

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă
Anul VIII
nr. 1-2 / 1997

DIN SUMAR:

90 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI TRAIAN HERSENI

ȘTEFAN COSTEA, Sociologie și istoria sociologiei în opera lui Traian Herseni
MARIA LARIONESCU, Ontologia regională în concepția lui Traian Herseni
DUMITRU DUMITRESCU, Repere ale personalității și operei lui Traian Herseni
CONSTANTIN VOICU, Traian Herseni – contribuții la dezvoltarea psihologiei
românești

ANTON TABACHIU, Traian Herseni – omul

GHEORGHITĂ GEANĂ, Exemplaritatea unui destin

VIOLENȚĂ ȘI ANOMIE SOCIALĂ; TRANZIȚIE ȘI DEZVOLTARE

*SOCIO-POLITICĂ; RESTITUIRI; COMENTARII; RECENZII ȘI NOTE DE
LECTURĂ; SEMNAL*

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Colegiul de redacție:

Dr. DAN BANCIU; dr. MIHAIL CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. MARIA COBIANU BĂCANU; dr. EMILIAN M. DOBRESCU; prof. IOAN DRĂGAN, directorul Institutului de Sociologie; MARIA FULEA; IOAN GLODEANU, secretar științific al Institutului de Sociologie; dr. OSCAR HOFFMAN, director adj. al Institutului de Sociologie; dr. MARIA LARIONESCU, redactor șef adjunct; dr. MICHEL MAFFESOLI, profesor, Universitatea Paris V; NICOLAE PERPELEA; dr. SORIN M. RĂDULESCU, redactor șef; dr. CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ; acad. VLADIMIR TREBICI, director al Centrului de Demografie al Academiei Române; dr. ALIN TEODORESCU, director IMAS.

Redactori: Maria Lazăr Colfescu; Mariana Nica.

Redacția: Calea 13 Septembrie, nr. 13, București, cod 76117, Căsuța poștală 30, Oficiul 42,
Telefon: 337.41.78; 410.38.46/2504, Fax: 337.41.78

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, Calea 13 Septembrie, nr. 13

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Nr. 1-2, 1997

SUMAR

90 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI TRAIAN HERSENI

ȘTEFAN COSTEA, Sociologie și istoria sociologiei în opera lui Traian Herseni	3
MARIA LARIONESCU, Ontologia regională în concepția lui Traian Herseni	9
DUMITRU DUMITRESCU, Repere ale personalității și operei lui Traian Herseni	17
CONSTANTIN VOICU, Traian Herseni – contribuții la dezvoltarea psihologiei românești	23
ANTON TABACHIU, Traian Herseni – omul	27
GHEORGHITĂ GEANĂ, Exemplaritatea unui destin	31

VIOLENȚĂ ȘI ANOMIE SOCIALĂ

SORIN M. RĂDULESCU, DAN BANCIU, Violența domestică în România	37
FLORENTINA CĂȚOIU, Violența conjugală – caracteristici cantitative și factori etiologici în județul Brăila	55
NICOLAE GROSU, Multiplicitatea discriminării	67
MARIA COBIANU-BĂCANU, Subetnicitate și marginalitate culturală la românii din Covasna și Harghita	77

TRANZIȚIE ȘI DEZVOLTARE SOCIO-POLITICĂ

ION ZARĂ, Infrastructura psihosocială și morală a dezvoltării. Sociabilitatea, abilitatea asocierii funcționale	83
BOGDAN JUNCU, Schimbarea politică în societățile în curs de modernizare	97
AL. RADU, GH. RADU, Ciclicitate și tranziție politică în România	107

RESTITUIRI

TRAIAN HERSENI, Câteva considerații în legătură cu înțelegerea sociologică	119
--	-----

COMENTARII

COSIMA LARIONESCU, Discursul conspiraționist sau cum mai poate arăta lumea	127
--	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

- OSCAR HOFFMAN, *Sociologia muncii*, Editura Hyperion, București, 1996 (*Maria Cobișan-Băcanu*) (p. 133); CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ, *Civilizație modernă și natură*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996 (*Maria Larionescu*) (p. 135); MIHAIL C. TEODORESCU, *Valorile vitale și morale în practica medicală*, Editura Progresul Românesc, București, 1996 (*Elena Cobișan*) (p. 137); RICHARD J. HERRNSTEIN, CHARLES MURRAY, *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life*, The Free Press, New York, 1994 (*Cosana Nicolae*) (p. 139); JACQUES COMMAILLE și FRANÇOIS de SINGLY (coord.), *La question familiale en Europe*, L' Harmattan, Collection „Logiques sociales”, Paris, 1997 (*Cristina Udrescu*) (p.141). 133

SEMNAL

- A. XIV-lea Congres Mondial de Sociologie, 26 iulie–1 august 1998, Montréal – Canada. Programul și tematica dezbaterilor (*Maria Colfescu*); O nouă publicație științifică: „*Populație & Societate*”, buletin bilunar al Centrului de Cercetări Demografice al Academiei Române (*Maria Simion*) 145

SOCIOLOGIE ȘI ISTORIA SOCIOLOGIEI ÎN OPERA LUI TRAIAN HERSENI

ȘTEFAN COSTEA

În domeniul care face obiectul acestui studiu, Traian Herseni se dovedește a fi printre puținii sociologi români (în epoca în care a abordat problema fiind singurul) care au efectuat veritabile cercetări și studii de istoriologia sociologiei, de metodologie a investigării istorice a acesteia și, mai ales, a elaborat câteva lucrări de istoria sociologiei universale și de istoria sociologiei românești, acestea fiind lucrări de referință în istoria sociologiei noastre, a căror actualitate nu s-a perimat nici până astăzi.

În realizarea acestor cercetări și lucrări, el a pornit de la investigarea aprofundată a raportului dintre sociologie ca știință și istoria sociologiei. În această privință, el a susținut că:

a. întrucât sociologia este o disciplină științifică tânără, aflată încă în proces de emergență, ea constă doar din încercări succesive de elaborări teoretice, de către gânditori sociali care, contrazicându-se între ei, se completează reciproc și aduc contribuții cumulative la constituirea și maturizarea acestei științe;

b. de aceea, istoria doctrinelor sociologice reprezintă una din sursele constitutive ale sociologiei, întrucât „numai continuând, în ceea ce ea are temeinic, opera înaintașilor putem nădăjdui să contribuim la dezvoltarea științelor”¹;

c. studiul istoric al doctrinelor sociologice trebuie să fie completat cu cel al istoriei filosofiei, pentru că filosofia, „... ca știință a temeiurilor... are un cuvânt de spus și în constituirea sociologiei”, în calitatea sa de „deschizătoare de perspective” și de „îndrumătoare critică, de care nu ne putem lipsi”.

Acestea sunt premisele care l-au condus pe Traian Herseni ca, în formularea concepției sale despre societate, să pornească de la istoria sociologiei. În acest sens, el afirma în mod expres că, întrucât „... sociologia este o știință realizată în foarte multe școli și curente... cunoașterea ei nu este posibilă decât pe cale istorică”. Și că „... nici un tratat pur sistematic nu ne poate înfățișa sociologia întreagă”², „întrucât el exprimă tot mai mult punctul de vedere al unei școli sau direcții sociologice”, ceea ce face ca „în sociologie (să) nu putem pătrunde decât prin mijlocirea istoriei”³. Pornind de la asemenea premise, Traian Herseni s-a concentrat cu convingere în direcția elaborării unei concepții proprii asupra a ceea ce a fost și, mai ales, asupra a ceea ce

¹ Traian Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, Editura Institutului Social Român, București, 1935, p. 4-5.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

ar trebui să fie istoria sociologiei, ca parte componentă organică a corpusului total al sociologiei ca știință.

Procedând cu rigoare și minuție, el realizează, la început, o analiză critică, aproape exhaustivă, a modelelor teoretice de istoriografiere a sociologiei, a aproape tuturor lucrărilor reprezentative din acest domeniu (dicționare, lucrări de sinteză, tratate), precum și a schemelor de clasificare a doctrinelor sociologice propuse de-a lungul vremii, începând cu dicționarul și lucrarea *Le dottrine sociologiche* ale lui Fausto Squillace, ale lui Rene Worms, J. M. Baldwin, Paul Barth, apoi cu cele ale lui F. H. Hankins (1925), Pitirim Sorokin (1928) și până la cele mai recente, ale lui N. S. Timasheff, Don Martin Dale (1960), G. C. Homans (1966) ș. a.

Concluzia la care a ajuns este aceeași cu cea a lui Squillace: deși există un mare număr de „încercări” de istoria sociologiei, acestea sunt elaborate din perspective și în lumina unor criterii foarte diferite de clasificare a doctrinelor și se întemeiază pe accepțiuni la fel de diferite ale însuși conceptului de „sociologie”, astfel că rezultatul este „una vera confusione”. Pentru a verifica valabilitatea concluziei și, mai ales, pentru a identifica direcții noi, valide de soluționare a acestei probleme, Traian Herseni aprofundează problematica abordată, pe una din componentele de bază ale oricărei încercări de istoria sociologiei: *originile sociologiei*, temă ce nu poate fi ocolită de nici unul din cei ce se angajează să lucreze în domeniul istoriei sociologiei. La aceasta i se asociază, în mod firesc și inevitabil, și problema *definiției sociologiei*, pentru că în funcție de modul cum este înțeleasă *sociologia ca știință* în esență, structura și creațiile sale epistemologice se formează răspunsul la prima, respectiv cea a originii sale.

Constatarea este că în prezent există cel puțin șapte categorii de răspunsuri la întrebarea „când a apărut sociologia?”.

Unii consideră, spunea Traian Herseni, că începuturile acestei științe se situează în antichitatea clasică, greco-romană, în primele sisteme de gândire filosofico-științifică (O. Spann, Emory Bogardus, H. L. Stoltenberg, E. Grunfeld, Jakob Baxa, A. Menzel, R. Maunier ș. a.).

Un alt grup de specialiști, între care Carl Brinkmann, Werner Sombart, Ferdinand Tönnies, Wilhelm Wundt ș.a., stabilesc începuturile sociologiei în secolele XVII și XVIII, putând fi regăsite în lucrările consacrate dezbaterii problemelor antrenate de revoluțiile constituționale din Anglia și Franța, în care „noua știință a societății apare ca o *știință de opoziție*, ca un mijloc intelectual de luptă, fie în favoarea, fie împotriva revoluției”⁴.

Sunt și puncte de vedere potrivit cărora sociologia este un produs al secolului al XIX-lea, avându-și originile în Romantică germană, mișcarea spirituală îndreptată, la mijlocul sec. XVIII și pe tot parcursul sec. XIX, împotriva iluminismului, pozitivismului, naturalismului și a materialismului. Aceasta deoarece în Romantică se pot identifica o primă definire exactă a conceptului de comunitate, o corectă punere a problemei raporturilor dintre individ și societate, o metodă integralistă în studiul fenomenelor sociale⁵. Există și alte poziții care consideră secolul XIX ca perioadă de

⁴ Traian Herseni, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 76.

⁵ *Ibidem*, p. 79-80.

aparitiie a sociologiei (E. Durkheim, Paul Barth, Hans Freyer), sociologia apărând ca un produs al crizei determinate de distrugerea ordinii politice, a statului și societății feudale, prin ascensiunea noii societăți capitaliste.

Unul din sociologii germani de autoritate, Leopold von Wiese, susține că sociologia este o știință cu totul recentă, ea nefiind posibilă ca știință a socialului, cu un obiect propriu și metode specifice de cercetare, pe deplin elaborate, decât la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

În ceea ce îl privește pe Traian Herseni, el consideră că sociologia, în înțelesul de „știință autonomă a societății ca atare”, „n-a reușit să facă operația de convergență a diferitelor (sale) surse de alimentație”, „decât spre vremurile noastre, timid încă în secolul al XVIII-lea, mai îndrăzneț în secolul al XIX-lea – în special în ultimele decenii – și plenar, abia în secolul al XX-lea”⁶.

O asemenea situație a fost creată, considera Traian Herseni, ca urmare a faptului că nici unul din participanții la dezbaterea acestei probleme n-a luat în considerare ansamblul componentelor sociologiei ca știință (domeniul de investigație, modul specific de abordare a problematicii, teoria, metodologia, metodele și tehnicile de investigare, cercetare empirică etc.), ci numai unele sau altele dintre aceste elemente, ale căror origini și epoci de constituire sunt diferite. Ei n-au luat deci în considerare faptul că „... sociologia, ca orice știință, nu este un fapt simplu, încheiat *deodată*, într-o formă definitivă. Pentru că preocuparea „istorică” la cei mai mulți dintre sociologi „... nu pornește dintr-un interes obiectiv pentru problemă, ci din nevoia de a găsi predecesori care să adauge prestigiul trecutului unor sisteme contemporane sau (după temperament) din nevoia de a îndepărta cât mai mult pe aceștia, ca să se pună într-o lumină mai favorabilă meritul și originalitatea proprie”⁷.

Depășirea unor asemenea neajunsuri și elaborarea unui model teoretic comprehensiv de istoriografiere a sociologiei implică, susținea Traian Herseni, următoarele:

- eliminarea, pe cât posibil, a factorului subiectiv din procesele de investigație și concentrarea pe determinarea obiectivă a faptelor propriu-zise;

- definirea riguroasă a sociologiei, „... dar nu după accepțiunea personală, ci după accepțiunea generală, care i se dă de unanimitatea sau cel puțin de majoritatea sociologilor”⁸;

- luarea în considerare „... nu numai a elementelor *esențiale*, ci a *tuturor* acestor elemente constitutive ale sociologiei ca știință, în forma lor de dezvoltare minimă și înțelegerea sociologiei ca știință încheată doar în momentul în care aceste elemente apar *întruite* și capabile de a promova eficient cunoașterea științifică”⁹.

În ceea ce privește modelul teoretic în lumina căruia ar trebui să fie elaborate lucrările de istoria sociologiei, Traian Herseni socotea că acesta ar trebui construit pe următoarele criterii fundamentale:

⁶ *Ibidem*, p. 92.

⁷ *Ibidem*, p. 86.

⁸ *Ibidem*, p. 87.

⁹ *Ibidem*.

a. modul în care este rezolvată problema de bază a sociologiei, și anume raporturile dintre individ și societate;

b. modul în care sociologia abordează și rezolvă complexa problematică a dezvoltării sociale;

c. felul în care tratează problema determinismului social.

În conformitate cu aceste criterii, Traian Herseni susținea că teoria sociologică sau sociologia generală s-a dezvoltat pe două direcții principale: individualismul, pe filiera căruia s-a născut sociologia individualistă, și integralismul, din perspectiva căruia a apărut sociologia integralistă. Într-un asemenea cadru evolutiv, toate concepțiile, teoriile, sistemele sau doctrinele sociologice care acordau întâietate individului, considerând că tot ceea ce se petrece în societate se reduce, în ultimă instanță, la ființa individuală, chiar aflată în asociație, se situează în seria sociologiei individualiste, în timp ce teoriile care susțin că, în relația individ-societate, ultima este primordială, individul fiind, în tot ceea ce are el specific uman, un produs, sub diferite aspecte, al acesteia, constituie seria sociologiei integraliste.

În istoria sociologiei poate fi identificată și o a treia serie evolutivă, bazată pe gândirea dialectică (în sens hegelian), care, prin reducerea celor doi termeni (individ-societate), considerați ca fiind în relație, la unul singur, de natură specială, sintetică, superioară, propune o depășire atât a individualismului, cât și a integralismului și tratarea problemelor sociologice pe baza surprinderii unității indisolubile a celor doi termeni, chiar în contradicțiile lor, după o logică superioară celei formale, utilizată până la data apariției lor.

O asemenea perspectivă a reprezentat un progres gnoseologic, utilizat de marxism „... pentru a realiza, printr-o vastă sinteză, de natură riguros științifică materialistă, cea mai completă și mai avansată teorie sociologică din câte există până acum, care, în plus, este foarte «deschisă», încât poate fi desăvârșită neîncetat, în funcție de oricare din noile descoperiri științifice, în măsura în care sunt demonstrate”¹⁰.

Întruchipate în multitudinea de teorii, sisteme și doctrine, precum și în variante ale lor, acestea sunt seriile fundamentale care se constituie în conținutul esențial al proceselor genezei, constituirii și devenirii sociologiei ca știință de-a lungul vremii, în concepția lui Traian Herseni.

Consecvent coordonatelor teoretice și metodologice pe care le-a elaborat, Traian Herseni a realizat un impresionant număr de cercetări, de studii și de lucrări de istoria sociologiei universale și românești, între care și lucrarea de pionierat *Sociologia românească. Încercare istorică*, publicată în anul 1940. Lucrare pe care autorul o considera doar „... o simplă schiță a dezvoltării ideilor sociologice de la noi”, însă una care „... va atrage atenția asupra unui material bogat care își așteaptă de mult cercetătorii”, mai ales a celor „mai tineri”¹¹. Cercetători care, târziu, și-au făcut loc

¹⁰ *Ibidem*, p. 97.

¹¹ Traian Herseni, *Sociologia românească. Încercare istorică*, Institutul de Științe Sociale al României, București, 1940, p. 3.

– nu fără dificultăți – în această zonă de investigație, considerată prea multă vreme de interes minor pentru dezvoltarea sociologiei românești.

După mai mult de o jumătate de veac, această lucrare, împreună cu cele consacrate istoriei sociologiei universale – *Prolegomene la teoria sociologică*, capitolele privind originile sociologiei, doctrine, sisteme, teorii, orientări și probleme actuale ale sociologiei din lucrarea *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale* ș.a. – se constituie, într-o evaluare obiectivă, în autentice valori de patrimoniu ale sociologiei românești, cu care aceasta a participat la dezvoltarea sociologiei universale.

Pentru că, dacă ele sunt raportate la preocupările contemporane de istoria sociologiei și la relațiile acesteia cu teoria sociologică, realizările din acest domeniu ale lui Traian Herseni sunt pe deplin confirmate. Căci, după o perioadă destul de lungă, în care părea oarecum desuetă, preocuparea pentru elaborarea teoretică a sociologiei a revenit în actualitate, cu o dimensiune aproape nebanuită – istoria. Aceasta deoarece eforturile de construcție empirică a teoriei sociologice n-au adus contribuțiile sperate în acest sens, în timp ce modelele istoric constituite pentru elaborarea unor teorii parțiale sau universale ale schimbării sau/și dezvoltării sociale au astăzi o audiență neașteptată și se bucură de cel mai mare credit.

Pe acest traiect, istoria sociologiei revine în actualitate, nu însă ca o curiozitate gratuită și nici ca o simplă expunere didactică a unor idei, teze sau teorii, ci ca un mijloc eficient de demonstrare a realității obiective de necontestat potrivit căreia creșterea teoriei sociologice presupune dubla ei reconstituire istorică: o dată ca istorie propriu-zisă a ideilor, conceptelor, teoriilor sociologice; a doua oară ca evaluare a adecvării istorice a acestora la realitățile sociale, schimbându-se, pe această bază, în mod radical imaginea despre cumulativitatea cunoașterii sociologice.

În acest sens, noile evoluții demonstrează și mai clar faptul că sociologia, o perioadă destul de îndelungată, și-a ignorat predecesorii, încât pare să se fi pierdut astăzi fie într-o inginerie socială privită cu neîncredere de către tehnicieni și cu superioritate de teoreticieni, fie într-o speculație filosofardă care continuă să despice firul în patru, care nu mai interesează pe nimeni, fie într-un decalc după abordări integraliste mult prea generale pentru a mai putea avea vreo relevanță specifică, riguroasă, ca în cazul abordărilor sistemice, matematice, cibernetice ș.a. Există și pericolul ca sociologia, apărută ca știință profetică, să se transforme în convorbiri nesfârșite despre viața de zi cu zi a oamenilor, sociologia „desociologizându-se”, reducându-se la abordări nespecifice de tip fenomenologic sau etnometodologic, după visul său clasic al sociologizării celorlalte științe ale omului, naturii și societății.

Asemenea evoluții vin să confirme ceea ce unii sociologi, împreună cu Ernest Becker, susțin astăzi: „O sociologie lipsită în mod absolut de sensul propriei sale istorii se privează dintr-o singură lovitură de tot ceea ce reprezentanții săi iluștri au trăit și de concluziile la care aceștia au ajuns înaintea ei. Este o sociologie care nu are nici o idee de propriile sale achiziții, o sociologie a «credințelor total oarbe» ale fiecărei generații de ucenici cercetători. În ciuda tuturor pretențiilor sale metodologice, cu statut științific «pur», ea este neștiințifică”¹².

¹² Apud Ronald Flechter, *The Making of Sociology*, Nelson, London, 1972, vol. I, p. VII.

Interesul și încrederea investită în revenirea la predecesori este într-un totuș întemeiată. Ei au elaborat modele istorice variate ale societății și evoluției sale și au avut încredere în destinul științific al teoriei societății, fiind, în același timp, și oameni de știință și „vizionari”. Ca atare, revenirea la clasicii sociologiei reprezintă un mijloc major al sociologiei contemporane, în efortul său de reconstituire ca știință a unității și diversității lumii sociale, a structurilor și evoluției sociale, a schimbării și dezvoltării sale.

Ne situăm, în acest moment, pentru prima dată în istoria scurtă a sociologiei, într-o împrejurare care face ca rațiunile intrinseci ale dezvoltării sociologiei ca știință să se conjuge cu rațiunile extrinseci ale sale – contextele social-politice. În acest fel, istoria sociologiei devine, ca obiect de cercetare, atât o bază pentru reconstituirea științifică a sociologiei, cât și o cerință a fundamentării practicii sociale. Aceasta este realitatea pe care se întemeiază speranța unei noi „ere” a sociologiei, după ce „era” interbelică a fost ratată.

Istoria sociologiei poate pregăti această „eră”, abandonând, în primul rând, toate modelele teoretico-sociologice „monopoliste”, „imperialiste” și unilaterale, sau etnocentriste. Viața socială are nevoie de idei noi, iar acestea pot deveni o forță socială reală numai dacă vor căpăta coerență în cadrul unei teorii. Or, construcția noilor teorii exclusiv pe baza așa-numitelor date empirice sau a sociologiilor empirice s-a dovedit imposibilă, cel puțin datorită faptului că datele empirice sunt întotdeauna construite teoretic.

Tocmai de aceea, uitarea predecesorilor nu este altceva decât o regretabilă ignoranță și un mod clar de compromitere a sociologiei.

Pentru a răspunde corect la marile probleme ale situației actuale și ale tendințelor dezvoltării viitoare a societăților contemporane este necesar să formulăm și să utilizăm numai criteriile validate din punct de vedere științific ale analizei istorice, să eliminăm subiectivismul și abordările unilaterale, modelele unice și dogmatismul ideologic.

Soluția acestor probleme nu poate fi asigurată fără revitalizarea cercetărilor de istoria sociologiei, fără inventarierea teoriilor și soluțiilor teoretice propuse până în prezent. De aceea, cunoașterea ansamblului achizițiilor teoretice ale sociologiei devine obligația elementară a tuturor celor ce vor să facă studii sociologice, iar istoria sociologiei tinde să devină una din disciplinele centrale atât în pregătirea sociologilor și specialiștilor asimilați lor, cât și în cercetarea sociologică.

Pornind de la aceste realități, considerăm că este de datoria noastră, a tuturor, să ne concentrăm mai atent asupra contribuțiilor înaintașilor la dezvoltarea sociologiei, atât pentru a reliefa adevăratele lor dimensiuni științifice, cât și pentru a le utiliza în dezvoltarea sociologiei naționale și în fundamentarea temeinică a soluțiilor și acțiunilor posibile pentru corecta abordare și rezolvare a complexelor probleme cu care se confruntă societatea românească în prezent.

ONTOLOGIA REGIONALĂ ÎN CONCEPȚIA LUI TRAIAN HERSENI

Dr. MARIA LARIONESCU

Traian Herseni are meritul incontestabil de a fi deschis o nouă direcție în cercetarea sociologică – fenomenologia sociologică – într-o perioadă când aceasta era o noutate pe plan universal. Printr-o coincidență surprinzătoare, în 1932 s-au remarcat studiile a doi întemeietori ai acestei concepții: Alfred Schütz cu a sa lucrare clasică *Structura sensului lumii sociale* (*Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*) și Traian Herseni cu studiul *Individ și societate în satul Fundul Moldovei*, urmat, după trei ani, de publicarea tezei de doctorat *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* (1935), prima lucrare sistematică de amploare consacrată cu bună știință fenomenologiei sociologice din cultura românească. Seria deschisă de Traian Herseni a fost îmbogățită cu alte contribuții semnificative aparținând lui Mircea Vulcănescu, Eugeniu Speranția, Traian Brăileanu, serie blocată, din nefericire, o dată cu instaurarea regimului totalitar.

Pentru istoricul sociologiei de astăzi poate apărea inexplicabilă „refracția” de factură fenomenologică a concepției monografice a Școlii de la București, din care făcea parte Traian Herseni, având în vedere că „poligraful” acestei școli, cum era supranumit Traian Herseni, a contribuit decisiv, alături de D. Gusti, M. Vulcănescu, H. H. Stahl, A. Golopenția la transformarea sistemului teoretic gustian în paradigma monografiei sociologice a satelor. Unele lămuriri privind resorturile motivaționale ale acestei inovări conceptuale sunt aduse de Traian Herseni însuși, altele aparțin exegeților săi – P. Caraioran, Mihael Achim, Ovidiu Bădina și, mai recent, D. Dungăciu.

Atașamentul lui Traian Herseni pentru sistemul teoretic gustian este neîndoielnic, dovadă sunt propriile sale declarații privind angajamentele teoretice susținute de publicațiile semnalate de autor în anii interbelici. Influența lui Dimitrie Gusti asupra discipolului a fost facilitată, între altele, de mediul de formație german, comun ambilor sociologi. Traian Herseni a găsit puncte de sprijin pentru propria elaborație în teoria lui D. Gusti asupra morfologiei voinței sociale, expusă în lucrarea de doctorat *Egoism și altruism. Despre motivația sociologică a voinței practice* (1904) și reluată în lucrările sale ulterioare, inclusiv în capitolul introductiv *Sociologia monografică, știință a realității sociale* din lucrarea fundamentală a lui Traian Herseni, *Teoria monografiei sociologice* (1934). Dorința lui Traian Herseni de a construi o concepție originală asupra societății nu-i apărea autorului ca o inovație și nici măcar ca o deviație față de sistemul teoretic gustian, ci mai degrabă „o întregire în latura ontologică a acestuia”. Iată cum concepea el însuși dubla finalitate a demersului său

„Revista Română de Sociologie”, Serie nouă, Anul VIII, nr. 1-2, p. 9-15, București, 1997

fenomenologic: una generală, de a funda ontologic sociologia ca disciplină prin analiza existențială a realității sociale (numai „după ce existența societății e dovedită și numai dacă e dovedită” se poate constitui sociologia), și una particulară, urmărind *dovedirea ontologică a valabilității teoriei gustiene a categoriilor constitutive, regulative, a cadrelor vieții sociale și voinței sociale*. Pe parcursul lucrării, Traian Herseni va sublinia momentele de validare existențială a categoriilor sociologice gustiene: „apriorismul existențial”, care susține „apriorismul sociologic” formulat de Dimitrie Gusti, analiza existențială a omului, care dublează analiza logică și tipologică a materialului istoric și etnografic înfăptuită de profesorul său, personalitatea ca sinteză a modurilor existențiale (animalitate, individualitate, socialitate), care confirmă teoria lui D. Gusti despre personalitate ca actualizare a virtuților omenești etc.

Această loialitate a discipolului față de maestru nu l-a împiedicat însă pe Traian Herseni să evalueze noutatea și originalitatea demersului său. După cum bine observa recent Dan Dungaci (1996, p. 185), autorul avea pe deplin conștiința originalității întreprinderii sale atunci când își precizase intențiile: „ne găsim pe o poziție, dacă nu fenomenologică filosofică, (atunci) fenomenologică sociologică”; „încercăm adică, în spiritul sociologiei fenomenologice, să punem problema individ și societate dincolo de individualism și integralism și să întreprindem în același spirit ontologia regională a vieții sociale” (Herseni, 1935, p. 22).

Conceptul central al noii orientări sociologice propuse de autor este cel de *ontologie regională*, preluat de la Husserl și redefinit în funcție de cele mai noi achiziții ale gândirii sociale ale epocii. Traian Herseni a manifestat abilități deosebite de a-și asocia antecesorii și aliați prestigioși cu contribuții recunoscute care l-au ajutat să-și organizeze premisele concepției sale. Astfel, conceptul lui Husserl de ontologie regională, exprimând despărțămintele existențiale ale realității (natură, spirit, societate) pe care știința le cercetează ca atare, a fost epurat de către Traian Herseni de sensul său originar de esență a regiunilor și redefinit în conformitate cu ceea ce G. Gurvitch denumea „întorsătura existențială a filosofiei fenomenologice” înfăptuită de Martin Heidegger: după acesta din urmă, „regiunile existențiale nu se deosebesc numai ca esență, ci și ca existență. Faptul însuși de a fi, de a se găsi acolo, variază după regiuni. A exista nu înseamnă pretutindeni același lucru” (Herseni, 1935, p. 11). Cu acest înțeles, scria Tr. Herseni, „termenul ne convine în întregime, fără nici o schimbare”.

Premisele teoretice ale ontologiei regionale au fost în continuare completate și consolidate cu argumente preluate de la sociologi și filosofi consacrați: Th. Litt, G. Simmel, Max Scheler, N. Hartmann. Tr. Herseni a sesizat și utilizat în propriul scop acele soluții salvatoare pentru legitimarea științelor socio-umane care au ocolit impasul kantian generat de raportul subiect-obiect în cunoaștere. Autorul a receptat imediat deschiderea oferită științelor sociale de soluția lui G. Simmel, un kantian care a încercat și a reușit să-l ocolească pe acesta: astfel, propoziția lui Kant după care „legătura nu se găsește niciodată în lucruri, deoarece ea este înfăptuită numai de către subiect” nu este adecvată pentru „legătura socială, care dimpotrivă se îndeplinește în realitate nemijlocit în lucruri”, care sunt indivizii; „condițiile apriori se află în

elementele sociale”, „subiectul este purtătorul și parte întregitoare a obiectului”, problema kantiană a raportului subiect-obiect în cunoaștere fiind depășită (Herseni, 1935, p. 25). În același sens, comentează Tr. Herseni, Th. Litt evidențiază că în trăirea în societate omul se găsește de-a dreptul „în lume”, el nu are nevoie să treacă de la sine dincolo: „Societatea ne este dată în chip nemijlocit, nu ca un dat al cunoașterii (ceea ce presupune raportul obiect-subiect), ci ca un dat al trăirii conștiente în societate” (Herseni, 1935, p. 26).

O dată stabilite condițiile prealabile necesare ale ontologiei regionale, autorul procedează sistematic la identificarea logicii, a vieții proprii a acesteia (metoda *aporetică*), constând din următoarele secvențe:

1. stabilirea datelor imediate ale trăirii în societate, din care decurg toate trăsăturile caracteristice ale societății ca existență;

2. definirea societății ca o realitate structural-funcțională;

3. deducția semnificației ideale a vieții sociale;

4. stabilirea „apriorismului existențial”;

5. reconstituirea ontologiei sociologice.

Ca orice demers fenomenologic care implică un program de cercetare sistematică a conștiinței intenționale, în care „realitățile obiective încorporează totdeauna elemente subiective”, și discursul propus de Tr. Herseni încearcă o întoarcere la concret, la acea „intuiție originară” a „cunoașterii celuilalt”, adică la stabilirea relațiilor cu datele imediate ale conștiinței sau raporturile de „intenționalitate” ale acesteia (P. Berger, Th. Luckmann, 1967, p. 19–28). Traian Herseni identifică cinci categorii de date imediate ale trăirii în societate: conviețuire umană, acțiune și faptă, spirit obiectiv, ființă colectivă. Conviețuirea umană constituie datul fundamental al trăirii în societate; ea semnifică a te găsi *împreună*, cuprins cu alții într-o unitate de raporturi funcționale, *nu alături*, precum cartofii într-un sac. Existența conviețuirii este de natură *polară*, legătura dintre indivizi și societate fiind *esențială*, ca fețe ale aceleiași realități, bine distincte și nu absorbite una în cealaltă. Viața socială îi apare autorului *ca o stare a conștiinței*, o deschidere a omului spre semenii săi și nu o stare a organismului, cum este cazul la organiciști. Omul în somn este tot viață din punct de vedere biologic, dar în somn „oamenii stau *alături*, nu *împreună*” (Herseni, 1935, p. 30). După conviețuire, a doua trăsătură a vieții sociale este acțiunea dotată cu înțeles, iar rezultatul acesteia este fapta, scopul realizat. Spre deosebire de Max Weber, care punea și el acțiunea cu sens în centrul sistemului său, Tr. Herseni lărgeste sfera conceptului: în cazul sociologului român nu este vorba doar de acele acțiuni îndreptate spre alți oameni, ci de totalitatea raporturilor „care poartă vreo relație existențială cu societatea în înțeles de conviețuire umană și numai în măsura relației pe care o poartă” (Herseni, 1935, p. 37). Cunoscutul exemplu weberian de ceea ce nu constituie acțiune socială – deschiderea simultană a umbrelor de către o mulțime o dată cu venirea ploii – este considerat de Herseni ca neconcludent, întrucât „strada este de natură

socială, umbrela este produs social” etc. Este social „tot ceea ce se structurează pe conștiința socială”; sunt acțiuni sociale: când bem apă cu o *cană*, sau am învățat acest lucru de la *alții* sau cana e *proprietatea* cuiva, e *împrumutată*, *cumpărată*, *fabricată* de alții etc. Nu sunt fapte sociale foamea, setea, băutul direct din izvor, luatul fructelor direct din pom pentru a fi mâncate (Herseni, 1935, p. 37).

Dar cea mai semnificativă contribuție teoretică adusă de Traian Herseni este considerată de către Miha Achim (1982, p. 17–19) și Dan Dungăciu (1996, p. 185–187) a fi abordarea structural-funcțională a societății, având „prioritate istorică față de liniile directe trasate de T. Parsons (1937)”. Nu vom relua expunerea sintetică, dar concludentă a principalelor elemente structural-funcționaliste din analiza ontologiei regionale, făcută de cei doi comentatori amintiți, ci vom menționa doar concluzia: societatea este imaginată de Tr. Herseni ca o totalitate structurată, un plan, un mod de a fi, a cărei existență îi vine de la om, care trăiește acest plan, se modelează în acest mod. Structura este „ordinea vieții împreună”, „un sistem unitar de raporturi”, „o totalitate de tipare în care se varsă viața pentru a putea să existe împreună cu alte vieți”. Întrucât realitatea socială, scrie Traian Herseni, „se orânduiește structural, își schimbă prin chiar faptul acesta modul de a fi. În structură lucrurile există altfel decât în afară de ea: realitatea se funcționalizează, lucrurile depind unul de altul, se determină reciproc ca existență” (Herseni, 1935, p. 132).

Analiza de mare finețe a jocului celor trei planuri de structurare a vieții sociale – subiectiv, absolut și obiectiv – l-a condus pe Herseni la aceleași rezultate „directoare” ca și pe T. Parsons – interdependența dintre sistemul social, cultură și personalitate, cu toate că Tr. Herseni nu a atins bogăția de definiții, specificări metodologice și operaționale din opera lui T. Parsons. Nici împrejurările istorice nu au fost favorabile dezvoltării implicațiilor epistemologice și empirice ale teoriei create de Tr. Herseni. În ciuda împrejurărilor neprielnice explorării în adâncime și în largime a consecințelor derivate din ontologia regională, el a reușit să-și testeze vederile fenomenologice în câteva lucrări remarcabile: *Individ și societate în satul Fundul Moldovei* (1932), *Categorii sociale cornovene* (1932), *Clubul husarilor* (1934–1935), *Stâni nerejane* (1936), *Ceata feciorilor din Drăguș* (1936), *Probleme de sociologie pastorală* (1941).

Vom face în continuare câteva comentarii asupra caracterului și validității teoriei fenomenologice a lui Tr. Herseni pe baza studiului de caz de la Fundul Moldovei. Campania monografică din 1928 de la Fundul Moldovei a scos la lumină un sat din vechiul „Ocol al Câmpulungului Moldovenesc”, cu o economie patriarhală de auto-consum și cu un grup nesemnificativ de meșteșugari ce lucrau pentru piață (H. H. Stahl, 1981, p. 85, 99). Ei bine, un asemenea sat l-a intrigat pe Tr. Herseni printr-o serie de inovații instituționale și comportamentale care contraziceau imaginile instituite și consolidate despre viața comunităților arhaice. Este vorba de frecvența ridicată a familiilor dezorganizate, adulterul, copiii nelegitimi, criza de autoritate a Bisericii și proliferarea sectei adventiștilor, criza de autoritate a administrației locale și atitudinile de respingere a acesteia de către săteni.

Pornind de la teoria fenomenologică a ontologiei regionale, Traian Herseni a reușit, după opinia noastră, să construiască un model formal de inteligibilitate aplicabil

situațiilor concrete care oferă o interpretare credibilă fenomenelor observate, dar care poate fi util și pentru înțelegerea altor fenomene și procese diverse, cu condiția ca acestea să fie precizate și localizate (Boudon, 1990, p. 357–363). Acest model constă dintr-un set de concepte și „enunțuri de posibilitate” care pot da seama de situațiile din teren dacă sunt umplute cu date socio-istorice:

1. *Societatea și comunitatea* sunt principii de organizare socială și nu tipuri de unități sociale (ca la F. Tönnies), aceeași unitate putând să treacă prin ambele forme fără să-și schimbe natura (G. Richard).

2. Conformismul și inovația nu se exclud; conformismul e un principiu mai larg și universal de existență a vieții sociale și inovația îl presupune (Tr. Herseni, 1935, p. 158).

3. Procesul de individualizare (interiorizare) a valorilor sociale semnifică întotdeauna o întărire a societății generale, dar poate să aducă pericole pentru unitățile sociale precise, deoarece prin aceste procese cresc și nevoile interioare, care pot depăși puterea de satisfacere oferită de unități locale (religiozitatea prea mare poate face nefolositoare biserica) (Herseni, 1935, p. 158).

4. Viața publică și privată sunt două planuri prin care societățile diferențiate își asigură existența echilibrată (Herseni, 1935, p. 139).

5. *Individualismul* este prin esență *social*, este principiul de organizare al vieții sociale, avându-și rostul doar în societate. Individul devine factor de inovație deoarece societatea însăși îi permite și-l susține în această atitudine (Herseni, 1935, p. 143).

6. În faza individualistă, viața socială nu e mai puțin intensă, dar ea este o viață de început, spontană, puțin fixată, în proces de înnoire, neputând fi definită ca obicei, lege. Între modă și obicei diferența nu-i de societate (G. Tarde), ci de *durată și conturare* (Herseni, 1935, p. 144).

7. Familia este un cerc privat al individului; regulile sale nu constituie însă drepturi ale societății (condiții de tolerare etc.), ci traduc, din contră, cum susținea și Starcke, drepturile pe care familia le pretinde de la societate. Aceste drepturi se opresc în momentul în care societatea nu se mai poate interesa de soarta familiei (Herseni, 1935, p. 144).

Propozițiile de mai sus formează ceea ce epistemologii denumesc o teorie formală, care oferă „enunțuri de posibilitate” ai căror termeni trebuie însă specificați prin referințe socio-istorice, statistice etc. Ele ne oferă, altfel spus, „un cadru formal ce trebuie precizat dacă dorim să-l utilizăm pentru a interpreta situații reale” (Boudon, 1990, p. 358).

În sine, aceste enunțuri nu se aplică unor situații reale, din ele nu se pot obține concluzii empirice, predicții, nefiind falsificabile în sensul lui K. Popper (Boudon, 1990, p. 357). Dacă însă mergem pe urmele autorului și umplem acest cadru formal cu datele istorice privind succesiunea regimurilor politico-administrative în (satul) Fundul Modovei, evoluția raporturilor între sexe, a practicilor simbolice, activităților

economice și a instituțiilor corespunzătoare, obținem o interpretare sugestivă a unei serii întregi de fenomene și procese sociale, cu un grad ridicat de credibilitate. Astfel, aflăm că pot fi depistate două cauze care au incitat „un suflu de viață individuală” în această comunitate (Herseni, 1935, p. 143):

1. Războiul a provocat schimbări mari în morfologia socială a satului (în sensul lui E. Durkheim), atât ca mobilitate, cât și ca volum, prin plecarea bărbaților la oaste și poposirea de trupe străine.

2. Supunerea violentă a satului la diferite tipuri de viață socială – stăpânirea austriacă, rusească, românească – a generat o revizuire bruscă a formelor vechi, devenite neîncăpătoare. Trecherile forțate prin structuri politice diferite „a dat naștere unui fenomen de mobilitate a formelor de viață socială, ca să le dea puțină reînnoire adaptării. Dar se pare că în privința aceasta mijlocul cel mai eficace este regimul individualist. Grupul își retrace influența sau și-o reduce la minimum necesar funcționării și, prin aceasta, indivizii descoperiți pot acționa fără opreliști după necesitățile schimbătoare” (Herseni, 1935, p. 144). „Aceste frământări dau naștere, cu timpul, unui nou gen comunitar, închis, conformist, de viață” (*Ibidem*).

O astfel de interpretare este preferabilă altor teorii, precum teoria structurală a anomiei în varianta E. Durkheim sau R. K. Merton, sau concepții culturaliste axate pe concepte generale – de tipul loialității față de tradiții – sau chiar față de modelul comprehensiunii elaborat de M. Weber. Modelul lui Traian Herseni permite interpretarea mai credibilă a evoluției vieții familiale și a atitudinii sătenilor față de viața familială decât aplicarea teoriei anomiei, întrucât face economie de o serie de propoziții îndoielnice privind dezvoltarea atitudinilor respective; spre pildă, prin teoria anomiei nu se poate înțelege în chip acceptabil de ce din schimbările particulare suferite de comunitate nu s-au născut alte forme de inovație, precum sinuciderea, atitudinile evazioniste sau revoluționare. De asemenea, viziunea fenomenologică a lui Tr. Herseni, incluzând atât relația de comprehensiune, cât și pe cea structural-funcționalistă, i-a îngăduit acestuia să se aplece atât asupra raporturilor observator-subiect (monografist-sătean), cât și asupra relațiilor monografist-sistem social, monografist-proces social, aceste din urmă raporturi neavând sens în sociologia comprehensivă weberiană. Procedând astfel, Tr. Herseni a elaborat un model de inteligibilitate a schimbărilor produse în comunitatea studiată cu valoare generală, în sensul că poate fi utilizat pentru explicarea unor situații diverse, cu condiția de a le specifica, oferind un exemplu de teorie formală fundamentală în științele socio-umane.

BIBLIOGRAFIE

1. Achim, Mihai. 1982, *Studiu introductiv*, în Traian Herseni, *Sociologie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București;
2. Berger, P., Lukmann, Th., 1967, *The social construction of reality*, A Doubleday Anchor Book, New York;

3. Boudon, R., 1990. *Texte sociologice alese*, Humanitas, București;
4. Dungaciu, Dan, 1996. *Traian Herseni sau valențele neîmplinirii. Încadrări sociologice și antropologice*. în Maria Larionescu (coordonator). *Școala Sociologică de la București. Tradiție și actualitate*, Editura Metropol. București;
5. Herseni, Tr., 1932. *Individ și societate în satul Fundul Moldovei. Câteva aspecte*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, X, 1-4, 1932;
6. Herseni, Tr., 1935. *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, I.S.R., București;
7. Parsons, T., 1937. *The Structure of Social Action*, McGraw-Hill, New York;
8. Stahl, H. H., 1981. *Amintiri și gânduri*, Editura Minerva. București.

REPERE ALE PERSONALITĂȚII ȘI OPEREI LUI TRAIAN HERSENI

DUMITRU DUMITRESCU

Traian Herseni s-a născut la 18 februarie 1907 în satul Iași din fostul județ Făgăraș, actualmente județul Brașov. Școala primară o urmează în sat și la Făgăraș, unde va urma și cursurile secundare și va trece bacalaureatul (1924).

Frecventează Facultatea de Litere și Filosofie și Facultatea de Drept din București, susținându-și licența în filosofie cu teza *Individ și societate*, condusă de Dimitrie Gusti, care l-a îndrumat și influențat în mod hotărâtor (1928). Recunoaște și influența altor profesori: C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, M. Florian, T. Vianu, a unora pe care i-a audiat facultativ: N. Iorga, V. Pârvan, S. Mehedinți, O. Densușianu, N. Cartoian, și a altora pe care doar i-a citit: V. Madgearu, P. Andrei, M. Ralea.

Funcționează ca profesor suplinitor de filosofie și drept la liceul Gheorghe Lazăr (1928–1929).

Audiază pentru specializare și doctorat la Berlin pe A. Vierkandt, R. Thurnwald, W. Sombart și alții (1929–1930). Satisface serviciul militar și este numit asistent la catedra de sociologie, etică și politică condusă de D. Gusti.

Își susține în 1934 doctoratul în filosofie, specialitatea sociologie cu teza *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, condusă tot de D. Gusti.

Între 1938 și 1942 este conferențiar de sociologie rurală la catedra lui Gusti, fiind concomitent referent științific, secretar al secției de sociologie și director al cercetărilor de sociologie la Institutul Social Român.

Între 1942 și 1945 este profesor de sociologie națională la Universitatea din Cluj și conduce secția de sociologie sanitară la Institutul de Igienă și Sănătate Publică din Cluj.

În perioada 1951–1955 a fost închis.

Din 1956 este cercetător științific principal, iar în 1958 ajunge șef de sector la Centrul de Cercetări Antropologice al Academiei Române.

Între 1958 și 1973 lucrează ca cercetător științific, șef al sectorului de psihologie socială de la Institutul de Psihologie al Academiei Române, de unde este și pensionat.

Moare la București în 17 iulie 1980.

Opera și activitatea lui Traian Herseni sunt vaste, întinzându-se pe o jumătate de secol. Putem distinge concepțiile filosofice, sociologice și politice, chiar dacă unele din ele n-au căpătat o expunere explicită și sistematică. Astfel, primele lucrări vor fi elaborate de pe presupuzițiile filosofice ale Școlii Sociologice de la București. Lucrarea de doctorat va evidenția concepțiile fenomenologică și existențialistă, iar cele ulterior elaborate vor încerca să justifice concepția marxistă.

Ideea pe care vrem s-o evidențiem este aceea că Traian Herseni a fost una din personalitățile de bază ale Școlii Sociologice de la București conduse de D. Gusti și o personalitate de excepție a culturii sociologice și de psihologie socială ulterioare.

Herseni a fost membru al școlii monografice și teoretician al acesteia. Ca membru, el a participat la mai multe cercetări monografice și la discuțiile teoretice și practice organizate și conduse de D. Gusti. A fost șef al echipei cosmologice și a elaborat o serie de lucrări privind unele aspecte sociale inedite: „cetele de feciori”, „stânile”, „cârciuma țărănească”.

Ca teoretician, el n-a intenționat decât „o operă informativă și o modestă contribuție de fixare și lămurire a unor metode și probleme, care aparțin tuturor monografiștilor în frunte cu profesorul”. El este autorul lucrării *Teoria monografiei sociologice*, care prezintă, justifică și dezvoltă sistemul sociologic gustian: sociologia, știință a realității sociale, a sistemului de manifestări paralele ale unităților sociale, condiționate de cadrele naturale și sociale și motivate de voința socială.

Pentru a delimita mai ușor contribuția lui Herseni, este necesară o prezentare sumară a principalelor idei ale lui Gusti. Acesta aplica realităților sociologice anterioare formularea kantiană: intuițiile fără concepte sunt oarbe, conceptele fără intuiții sunt goale, căci sociologia, deși trecuse de febra discuțiilor de constituire ca știință, își căuta încă orientarea către obiect, iar cercetările monografice erau simple culegeri și colecții de date empirice.

Deoarece ceea ce avea o parte lipsea celeilalte, se impunea cu necesitate îmbinarea sociologiei cu metoda monografică, îmbinare ce avea ca rezultat sociologia monografică – știință a realității sociale.

De altfel, legătura necesară dintre rațiune și realitate era numită de Gusti „realism critic”, iar monografia o proclama principiu de realizare a sociologiei în sistemul de cercetare a realităților sociale.

Sinteză nouă a teoriei cu faptele, sociologia monografică conferă conținut temei, iar faptelor formă rațională și structură științifică, căci cercetarea este călăuzită de un sistem logic formal.

Sistemul sociologic permite distincția între condiții și manifestări sociale, iar prin „legea paralelismului sociologic” permite separarea fiecărui cadru și fiecărei manifestări și posibilitatea epuizării realității sociale.

Specificul cercetărilor monografice nu este atât contactul direct cu realitatea, cât mai ales posibilitatea oferită de sistemul sociologic de a cerceta sistematic și integral realitatea socială, delimitată și focalizată pe unitățile sociale.

Din îmbinarea sociologiei cu monografia câștigă în primul rând sociologia, care dobândește obiect: sociologia este știința realității sociale înfățișate în unități concrete, sociologia monografică fiind singura cale de constituire a sociologiei ca știință a realității sociale și de a-și îndeplini rolul științific și utilitatea ei socială. Scopul final al monografiei este știința, politica și etica națiunii.

Herseni prezintă și dezvoltă sistemul lui Gusti în raport cu problemele referitoare la obiectul, sistemul, paralelismul sociologic și metodologia sociologiei. De asemenea, dezvoltă problema cadrelor sociale.

În raport cu problema sociologiei, a obiectului ei, Herseni definește socialul ca orice fenomen care poate fi înțeles numai în raport cu societatea. Societatea este definită ca totalitatea funcțională a fenomenelor economice și spirituale, reglementate etico-juridic și organizate politico-administrativ. Esența vieții sociale este voința socială. Sociologia este, respectând clasificarea științelor după D. Gusti, știința socială, statică, explicativă a societății omenești ca totalitate.

Din perspectiva sistemului sociologic, se arată că scopul monografiei este și caracterizarea voinței sociale, concretizată în manifestări. Voința este autonomă, dar nu independentă de cadre. Cadrele nu determină manifestările, ci le influențează (condiționează). Așa cum sunt patru cadre (cosmic, biologic, cultural și psihologic), tot așa există și patru forme de manifestări (economice, spirituale, etic-juridice și politic-administrative). Cadrele și manifestările sunt considerate categorii sociologice.

Corolarul manifestărilor sociale îl reprezintă legea paralelismului sociologic. Aici sunt discutate concepțiile care explică socialul prin economic sau spiritual (Marx, Hegel, Spann). Împotriva acestora se aduc argumente ale cunoașterii sociologice, după care domeniile societății sunt autonome, fiecare evoluând după legile lui specifice. Corespondențele dintre domenii se datoresc determinării lor ca parte de către întreg și conexiunilor și interdependențelor dintre ele. Paralelismul sociologic recomandă observația completă pentru a obține o explicație integrală. Realitatea socială este îmbinare de factori economici, spirituali, juridici și politici. Paralelismul sociologic arată imposibilitatea explicării realității complexe printr-unul sau câteva elemente obținute prin abstracție. Manifestările, prezente necesarmente în orice societate, nu pot fi subordonate unele altora, ci numai întregului. Astfel nu se neagă condiționările, dar una este condiționarea și alta cauzăția.

În raport cu metodologia, se discută observația, inducția și explicația.

Prezentarea, justificarea și dezvoltarea sistemului gustian analizează puncte de vedere la care Herseni aderă (integralism, transcendentalism, noologism), perspective care vor evolua ulterior, astfel încât teoria monografiei sociologice este o treaptă intermediară în raport cu teza de doctorat.

Concepția sociologică va evolua astfel, ca și cea filosofică, având ca rezultat final teoria sociogenezei și dezvoltării vieții sociale.

Din perspectiva domeniului de cercetare, se remarcă identitatea obiectului, sociologia studiind realitatea socială, societățile omenești, viața socială, toate formele de coexistență sau conviețuire umană.

Din perspectivă metodologică, se constată unele diferențe, specifice diferitelor etape pe care autorul le va parcurge. În *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, lucrare ce va constitui osatura concepției ulterioare, autorul înțelege obiectul sociologiei, „realitatea socială”, ca inaccesibil direct, contestabil și reductibil la alte realități (mecanice, biologice, psihice). Sociologia este nevoită să-și delimiteze obiectul de cercetare ca „regiune existențială” proprie, fapt care impune cercetări ontologice. De asemenea, sunt necesare și cercetări epistemologice, privind specificul obiectului și cunoașterii lui. Astfel, momentele ontologic, gnoseologic și epistemologic sunt logic necesare și organic integrate sociologiei.

Momentul ontologic, care fundamentează clasificarea științelor, este momentul prealabil al sociologiei, când societatea este analizată și discutată ca existență și nu ca societate. Modul de procedare este numit de Herseni *aporetic*, pornindu-se de la o problemă anume, care se va urmări apoi în indicațiile pe care ea însăși le oferă.

Termenii folosiți, ca și sensurile lor, sunt specifici filosofiei fenomenologice și existențialiste.

Problematica sociologică este luată din practică. Individualismul și colectivismul politic transpar în sociologie ca raport între individ și societate, sociologia evoluând în două direcții principale: individualismul și integralismul. Prima direcție este specifică mecanicismului, contractualismului, psihologismului și relaționismului, iar cea de-a doua se prezintă ca naturalism, istoricism, sociologism și universalism (reprezentat de sociologul vienez Othmar Spann).

Dincolo de aceste două direcții apar noologismul și fenomenologismul, care nu neagă dualitatea, dar oferă o unitate care s-o absoarbă, fie ca „viață spirituală sau cultură”, fie ca „stare primară a conștiinței”. Dacă noologismul nu oferă o explicație suficientă unității dualității în cultură, ea va fi realizată de fenomenologism, corectat de întorsătura existențială a lui M. Heidegger. Este de fapt, după Herseni, acea direcție a filosofiei postkantiene, care începe cu G. Simmel și continuă cu Th. Litt, Th. Geiger, M. Scheler și M. Heidegger, care afirmă „trăirea imediată în societate”.

„Trăirea imediată în societate” dezvăluie conviețuirea umană, acțiunea și fapta, spiritul obiectiv, ființa colectivă. Analiza existențială se face din perspectivă triplă: statică, dinamică și cinematică.

Rezultatele cercetării lui Herseni afirmă că: societatea este o stare de conștiință exprimabilă în „sentimentul de noi”, care „înfățișează societatea” ca pe o conviețuire, care ne deschide spre semeni și ne leagă de ei într-o comunitate sufletească. Societatea este un plan existențial nou – planul creator de cultură, ai cărui poli sunt individul și grupul, cu structură particulară și realitate *sui generis*.

Ulterior, perspectiva sa, prin însușirile: funcționalism, integralism și vitalism, este numită „realistă”, adică redă realitatea în toate aspectele ei. În final, ea devine marxistă. Lămuririle autorului sunt edificatoare în privința raporturilor sale cu Școala Sociologică de la București. Herseni afirmă că a preluat de la Gusti și a dezvoltat independent: a. unitatea ontologică a științelor social-umaniste; b. raportul teorie-practică; c. convingerea că în cunoașterea științifică trebuie să se plece de la datele concrete.

Recunoaște că Școala și unii adepți ai ei n-au fost suficient de lămuiriți în privința „legilor obiective de dezvoltare a societății”.

Prima mare lucrare elaborată de pe pozițiile materialismului istoric apare în 1962 și se intitulează *Sociologia succesului*. Autorii ei sunt M. Ralea și T. Hariton (pseudonim al lui T. Herseni). Ea se afirmă ca o contribuție marxistă de tratare a societății nu numai ca sistem punitiv, cum au considerat-o alți autori, ci și ca sistem premial.

Teoria sociogenezei și dezvoltării vieții sociale se degajă din lucrarea testament: *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*. Perspectiva elaborării este marxistă, iar procedarea, istorică și evoluționistă. Autorul susține necesitatea elaborării unei teorii

generale a vieții sociale, care să înlocuiască instituționalismul, structuralismul, funcționalismul, relaționalismul prin „singura doctrină valabilă pentru toți oamenii de pe pământ, umanismul”.

Aici, sociogeneza este corelată antropogenezei, pe care o completează, și urmărită în etapele arheologiei: societatea primitivă (paleolitică), arhaică (neolitică), istorică (civilizată) sau din punct de vedere etnografic: societățile întârziate.

Pentru fiecare etapă sunt urmărite și analizate „revoluțiile” și consecințele lor sociale (confectionarea și folosirea uneltelor, captarea și utilizarea focului, limbajul, agricultura, metalurgia, religia, arta, revoluția industrială etc.).

Aceste etape impun concluzia că oamenii sunt ființe sociale, atât individual, cât și ca specie. Viața socială presupune două modalități: una primordială – comunitatea, alta secundară – gruparea.

Colectivitățile sunt unități (întreguri) cu structuri și funcții ireductibile la indivizi, nu sunt organisme, ci asocieri de organisme în vederea supraviețuirii, modalități existențiale ireductibile la indivizi și mai mult decât suma lor.

Plusul este dat de asocierea și structura implicată de aceasta, ca și de activitățile și rezultatele lor. Astfel, nici fenomenologismul nu mai este pe deplin convingător, deoarece din tezele sale nu rezultă armonizarea polilor.

Societatea se compune din oameni diferențiați în sexe și vârste diferite. Raporturile sexuale sunt reglementate pentru a preîntâmpina dezorganizarea socială. Nașterea copiilor implică socializarea și integrarea. Relațiile sociale privesc și supraviețuirea, care se realizează prin muncă. Aceasta, la rândul ei, implică organizarea, administrarea și reglementarea juridică. Relațiile au generat comunicarea, așadar limbajul, care le-a facilitat la rândul lui. Limba nu este numai mijloc de comunicare, ci și de gândire și creație culturală.

Activitățile sociale, desfășurate într-un cadru geografic și de timp istoric, sunt corelate. Marxismul recunoaște nu numai corelarea și interdependența dintre diferitele sectoare, ci și existența unor legi structural-funcționale, din care derivă legile de dezvoltare a societății.

Herseni admite și justifică tezele marxiste ale determinării conștiinței de către existență, ale suprastructurii de către structura economică, ale relațiilor de producție de către forțele de producție.

Societățile se dezvoltă după legi obiective, prin propriile lor mecanisme interne, de la comuna primitivă la comunism. Așa au apărut societățile: tributară, sclavagistă, feudală, capitalistă și socialistă. Societatea socialistă încheie o epocă istorică și deschide alta viitoare.

În afară de problemele teoretico-metodologice, Herseni se ocupă și de sociologia aplicată. Astfel, el întregeste domeniul sociologiei cu o sociologie a limbii și o sociologie a literaturii. Dacă în prima se ocupă de limbă din perspectivă socială – limbă și societate, funcțiile sociale ale limbii, reglementarea socială a vorbirii, alături de originea și esența limbii –, în cea de a doua are în vedere „realitatea literară” ca fenomen social și tratează, pe de o parte, despre opera literară, autor și cititor, iar pe de altă parte se ocupă de aspectele instituționale, structurale și funcționale.

Ca o contrapondere a lucrărilor sociologice, la Herseni se afirmă și lucrările de psihologie, mai ales de psihologie socială. Astfel, sub conducerea lui s-au realizat cercetări de psihologie concretă, Herseni fiind totodată și coordonator pentru laboratoarele uzinale de psihosociologie și pedagogie sau de psihologia colectivelor de muncă.

Concepția sa politică nu este formulată explicit, ci se poate deduce în funcție de perioadă. Astfel, la început, Herseni a fost adept al mișcării legionare*. Este și autorul a două lucrări: *Mișcarea legionară și muncitorimea* și *Mișcarea legionară și țărănimea*. Ele au fost scrise „din îndemnul și sub supravegherea Căpitanului”. Destinația lor nu este atât propaganda, cât lămuriri despre existența și menirea acestei mișcări.

* Legionarismul este prezentat mai degrabă ca o mișcare spirituală decât una strict politică. Bazele lui sunt constituite din dragoste, credință, jertfă, muncă, curățenie sufletească, toate puse în slujba neamului, în vederea afirmării și realizării sale în lume. Scopul lui este crearea unui „om nou”, model - legionarul.

Victoria mișcării legionare ar rezolva problemele sociale ale oamenilor, inclusiv ale muncitorilor și țăranilor. Prin legionarism, muncitorii ar reîntra din mrejele doctrinei comuniste în marea familie românească a naționalismului.

TRAIAN HERSENI – CONTRIBUȚII LA DEZVOLTAREA PSIHOLOGIEI ROMÂNEȘTI

CONSTANTIN VOICU

Traian Herseni a fost unul dintre cei mai mari psihologi români, cu o activitate științifică bogată, întinsă pe o lungă perioadă de timp, atât înainte, cât și după al doilea război mondial. A fost un distins cercetător, profesor universitar, cu o vastă cultură și pregătire de specialitate, care i-au permis să abordeze o tematică de cercetare foarte diversificată în științele socio-umane, cu precădere în domeniile sociologiei, psihologiei, pedagogiei, filosofiei, antropologiei ș.a.

Înainte de război, în calitate de elev și colaborator al școlii sociologice conduse de Dimitrie Gusti, a desfășurat ample investigații de teren în domeniul sociologiei rurale, în special în domeniul monografiei sociologice. A publicat în această direcție numeroase studii, printre care: *Teoria monografiei sociologice* (1934); *Îndrumări pentru monografii sociologice* (1940), studiu colectiv redactat sub îndrumarea științifică a lui D. Gusti și Tr. Herseni; *Probleme de sociologie pastorală* (1941); *Drăguș, un sat din țara Oltului (Făgăraș)*.

După război, ca și alți intelectuali români, Tr. Herseni a trecut printr-o perioadă dificilă. A înregistrat o lungă pauză în activitatea științifică, determinată de autoritățile comuniste, din motive care ne sunt puțin cunoscute.

Reapare în cercetare și în publicațiile științifice în anul 1958. A participat la o culegere de studii, *Cercetări antropologice în țara Hațegului*, apărută sub îngrijirea acad. Ștefan Milcu. A redactat *Studiul genealogic al populației* și, de asemenea, *Familia și grupurile genealogice*, apărută în *Cercetări antropologice în ținutul Pădureni, Satul Bătrâna*.

Cu ajutorul lui M. Ralea, între anii 1960 și 1973, Traian Herseni a devenit membru al Institutului de Psihologie al Academiei Române. A fost șef al secției de psihologie socială, cu două sectoare, cu un grup destul de mare de cercetători științifici. Datorită calităților sale științifice cu totul deosebite (avea titlul științific de dr. docent, cunoștea mai multe limbi străine, printre care engleza, franceza și germana, era la curent cu realizările mai importante ale literaturii occidentale și chiar din Uniunea Sovietică și țările socialiste), Traian Herseni a avut în Institutul de Psihologie un statut de excepție, am spune chiar privilegiat. A fost printre puținii cercetători din institut care au avut posibilitatea de a lucra în proiecte comune cu acad. Mihai Ralea, fondatorul și primul director al institutului.

Aderând, alături de M. Ralea, la filosofia marxistă, Tr. Herseni s-a angajat cu toate forțele în efortul de construire a unei psihologii bazate pe concepția

„Revista Română de Sociologie”, Serie nouă, Anul VIII, nr. 1-2, p. 23-26, București, 1997

materialist-dialectică. A studiat aportul științelor despre activitatea creierului și al științelor socio-umane, personalitatea omului integral, ca unitate bio-psiho-socială și culturală, în activitatea și în mediul său concret de existență.

O mare parte a eforturilor constructive ale operei științifice a lui Tr. Herseni a vizat delimitarea ideologică a psihologiei sociale marxiste de psihologia socială idealistă practică în țările occidentale. Acestui obiectiv major îi sunt subscrise numeroase studii semnate fie singur, fie împreună cu M. Ralea. Exemple: M. Ralea și Tr. Herseni, *Opoziția dintre filozofia marxistă și filozofia burgheză contemporană*; Tr. Herseni, *Psihologia socială marxist-leninistă* (1962); Tr. Herseni, *Premisele istorice la critica psihologiei franceze burgheze de azi* (1960); Tr. Herseni, *Critica psihologiei dinamice* (1962).

Înscriindu-se în spiritul promovat de marile personalități științifice ale timpului, Tr. Herseni, ca și M. Ralea de altfel, s-a angajat în discuții polemice și analize critice la adresa unor reprezentanți ai curentelor psihologiei idealist-subiective sau biologizante din țările occidentale.

Ca rod al colaborării lui Tr. Herseni cu M. Ralea au apărut două lucrări de o valoare excepțională pentru psihologia românească: *Sociologia succesului* (1962) și *Introducere în psihologia socială* (1966). Despre cele două lucrări specialiștii spun că sunt de o valoare deosebită pentru fundamentarea psihologiei sociale în țara noastră ca domeniu de cercetare interdisciplinară situat la interfața dintre sociologie și psihologie. Psihologia socială este considerată de M. Ralea și Tr. Herseni ca un domeniu calitativ distinct, care nu se identifică nici cu psihologia, nici cu sociologia, cu obiective, metode de cercetare și principii proprii de interpretare și explicare a fenomenelor psihosociale și comportamentale, depășind viziunile reduționiste biologizante, psihologizante sau sociologizante cu privire la psihicul uman.

Situarea celor doi savanți pe pozițiile, principiile la care ne-am referit a fost din punctul nostru de vedere benefică, având un rol pozitiv, progresist, foarte important pentru promovarea cercetării psihosociale originale în țara noastră. Astfel, lucrările lui Tr. Herseni au avut rol de avangardă în Europa. Nu trebuie să uităm că în perioada respectivă, nici la noi, nici în celelalte țări vecine, sociologia și psihologia socială nu aveau un statut științific clar. Principiile lor erau fie confundate periculos cu unele teze ale materialismului istoric, îngreunând recunoașterea lor ca științe, fie erau tratate ca pseudoștiințe idealiste burgheze, puse în slujba intereselor de clasă ale patronilor spre a atenua sau elimina conflictele de muncă sau de clasă.

Printre problemele de bază ale psihologiei sociale erau considerate: psihologia relațiilor interpersonale, psihologia colectivităților și psihologia culturii.

Tr. Herseni s-a impus în psihologia românească prin lansarea unor proiecte de cercetare originale, de mare anvergură, pe bază de contract economic cu beneficiarii industriali. Proiectele sale de cercetare au vizat atât precizarea fundamentelor teoretice ale psihologiei sociale, cât și stabilirea unor direcții clare de aplicabilitate practică a concluziilor desprinse din cercetare în mediul industrial, militând în final pentru îmbunătățirea cadrului organizatoric și conducerii întreprinderilor industriale și, desigur, pentru creșterea productivității muncii.

Aspectele socio-umane ale întreprinderilor erau, din punctul de vedere susținut de Tr. Herseni, tot atât de importante ca și cele tehnice sau tehnologice, ignorarea lor sau promovarea unor relații neprincipiale între conducători și muncitori putând provoca mari prejudicii bunului mers al producției și chiar o eficiență scăzută a întreprinderii.

Rezultatele cercetărilor desfășurate în întreprinderile industriale sunt reflectate în numeroase cărți, culegeri de studii semnate fie singur, fie împreună cu colaboratorii. Dintre cărțile sale cele mai importante menționăm aici: *Industrializare și urbanizare, cercetări de psihosociologie concretă la Boldești* (1970), *Psihologia colectivelor de muncă* (1973), *Psihosociologia organizării întreprinderilor industriale* (1969), *Laboratorul uzinal de psihologie, sociologie și pedagogie* (1974), *Monografia Combinatului Chimic Făgăraș* (1975).

Treptat, pe baza cercetărilor de psihologie socială concretă în mediul industrial, Tr. Herseni a extins mult problematica studiată, incluzând: selecția și pregătirea profesională, constituirea și structurarea grupelor de muncă, psihologia organizării, cooperarea și integrarea în muncă, relația statut-rol, conducerea și decizia, comunicarea, motivația în muncă, valorile și sancțiunile premiale, rolul opiniei publice, munca femeii în industrie ș.a. (Tr. Herseni, A. Tabachiu, Geta Dan-Șpânioiu, *Aspecte psihosociale ale muncii industriale*, în Al. Roșca (Red.), *Psihologia muncii industriale*, Editura Academiei, București, 1967).

În afara unei productivități științifice impresionante, trebuie să remarcăm meritele reale care îi revin lui Tr. Herseni în calitate de șef al școlii psihosociologice românești. Tr. Herseni a condus colective mari de cercetători din institut, catedre universitare, specialiști din producție. Colectivele sale de cercetare au avut totdeauna un caracter multidisciplinar, reunind psihologi sociali, pedagogi, ingineri, conducători de întreprinderi cu interese în cercetarea științifică etc.*

Deși nu a avut dreptul de a conduce doctorate, Tr. Herseni și-a ajutat în mod generos colaboratorii, îndrumându-i în cercetare și în finalizarea tezelor de doctorat.

În afara preocupărilor în domeniul psihosociologiei, Tr. Herseni a avut un interes constant pentru istoria psihologiei românești. Dintre lucrările sale mai importante în această direcție consemnăm: *Începuturile psihologiei românești și Antropologia lui Pavel Vasici Ungureanu* (1960); *Despre limitele și izvoarele cercetărilor de istoria psihologiei românești* (1963); *Aportul cronicarilor la dezvoltarea psihologiei românești* (colab. cu Nicolae Radu, 1963); *Câteva aspecte ale luptei dintre materialism și idealism în psihologia românească din a doua jumătate a secolului al 19-lea* (1964); *Centenarul nașterii lui Gh. Marinescu. Opera psihologică a unui mare neurolog* (1963). Tot lui Tr. Herseni îi datorăm o amplă lucrare de valorificare istorică a operelor lui Nicolae Vaschide (1973), psiholog român și francez în același timp, fost colaborator al lui Alfred Binet. Tr. Herseni a elaborat, de asemenea, împreună cu un grup de colaboratori, o amplă sinteză asupra operei psihologice a lui M. Ralea (1965).

* Dintre foștii săi colaboratori, astăzi deveniți la rândul lor mari personalități în domeniul psihologiei sociale, menționăm câțiva: dr. Septimiu Chelcea, dr. Geta Dan, dr. Nicolae Radu, dr. A. Dicu, dr. Nicolae Radu Rădulescu, dr. Cătălin Zamfir, Lîgia Gherguț, dr. Valentina Radu, dr. Elena Cioată ș.a.

Și în domeniul istoriei psihologiei Tr. Herseni a fost promotorul unei concepții originale, foarte interesante. Din punctul său de vedere, istoria psihologiei românești nu se reduce numai la istoria sa ca știință profesată de cercetători sau cadre didactice specializate. Rădăcinile istorice ale psihologiei sunt mult mai largi și mai vechi. Interpretate ca elemente de cultură psihologică, ideile despre suflet, procese afective, voință, conștiință, personalitate, învățare, transmise prin viu grai sau izvoare scrise, își au originea în *psihologia poporană*, creație la fel de veche ca și poporul român. Elemente de cultură psihologică se găsesc, de asemenea, în psihologia clericală, psihologia enciclopedică, psihologia filosofică și abia în ultimul rând, de dată mult mai recentă, în psihologia naturalistă și psihologia experimentală (Tr. Herseni, *Cultură psihologică românească*, 1980).

Contrar meritelor și contribuțiilor aduse la dezvoltarea psihologiei sociale în țara noastră, după opinia noastră, Tr. Herseni nu s-a bucurat în timpul vieții de recunoașterea și drepturile care i s-ar fi cuvenit. Din cauza unor probleme „de dosar”, sub dictatura comunistă, o perioadă de timp n-a avut drept de semnătură personală pe lucrările științifice, nu a fost liber să se deplaseze în străinătate la congresele internaționale. În cei 13 ani de activitate în institut, o singură dată a putut onora o invitație în Franța. Lui Tr. Herseni nu i s-au conferit premii sau titluri științifice academice, deși este evident că le-ar fi meritat.

Deși frustrat de multe drepturi, Tr. Herseni n-a dezarmat, ci, dimpotrivă, a continuat să lucreze cu și mai multă râvnă, am spune chiar eroic, chiar și atunci când unii confrați i-au făcut deliberat unele greutăți.

Tr. Herseni a oferit un model rarisim de erudiție, competență, generozitate umană, modestie, exigență față de sine și profund devotament față de profesiunea sa: psihologia socială.

În legătură cu operele științifice scrise de Tr. Herseni, astăzi se pune problema unei evaluări atente și corecte, fără prejudecăți ideologice sau politice. O astfel de evaluare ar trebui să-l așeze pe Tr. Herseni pe locul care i se cuvine în seria marilor personalități ale sociologiei și psihologiei românești. Convingerea noastră este că tinerii cercetători și studenți au multe de învățat din lucrările lui Tr. Herseni. Multe dintre ideile noi susținute de el își păstrează și astăzi valoarea istorică, teoretică și practică. Foștilor săi elevi și colaboratori le revine o datorie de onoare de concertare a eforturilor pentru valorificarea reală a moștenirii științifice lăsate de Tr. Herseni.

TRAIAN HERSENI - OMUL

ANTON TABACHIU

Aniversarea a 90 de ani de la nașterea lui Traian Herseni îmi prilejuiește aduceri aminte emoționante din perioada când am lucrat sub conducerea lui științifică în cadrul Institutului de Psihologie al Academiei.

La începutul activității mele științifice am lucrat în secția de psihofiziologie, iar ulterior m-am mutat în secția de psihologie socială, condusă de la înființarea ei de Traian Herseni, unde am deprins ucenicia muncii de cercetare științifică, formându-mă sub îndrumarea lui în domeniul psihologiei sociale.

Herseni era de formație sociolog, cu experiență în cercetări de teren, căpătată în echipele lui Gusti, iar în anii '50 migrase spre psihologie, fiind adus la conducerea secției de psihologie socială a Institutului de Psihologie de către profesorul Ralea. De la început, ne-a imprimat și nouă această metodologie de lucru, contribuind în mod substanțial la formarea noastră, a tinerilor cercetători, ca psihosociologi orientați spre problemele practice.

A inițiat și condus cercetări în domeniul grupurilor de muncă industrială, a sprijinit organizarea unor laboratoare de psihosociologie în câteva mari întreprinderi din țară, printre care cel de la Combinatul Chimic Făgăraș a constituit un etalon în domeniu, și s-a ocupat de îndrumarea lor îndeaproape. Deși nu avea dreptul să conducă lucrări de doctorat, datorită trecutului său politic, ne-a încurajat și ajutat, pe noi doctoranzii, fiind un îndrumător competent alături de conducătorii noștri științifici oficiali.

În tinerețe, Herseni cochetase cu mișcarea legionară pentru a-și asigura o conferință în învățământul superior. Pentru puțin timp fusese și în conducerea Ministerului Învățământului, când salvase de la epurărilor din motive etnice sau politice unele cadre universitare. Dintre acestea, ne menționa pe profesorul Vianu, pentru care inițiasă un proiect de lege prin care veteranii de război și urmașii celor care fuseseră decorați pentru merite militare erau exceptați de la măsurile rasiste. De asemenea, l-a anunțat pe Ralea în dimineața când trebuia să fie arestat de către legionari, salvându-i astfel viața.

Toate aceste merite nu l-au scutit totuși de patru ani de închisoare, după care Ralea, în semn de recunoștință și prețuindu-i valoarea intelectuală, l-a adus la Institutul de psihologie, obținând această încuviințare direct de la Gheorghiu-Dej, luându-l colaborator la unele dintre lucrările sale, cea mai cunoscută fiind *Sociologia succesului*, semnată de Herseni cu pseudonimul de Hariton.

Herseni era un om de munte, din comuna Herseni, din ținutul Făgărașului. Suporta greu căldura din București, în timpul verii fiind aproape inactiv din această

cauză. Umbla până toamna târziu în talie, iar peste iarnă purta un palton ușor. Era un bărbat înalt, bine legat la trup, cu părul des tras spre ceafă, cu unele șuvițe avântate rebel spre frunte, având un ușor tremur al capului ce trăda un parkinson incipient. Deși avea o condiție fizică de invidiat, viața i-a fost curmată brusc, la puțin timp după 70 de ani, de un cancer care se strecurase într-un organism ce ar fi putut viețui altfel încă mulți ani. Doborât pe patul spitalului, nu a lăsat pe nimeni să-i vadă suferința.

Herseni era un om echilibrat, vorbea liniștit, cu rare ridicări de glas, pentru a sublinia vreo idee. Chiar când se supăra pe cineva păstra decența unei discuții civilizate, obligând interlocutorii să se mențină la același diapazon. Am fost de câteva ori la el acasă, vizavi de Palatul Cotroceni, într-un bloc, la etajul doi. Camera lui de lucru era înșesată de cărți care, nemaîncăpând în rafturile bibliotecii, erau așezate pe jos, în grămezi ordonate după criteriile numai de el știute, umplând spațiul liber al pardoselii. Masa de lucru, aflată sub geam, era plină de cărți și dosare. Pe o poliță, în spatele său, era cunoscuta statuie cu maimuța care, șezând pe o carte a lui Darwin, probabil *Originea speciilor*, privește cu uimire la un craniu de om, pe care îl ține în mâna stângă, sugerând întrebarea: „Oare acesta este urmașul meu?”

Ne așezam față în față, el pe un scaun ergonomic care se putea regla pe trei planuri prin simple mișcări ale corpului, adus din Germania, eu pe un fotoliu clasic, acoperit cu husă. Discutam pe îndelete diferite subiecte, pornind de la cele legate de activitatea științifică, pentru care venisem la el, până la actualitățile politice, sociale și economice. Herseni era un erudit, un spirit analitic desăvârșit, un bun observator al evenimentelor cotidiene, pe care știa, cu măiestrie, să le interpreteze, înscriindu-le în coordonatele mai largi ale contextului național și mondial, găsimu-le explicații sociologice și psihologice pertinente.

Ca mulți alți intelectuali de marcă ai timpului, încerca să găsească „sâmburele rațional” al marxismului, interpretând dialectic excesele și greșelile celor aflați vremelnice la conducerea țării. Vedeă în noi, tinerii, speranța înnoirii țării, misiune pentru care era necesar să fim bine pregătiți. În acest scop, își consacra timp îndelungat nouă, colaboratorii lui mai tineri, îndrumându-ne discret, fără ostentație, lăsându-ne o mare libertate de gândire și corijându-ne cu delicatețe și argumentat atunci când, furați de avântul tinereții sau datorită lipsei de experiență, eram pe cale să greșim.

Herseni a fost prototipul omului de știință dăruit de natură cu noblețea sufletească necesară mentorului, modest și discret în tot ceea ce făcea, mai mult pentru alții decât pentru el însuși. Lui îi datorăm, toți cei care l-am cunoscut și am avut marea șansă de a-i fi discipoli, formarea noastră științifică și, în bună măsură, ca oameni integri.

Adept fervent al implicării științei în conducerea vieții economice, a fost printre primii, dacă nu chiar cel dintâi om de știință care, alăturându-se noii orientări de după anul 1967 privind conducerea întreprinderilor, a publicat o lucrare consacrată acestei probleme – *Psihosociologia organizării întreprinderilor industriale* – carte de referință în acest domeniu. Muncea intens și scria ușor, abordând din punct de vedere psihosociologic varii domenii, de la economie la artă și viața cotidiană.

În timp ce discutam, intra, pășind ușor, o femeie în vârstă, mărunțică, cu părul alb, îmbrăcată ca pentru casă, soția lui – fata lui Paul Gusty, unul dintre animatorii mișcării teatrale românești de la început de veac –, care ne aducea cafeaua. Se retrăgea apoi, zâmbind discret, fără să scoată o vorbă, ea, care a fost umbra vieții lui, ajutându-l prin liniștea pe care i-o asigura și prin dactilografiera lucrărilor sale.

Traian Herseni a lăsat o operă științifică vastă cuprinzând lucrări de sociologie, psihologie socială, psihologia culturii, psihologia managerială etc., operă a cărei cunoaștere și valorificare constituie o datorie de suflet a celor care l-au cunoscut și au lucrat sub conducerea sa.

EXEMPLARITATEA UNUI DESTIN

GHEORGHITĂ GEANĂ

Pe oriunde trec și oricât de scurtă le-ar fi trecerea, personalitățile mari lasă urme.

Deși a lucrat puțină vreme la Centrul de Cercetări Antropologice din București, Traian Herseni a lăsat în antropologia românească urme de neșters. Dar el a lăsat engrame adânci mai ales în conștiința noastră, a celor ce i-am stat în preajmă, în calitate de colaboratori sau de tineri învățăcei.

După o perioadă de detenție (consecință a activității sale politice de dreapta), Traian Herseni a intrat în viața științifică românească în anul 1956. Reintegrarea sa a purtat garanția a două personalități marcante: Ștefan Milcu și Mihai Ralea. Profesorul Șt. M.-Milcu a acționat în anii aceia ca un mare strateg în știința românească. După cum se știe, „revoluția culturală” proletcultistă a antrenat și sociologia în vârtejul îndeletnicirilor intelectuale stigmatizate (și interzise chiar) ca fiind îndeletniciri burgheze. Lesne de împins sub spectrul acuzației de disciplină rasistă, antropologia (pe atunci doar biologică), urma să împărtășească și ea soarta sociologiei. Punând în joc experiența dobândită ca discipol al profesorului Francisc Rainer (cu care participase la campaniile monografice gustiene), dar exploatând, de asemenea benefic, o împrejurare de ordinul unei subiectivități extra-științifice (era ginerele lui C. I. Parhon, primul președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale), Șt. M.-Milcu a luat asupra sa destinul institutului creat în 1940 de Rainer.

Era în 1950. În anii imediat următori, sub conducerea profesorului Milcu, antropologia românească și-a lărgit problematica, prin includerea unor teme privind mediul social-cultural (condițiile sociale, etnografice, demografice și istorice) în care se vor fi dezvoltat populațiile cercetate din punctul de vedere antropologic. Între cercetătorii chemați să participe la aceste cercetări lărgite, doi au rămas cu contribuții notabile: Traian Herseni și Vasile Caramelea, primul constituind obiectul notelor de față. Angajarea lui Herseni nu era însă un lucru ușor. Pesemne că unele puncte din biografia sa au dat mari dureri de cap funcționarilor de la serviciul de personal al Academiei, cerberii puși să vegheze ca nu cumva în institutele de cercetare să pătrundă presupușii „dușmani ai poporului”. Aici a intervenit Mihai Ralea, care, cu autoritatea de care se bucura în sfera puterii, a luat incomodul dosar, l-a legat cu sfoară și a scris deasupra lui: „Se angajează pe răspunderea mea!”

Acest mod de reintegrare prin ocolirea criteriilor proletcultiste își are tâlcurile lui. Unul dintre ele poate fi găsit în cuvintele rostite de cineva la înmormântarea lui Traian Herseni, cu câteva clipe înainte ca trupul savantului să fie redat humei originare: „A fost un om de care nici un regim social nu se putea lipsi!” Un alt tâlc, ceva mai

„Revista Română de Sociologie”, Serie nouă, Anul VIII, nr. 1-2, p. 31-35, București, 1997

ascuns, e de căutat în zicala românească: „Fă binele și-l dă pe apă!” Altfel spus, determinismul moral, în condiția lui cea mai pură, refuză ca regulă *feed-back*-ul imediat; un bine făcut azi ți se va întoarce, însă nu acum, ci altcândva, dintr-altă parte, când ai nevoie de el, dar nu-l aștepți. Actor important al scenei sociale, Traian Herseni va fi participat și el, vrând-nevrând, la acest tainic joc al sorții. Astfel, în 1940, o ordonanță a guvernului legionaro-antonescian cerea scoaterea din învățământul superior a cadrelor didactice de origine evreiască. Printre cei vizați se număra și Tudor Vianu, al cărui părinte fusese evreu creștinat – e vorba de Alexandru Vianu, participant ca medic la războiul de independență din 1877–1878, precum și la campaniile din 1916–1918. Eruditul estetician funcționa pe lângă catedra de sociologie condusă de profesorul Dimitrie Gusti, figura lui atrăgând mulți tineri, inclusiv dintre discipolii direcți ai liderului Școlii monografice. Ei bine, Herseni, pe-atunci secretar de stat, a luat fișa personală a lui Vianu – cu rezoluția menținerii lui la catedră – și a strecurat-o într-un teanc de hârtii de mai mică importanță, pe care Ion Antonescu urma să le semneze în grabă, doar ridicând colțul foilor de deasupra. „Vianu era mereu în mijlocul nostru, a mers chiar cu noi pe teren și ne-a mărturisit nu o dată dorința sa de a fi considerat român. Cum era să-l fac eu altceva?” – am reprodus explicația de peste ani a lui Herseni însuși. Tot atunci, la solicitarea lui Alexandru Rosetti, Traian Herseni a intervenit în favoarea unui alt savant, de data aceasta un reputat lingvist (să ignorăm de astă dată numele), arestat din pricina poziției lui de stânga. În 1952, când Herseni a ajuns el însuși în ipostaza de acuzat, soția sa a solicitat personal pentru proces mărturia atenuante din partea unor personalități atinse cândva de cuvântul binefăcător al soțului său. Lingvistul s-a ținut de-o parte: „Mda, am auzit că ar fi intervenit în favoarea mea, dar n-am nici o dovadă...” În schimb, Tudor Vianu a răspuns pozitiv: „Doamnă, m-ar bate Dumnezeu dacă n-aș veni!” Există, așadar, oameni care, cel puțin în anumite situații, se pot ridica deasupra vremurilor!... Încă un fapt care se cuvine adus la cunoștința publică este acela că Traian Herseni a încercat să-l protejeze pe Nicolae Iorga; aflând că ilustrul istoric – deja amenințat cu moartea – intenționează să plece din București la Văleni, Herseni l-a abordat în termenii următori: „Domnule profesor, nu plecați. În mișcarea noastră au intrat indivizi de diverse categorii. Aici, în Capitală, vă putem apăra noi înșine...” Precauțiuni inutile: Iorga s-a crezut protejat de imensa sa glorie, de imensul său prestigiu. Ce a urmat se știe...

Reintegrarea lui Traian Herseni în lumea științifică și culturală poate că va fi fost, așadar, lucrarea unei justiții imanente, anume a uneia de tip recompensatoriu.

Traian Herseni a lucrat la Centrul de Cercetări Antropologice al Academiei Române din 1956 până în 1958. În 1956 i se va alătura un alt discipol al lui Dimitrie Gusti, dar și al său (al lui Herseni însuși): Vasile Caramelia. Pentru niște sociologi de tradiție gustiană cum erau cei doi, antropologia a reprezentat un teritoriu extern, dar prieten. Vechea colaborare dintre Gusti și Rainer generase o legătură interdisciplinară puternică, ale cărei urme nu apucaseră să se estompeze.

În perioada 1956–1966, cercetările Centrului de Antropologie din București s-au concentrat cu deosebire (dar nu numai) în zona Hațeg, iar mai exact în ținutul Pădureni. Ele s-au concretizat în trei monografii de antropologie (preponderent de antropologie

fizică, biologică), elaborate pe baza datelor din satele Clopotiva, Bătrâna, Nucșoara și Câmpu lui Neag (ultimele două sate fiind cuprinse, comparativ, într-o singură monografie). Contribuțiile lui Herseni se află la loc de cinste în aceste monografii; ele vizează genealogii, structuri familiale și mediul social-cultural al satelor respective.

În 1958, Traian Herseni se transferă la Institutul de Psihologie al Academiei ca șef de secție, post superior – administrativ vorbind – celui de la Antropologie. Vasile Caramelea va rămâne la Centrul de cercetări Antropologice, lui revenindu-i meritul de fi deschis în România, în anii imediat următori, fâgașul antropologiei sociale și culturale. Herseni a păstrat însă legătura cu cercurile antropologice și după transferul amintit. El a continuat să publice în revistele de specialitate – „Studii și cercetări de antropologie” și „Annuaire roumain d’anthropologie” –, dar mai cu seamă a rămas (neoficial, dintr-o afinitate față de domeniu și față de slujitorii lui) profund atașat antropologiei cu noua ei deschidere către fenomenele sociale și culturale privite în esența lor, iar nu doar în funcția lor ambientală în raport cu omul biologic. Nu a existat problemă importantă – fie că era vorba de o nouă cercetare sau de finalizarea unei cercetări anterioare sau chiar de vreo încercare din partea vremurilor – în care Vasile Caramelea să nu solicite sfatul celui care-i fusese profesor și pe care împrejurările i-l metamorfozaseră în colegul și în prietenul său mai mare.

Pentru semnatarul rândurilor de față, întâlnirea cu Traian Herseni a fost dintre acelea care i-au marcat cariera. Nu mi-a fost profesor în sensul didactic al cuvântului și nici la cercetări organizate de el nu mi-a fost dat să iau parte. Dar n-am învățat mai puțin din nenumăratele conversații pe care mi le-a oferit în chilia sa înțesată cu cărți din str. Dr. Radovici. Nu avea ore preferate – te primea oricând, cu condiția, firește, să-l anunți în prealabil la telefon. Când sunai și ți se deschidea ușa, te întâmpina un bărbat înalt, impunător, încă puternic, în pofida anilor de viață și de detenție. Păru-i leonin întârea impresia de forță, doar o ușoară tremurare a capului lăsând de înțeles că omul acesta îndurase niște suferințe care-l transformaseră într-o ființă fragilă. Peste toate, pricepeai dintr-o dată că ai în față *un luptător*. Tonul îi era pe cât de ferm și apăsător, pe-atât de încărcat de bunătate. Rareori făcea teorie abstractă. Cel mai adesea deșerta amintiri despre lumea prin care trecuse și despre oamenii cu care avusese de-a face. Vorbea cu admirație despre unii dintre profesorii săi (în primul rând despre Dimitrie Gusti, desigur, apoi despre Simion Mehedinți, C. Rădulescu-Motru, Tudor Vianu etc.), despre colegii de generație (Mircea Vulcănescu, Mircea Eliade) sau despre foștii săi studenți ajunși la rându-le figuri notorii (Vasile Caramelea, Cornel Irime, Nicolae Dunăre, Walter Biemel; acesta din urmă, stabilit în Germania Federală și cunoscut drept un remarcabil editor și exeget al lui Husserl și Heidegger, i-a păstrat lui Herseni un respect deosebit și l-a ajutat trimițându-i cărți, atât de necesarele și greu procurabilele cărți din literatura științifică internațională). Despre cei aflați de partea cealaltă a baricadei sau despre cei care îi întorseseră spatele în momentele grele nu-i plăcea să vorbească. Nu invidia îi dicta acest comportament, ci nevoia de a păstra distanța. Am înțeles într-un târziu de ce, în 1966, când firul rupt al tradiției sociologice românești a fost înnodat, tocmai el, un savant cu vocație de mentor, nu a urcat din nou la catedră: firea lui mândră și independentă, plămadă de oameni liberi din Țara Oltului,

nu-i va fi îngăduit să se lase manevrat (situație imposibil de evitat la o adică, din pricina dosarului), mai ales că instanța care urma să-i stea deasupra în linie ierarhică se situa *sub* nivelul lui de competență în domeniul științelor sociale. Așa se face că, atunci când reînființata catedră de sociologie a Universității din București a apelat la serviciile sale prin Henri H. Stahl – care l-a vizitat acasă ad-hoc – Traian Herseni a respins oferta; el a preferat să-și exercite influența prin lucrările pe care le-a scris.

Când i-am trecut întâia oară pragul (anume, pe la sfârșitul anilor '60), eram un neofit în căutarea unui drum cât mai potrivit prin vastele întinderi și ispite ale antropologiei. Proaspăt absolvent de filosofie, aspiram să mă dedic logicii, când o mână nevăzută m-a luat și m-a plasat pe o altă orbită. Sațiat de idei speculative, încercam să mă adaptez la stilul diametral diferit al cercetărilor concrete, de teren. Timiditatea mă inhiba, încurajări nu prea aveam de unde primi. În asemenea împrejurări, faptul că o personalitate de dimensiunea lui Traian Herseni m-a întâmpinat cu căldură și mi-a împărtășit din impresionanta sa experiență științifică a constituit pentru mine, în acei ani, încurajarea și binecuvântarea de care aveam nevoie.

Așa cum am mai spus și altă dată, Traian Herseni a fost o întruchipare a omului de știință *total*, capabil de cercetări bine făcute atât în registrul empiric cât și în cel teoretic. Ideea de totalitate mai deține, în cazul său, încă o accepțiune: aceea de cuprindere enciclopedică a întregului câmp al științelor social-umane. A străbătut – cum i-ar fi plăcut probabil să se spună, în termeni fenomenologici – cam toate „regiunile ontologice” ale acestui câmp. A lăsat lucrări de referință în sociologia teoretică, în sociologia pastorală, în sociologia limbii, în psihologia socială, în psihosociologia organizării, în antropologia literaturii, în etnologie și folcloristică etc. Acest randament de excepție în privința operei scrise se explică în bună măsură și prin cooperarea de care Traian Herseni s-a bucurat din partea soției sale, adică din partea doamnei Paula Herseni, care l-a acompaniat deopotrivă ca tovarășă de viață, prietenă și colaboratoare. Fiică a lui Paul Gusti – nimeni altul decât renumitul regizor al Teatrului Național din București –, participantă și ea la cercetările monografice în echipă coordonate de Dimitrie Gusti, Paula Herseni a alcătuit și a publicat cea mai completă bibliografie a Școlii Sociologice de la București, pentru ca în cele din urmă să se lase zidită în opera enciclopedică a unuia din cei mai de seamă reprezentanți ai acestei școli. De fapt, micul lor apartament era un adevărat atelier de creație sociologică. Am amintit aici de doamna Herseni nu numai pentru rolul său în edificarea unei opere, dar și pentru că Domnia sa se află, de asemenea, în pragul vârstei de 90 de ani, aceeași pe care lui Traian Herseni i-a fost scris să o împlinească în cer. Li se cuvin, concentrate, simțămintele noastre de împreună-cinstire...

În finalul acestei scurte evocări, să plecăm de la premisa că e de învățat ceva din destinul fiecărui om de seamă. Traectoria biografică a lui Traian Herseni oscilează amplu între înălțare și cădere, între angajare patetică și reclusiune activă. A fost vultur o zi și savant o viață. Sunt câteva învățăminte de tras din cercetarea acestor oscilații, dar poate că cea mai importantă constatare ni se limpezește prin alăturarea a două reflecții consonante. Prima este zicala populară comentată anterior: „Fă binele și-l dă pe apă!” A doua aparține lui Simion Mehedinți: „Viața nu e geometrie, dar nici haos”.

Ambele reflecții deschid către un complex, dar stenic determinism al împlinirii individului uman. Iată, la mijlocul anilor '50, într-o societate românească afectată de o criză cronicizată (datorată scoaterii ei din albia evoluției organice), un savant în puterea vârstei ieșea din închisoare. Deși nu împlinise nici 40 ani, dogmaticul sistem de valori al epocii părea a-i bloca orice șansă de a-și relua activitatea științifică, în care deja atinsese niște performanțe mai mult decât notabile. Și totuși, stimulate parcă de factori subiectivi, împrejurările i-au surâs. Dar ce-ar fi însemnat oare acei factori extern-subiectivi fără propria sa *competență profesională*, care făcuse deja din el, cum am văzut că s-a spus, „un om de care nici un sistem social nu se putea lipsi”? Nimic, absolut nimic! Societatea românească trece și astăzi printr-o criză, una de schimbare generală a sistemului de organizare socială. E un alt tip de criză, dar felul în care este ea resimțită de generația tânără (inclusiv de cei cu pregătire în științele sociale) este asemănător: lipsa perspectivelor de integrare. Aici, dacă un astfel de tânăr s-ar putea adresa lui Traian Herseni, probabil că răspunsul acestuia ar veni prompt: „Să faci astfel încât să devii necesar societății tale! Cum? Printr-o pregătire profesională cât mai bună!” Aceasta este, în fapt, *soluția Herseni*, o soluție care conferă destinului lui Traian Herseni exemplaritate.

VIOLENȚA DOMESTICĂ ÎN ROMÂNIA

Dr. SORIN M. RĂDULESCU, dr. DAN BANCIU

1. VIOLENȚĂ ȘI ANOMIE ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE

Perioada de tranziție din România se caracterizează printr-o amplificare fără precedent a violenței sub toate formele sale, care a devenit o veritabilă „soluție” față de problemele dificile cu care se confruntă societatea românească, o reacție inevitabilă în raport cu frustrările oamenilor.

Numărul de infracțiuni a crescut constant, an de an, astfel că rata criminalității identificate de organele de poliție în anii 1995 și 1996 a fost de peste 3 ori mai mare decât cea din anul 1990 (vezi tabelul 1).

Tabelul 1

Evoluția indicelui de criminalitate în România, în perioada 1990–1996

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
414	601	635	964	1039	1305	1330

Sursa: Ministerul de Interne

Conform datelor cuprinse în *Informarea Parchetului General asupra stării criminalității în România, în anul 1996*, în perioada 1995–1996 s-a înregistrat în țara noastră cea mai înaltă rată a criminalității din ultimul sfert de secol.

A crescut, în același timp, gradul de pericol social al infracțiunilor comise prin violență, dintre care ponderea cea mai mare au avut-o, conform cu clasificarea penală românească, omorurile, violurile, vătămările corporale grave, tâlhăriile și loviturile cauzatoare de moarte. Numărul acestor infracțiuni judecate de organele de justiție s-a ridicat, în perioada 1993–1995, la un total de 36 000 (circa 12 000 anual), reprezentând 12% din totalul general al tuturor categoriilor de infracțiuni.

Statisticile furnizate de Ministerul de Justiție cu privire la numărul de persoane condamnate definitiv în perioada 1993–1995 oferă o imagine clară a evoluției acestor infracțiuni comise prin violență (vezi tabelul 2), evidențiind, cu excepția omuciderilor, care s-au menținut relativ constante, faptul că a crescut, de la un an la altul, numărul violurilor, al loviturilor cauzatoare de moarte, al vătămărilor corporale grave și, nu în ultimul rând, al tâlhăriilor. Numeroase asemenea acte au fost comise ca urmare a degenerării unor conflicte preexistente între autori și victime, a deteriorării unor relații familiale sau a apariției unor circumstanțe întâmplătoare în care agresiunea s-a declanșat ca efect al consumului de alcool.

Tabelul 2

Evoluția infracțiunilor comise prin violență în perioada 1990-1994.

Ani Infracțiuni	1990	1991	1992	1993	1994
Omoruri	1 021	1 365	1 556	1 250	1 310
Violuri	783	1 259	1 326	883	1 097
Lovituri cauzatoare de moarte	91	148	141	115	220
Vătămări corporale grave	533	838	795	714	906
Tălhării	936	1 840	2 518	2 283	2 460

Sursa: Ministerul de Justiție

Contra femeilor sunt comise aproape 33% din totalul omorurilor și omorurilor grave, aproximativ 13% din numărul total de tentative de omor, peste un sfert din ansamblul loviturilor cauzatoare de moarte și, evident, 100% din totalul de violuri cu victime decedate.

Cu alte cuvinte, se poate aprecia că femeile reprezintă una dintre categoriile cele mai victimizate din România, care se confruntă cu un risc ridicat în ceea ce privește posibilitatea de a deveni obiectul uneia dintre principalele acte de agresiune menționate.

Faptul că femeile constituie o parte importantă din victimele infracțiunilor comise prin violență este semnificativ pentru evoluția criminalității în România (vezi tabelul 3).

Tabelul 3

Femei victime în totalul infracțiunilor comise prin violență (1995)

Infracțiuni comise prin violență	Total	Femei victime	în %
Omoruri și omoruri grave	694	225	32,4
Tentative de omor	376	48	12,8
Lovituri cauzatoare de moarte	175	46	26,3
Violuri cu victime decedate	16	16	100,0

Sursa: Inspectoratul General al Poliției

În ceea ce privește cazurile de viol raportate organelor de poliție, acestea au crescut aproape în fiecare an, înregistrând în perioada 1990-1995 o creștere de peste 50% (vezi tabelul 4).

Tabelul 4

Evoluția cazurilor de viol raportate organelor de poliție, în România, în perioada 1990-1995

Anii	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Violuri	947	1203	1065	1396	1391	1465
Creștere față de 1990, în %	-	27	12,5	47,4	46,9	54,7
Violuri cu moartea victimei	9	11	17	15	10	13

Sursa: Ministerul de Interne

Aproximativ 30% din toate cazurile raportate de viol au loc în marile municipii sau orașe (București, Constanța, Ploiești) și în județele Iași, Prahova, Timiș și Bacău. Estimările făcute de specialiști români, pe baza acestor date statistice, arată că, în România, în medie, la fiecare șase ore este violată o femeie, existând probabilitatea ca una din 7 femei să i se întâmple acest lucru.

Deși aceste cifre par relativ modeste în raport cu cele înregistrate în țările dezvoltate, ele sunt, totuși, reprezentative pentru valul de violență care a cuprins România în anii de după 1989. România pare, în prezent, o societate „bolnavă”, care suferă de un rău profund, fiind caracterizată de violență, dereglare normativă și liber arbitru, ca simptome tipice ale unei „patologii” de tranziție, sintetizate cel mai adecvat de noțiunea de *anomie*. În concordanță cu modelul teoretic al anomiei, schimbarea regimului politic din România, în decembrie 1989, a însemnat trecerea de la o societate totalitară, dominată de „fatalism” în sensul postulat de sociologul francez Emile Durkheim¹, la o societate de tranziție, definită de dezorientare și dereglare normativă, având un grad scăzut de integrare socială și un pronunțat caracter *anomic*.

În societatea totalitară, fatalismul era caracterizat de următoarele elemente²:

a. disciplină și reglementare normativă excesiv de restrictive și coercitive;

b. tendința de uniformizare a conduitelor și slabă diferențiere socială;

c. imobilism istoric, blocaj al inițiativei private și al creativității individuale, nivel scăzut al aspirațiilor;

d. existența unor mecanisme de adaptare cum ar fi, conform cu paradigma sociologului american Robert Merton, conformismul, ritualismul și evaziunea³.

Dimpotrivă, în societatea de tranziție, *anomia* este definită de următoarele elemente⁴:

¹ Émile Durkheim, *De la division du travail social*, Alcan, Paris, 1893; *Le Suicide. Étude de Sociologie*, Alcan, Paris, 1897.

² Sorin M. Rădulescu, Dan Banciu, *L'usage des concepts sociologiques pour penser une situation exceptionnelle. La crise de la société roumaine*, în „Regards Sociologiques”, Nr. 5, 1993, p. 69-76.

³ Robert Merton, *Social Theory and Social Structure*, Free Press, New York, 1968.

⁴ Sorin M. Rădulescu, Dan Banciu, *op. cit.*

a. disciplină și reglementare normativă slabe sau chiar absente, datorită unor indicații și repere normative vagi sau conflictuale între ele;

b. incapacitatea normelor existente de a prevedea gama conduitelor și acțiunilor individuale, care se extind, fără măsură, în direcții nepredictibile;

c. nivelul scăzut de integrare socială a indivizilor, determinat de absența unui sistem de credințe și valori comune, care să susțină motivațiile pozitive;

d. individualizarea puternică a conduitelor, generalizarea inițiativei private și a creativității individuale, nivel ridicat de aspirații, care determină tendințe puternice de frustrare și agresivitate;

e. existența unor mecanisme adaptative, printre care inovația și răzvrătirea.

În funcție de acest model teoretic, violența din societatea românească de astăzi pare legată direct de starea de anomie care caracterizează perioada de tranziție. Anomia însăși este trăită și percepută în mod diferit de indivizi, în funcție de poziția lor socială, experiențele trecute, opiniile, ideologiile și opțiunile personale. În timp ce unii trăiesc „anomia eșecului”, resimțită ca declasare, anxietate, incertitudine, izolare și pierderea sentimentului de apartenență la grup, alții trăiesc „anomia succesului”, resimțită ca o frustrare permanentă, ca un „rău de infinit” (Goethe), constând în impulsul către noi aspirații, care, o dată realizate, determină insatisfacția realizării și alegerea altora. Într-o societate de tip anomic se multiplică stările de inadaptare, violență, agresivitate și autoagresivitate, crește numărul de tulburări psihopatologice și sinucideri, se amplifică trăsăturile de personalitate dominate de credințe și factori emoționali, absență a spiritului critic și intoleranță.

2. VICTIMIZAREA FEMEII ÎN TIMPUL REGIMULUI TOTALITAR ȘI ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE

Cercetările empirice în domeniul violenței familiale se află la început în România, datând numai de câțiva ani, o dată cu recunoașterea faptului că violența contra femeii a devenit una din cele mai caracteristice fenomene cu care se confruntă societatea românească în perioada de tranziție.

În mod evident, acest fenomen s-a manifestat cu acuitate și în anii de dictatură, dar a fost ținut sub tăcere din rațiuni ideologice. Regimul comunist, care, în teorie, aprecia că femeile sunt o parte importantă a potențialului națiunii, iar în practică ducea o politică de discriminare și victimizare a femeii, împiedica recunoașterea oficială a acestui fenomen aflat în contradicție vădită cu morala „de tip nou”. Pentru acest motiv, înainte de anul 1989, nu există în România nici o statistică oficială care să consemneze numărul de cazuri de maltratare a femeii și nu a fost efectuată nici un fel de cercetare în acest domeniu. Presași de imperativele ideologice, majoritatea sociologilor români erau obligați să-și îndrepte atenția asupra unor aspecte relativ benigne ale vieții familiale (starea de sănătate a membrilor grupului familial, bugetul

de timp al acestora, eventual divorțul), eludând complet problematica violenței domestice. Deși poziția oficială susținea ideea egalității femeii cu bărbatul, idee stipulată, de altfel, în toate constituțiile comuniste, în realitate, femeile erau mai puțin egale decât bărbații în majoritatea domeniilor vieții sociale, economice și politice. Acest lucru s-a manifestat vizibil, între altele, în politica demografică aberantă, inițiată de Ceaușescu, care solicita imperativ femeilor creșterea numărului de nașteri, interzicându-le dreptul la avort. Perioada planificării centralizate a făcut astfel ca violența oficială să se împletească strâns cu cea neoficială, exercitată în cadrul familiei, în care femeia avea obligația să fie, în același timp, mamă, gospodină și forță de muncă.

Exacerbând din punct de vedere ideologic și apologetic modelul „pronatalist”, regimul totalitar a reglementat extrem de sever posibilitățile de avort, instituind un sistem coercitiv și sancționator împotriva acestui „delict”, care cu începere din anul 1969, a fost considerat ca o infracțiune foarte gravă, la fel ca și posedarea unor mijloace sau instrumente care permit comiterea ei. În concordanță cu articolele 185–186 (astăzi abrogate) ale Codului penal, „Înteruperea cursului sarcinii prin orice mijloace, în afara condițiilor admise de lege, cu consimțământul femeii însărcinate, se pedepsește cu închisoare de la 1 la 3 ani”. De abia la sfârșitul anului 1989, ca urmare a Decretului-lege nr. 1 din 26 decembrie, publicat în „Buletinul Oficial” din 27 ianuarie 1990, avortul a fost dezincriminat ca infracțiune.

Efectele „manifeste” ale unei asemenea politici oficiale, care a afectat sensibil viața intimă a individului și a familiei, s-au materializat în intensificarea mijloacelor instituționalizate de control asupra femeilor gravide, din care o parte nu doreau să aibă copii din diferite motive (vârstă înaintată, starea deficitară de sănătate, lipsa unor mijloace materiale și financiare, existența a numeroși copii etc.). Astfel, numai într-o perioadă de zece ani (1980–1989) au fost trimise în judecată și condamnate cu privarea de libertate aproape 9 000 de femei, din care 12,2% aveau vârsta sub sau între 18 și 21 de ani. La acest număr se adaugă alte 7 500 de persoane acuzate că au facilitat sau comis alte infracțiuni privind avortul (vezi tabelul 5). Cel mai mare număr de condamnări penale, așa cum se evidențiază în tabelul 5, a avut loc în perioada 1983–1987, veritabilă perioadă de terorizare și victimizare a femeii gravide.

Efectele „latente”, pe termen lung, ale politicii pronataliste și profamiliale promovate de regimul totalitar s-au materializat în apariția, în cadrul a numeroase familii, a unor copii nedorți, care, privați de afecțiunea părinților, au fost abandonați, maltratați sau internați în instituții de „ocrotire”, sau a unor copii cu handicap fizic ori mental, marginalizați de anturaj și deveniți, ulterior, „copii-problemă” pentru educatori.

Aceste două categorii de minori au devenit principalele „surse” ale cristalizării fenomenului de delincvență juvenilă înainte și după decembrie 1989 și ale formării fenomenului „copiii străzii”, foarte puțin vizibil în trecut, dar extrem de transparent în prezent.

Tabelul 5

Femei condamnate pentru infracțiunea de avort în perioada 1981-1989

Ani	Persoane condamnate pentru infracțiuni de avort	Din care:	
		Femei între 18 și 21 de ani	Minore sub 18 ani
1981	578	72	4
1982	681	85	3
1983	1525	166	10
1984	1326	151	9
1985	1137	140	22
1986	1052	106	18
1987	1707	180	15
1988	301	47	2
1989	785	65	10
TOTAL	9 092	1 012 (11,1%)	93 (1,0%)

Sursa: Raportul Statistic Anual - Ministerul Justiției

Tot ca o consecință negativă a politicii de victimizare oficială a femeilor, în timpul de dictatură, trebuie menționate, de asemenea, infracțiunile de infanticid contra copiilor nedoriți, în perioada 1981-1989 fiind condamnate pentru comiterea acestor infracțiuni un număr de 90 de femei, din care aproximativ 45,8% aveau sub sau între 18 și 21 de ani.

În prezent, ca o consecință directă a poziției sociale a femeii din timpul regimului totalitar, s-au accentuat inegalitățile și diferențierile dintre sexe, realitate demonstrată de șansele inegale ale femeilor, în raport cu bărbații, în domeniul ocupării forței de muncă, de participarea lor extrem de scăzută la viața socială, economică și politică. Anumite ocupații, de exemplu, sunt interzise femeilor, tocmai pentru a le „proteja” capacitatea de procreare. Șomajul, în continuă creștere în România, afectează în primul rând femeile, forța de muncă cea mai numeroasă. Mortalitatea maternă, alături de cea infantilă, se menține la un nivel extrem de ridicat, depășind nivelul mediu înregistrat în celelalte țări din Europa de Est. Sărăcia, veritabil flagel al tranziției, afectează în cea mai mare măsură familiile monoparentale, ale căror capi sunt, în majoritate, femei.

La toate acestea, se adaugă violența exercitată, în cadrul familiilor organizate legal sau prin coabitare, de către partenerul de cuplu, de cele mai multe ori ca efect direct al frustrărilor și insatisfacțiilor determinate de scăderea abruptă a nivelului și calității vieții în perioada de tranziție. Veritabilă „cutie de rezonanță” a ceea ce se întâmplă în exteriorul ei, familia a devenit, în România, un „leagăn al violenței” în cadrul căruia se „descarcă” toate tensiunile și nemulțumirile acumulate în viața socială și unde violența exercitată contra femeilor și a copiilor reprezintă o adevărată formă de „sublimare” deviată.

3. DEFICIENȚE ALE LEGISLAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN DOMENIUL VIOLENȚEI CONTRA FEMEILOR

Legislația românească în domeniul violenței contra femeii este caracterizată de numeroase deficiențe. Codul penal român, de exemplu, cuprinde o serie de reglementări cu privire la cazurile de lovire și vătămare a integrității corporale sau a sănătății (art. 180 și 181), ori la cele care implică vătămări cauzatoare de moarte (art. 183), dar aceste infracțiuni sunt tratate în general, fără a se referi direct la victimele femeii. În același Cod penal sunt prevăzute, de asemenea, pedepse pentru viol (art. 197), raporturi sexuale cu o minoră (art. 198), seducția unei minore (art. 199), corupția sexuală a unui minor sau minore (art. 202), incestul (art. 203) și proxenetismul (art. 329). Lipsesc însă acele reglementări specifice altor țări, care se referă la cazurile de hărțuire sexuală, atac sexual, violență domestică sau viol domestic. Pentru acest motiv, urmărirea și instrumentarea unor asemenea infracțiuni sunt dificil de făcut.

3.1. VIOLENȚA ÎN AFARA FAMILIEI

Apreciat ca una dintre cele mai grave forme de agresare a femeii, *violul* are, în România, o frecvență extrem de ridicată. Amploarea reală a numărului de violuri comise în România este însă o mare necunoscută. Statisticile oficiale menționează, de exemplu, că în anul 1995 s-au comis 165 de violuri, din care, în 13 cazuri, s-a produs și moartea victimei. În 23 de cazuri, violurile au fost comise în grup. Asemenea cifre oficiale sunt însă extrem de mici, comparativ cu cele consemnate de alte țări est-europene. Dacă se consideră estimarea cea mai mică făcută de specialiștii occidentali (2-3 la suta de mii de locuitori), cifra oficială din România ar trebui dublată sau chiar triplată. Aceasta numai în ceea ce privește numărul de violuri raportate, fără a mai menționa cazurile nedeclarate.

Lipsesc, pe de altă parte, în România, anchetele cu privire la victimizare în studiile de identificare a factorilor de risc. Nu există suficiente surse de informare în acest domeniu și se manifestă o mare reticență din partea unor victime de a aduce la cunoștința autorităților cazurile de agresare sexuală. Totuși, presa informează zilnic sau săptămânal cititorii despre numeroase cazuri de viol, soldate adesea și cu moartea victimei.

Penuria de date relevante și absența unor cercetări în domeniu nu sunt însă singurele deficiențe. În domeniul cercetării penale, de exemplu, procedurile de identificare și instrumentare a unui caz de viol sunt foarte complicate. Se poate spune chiar că, în mare parte, reglementările juridice din România cu privire la viol favorizează pe violator. Acesta poate rămâne, de multe ori, nesanționat din cauza dificultăților ridicate de actualele prevederi legale, care solicită, obligatoriu, un certificat de la Institutul Medico-Legal și declarațiile unuia sau mai multor martori. Probațiunea violului este, de altfel, partea cea mai complicată și delicată a procedurilor judiciare. În afară de obligația prezentării unui certificat medico-legal cu privire la evidența agresiunii, victima este obligată să probeze că a fost virgină, numai în acest

caz putându-se aprecia că a fost vorba de o infracțiune. Scad astfel considerabil posibilitățile de acuzare a făptașului, care poate declara – iar declarațiile lui sunt, de cele mai multe ori, acceptate – că agresarea a fost, de fapt, un act lipsit de constrângere. Pe de altă parte, împăcarea părților, în orice fază a procesului, determină absolvirea penală a violatorului, ceea ce nu se întâmplă în alte legislații europene. Deși în Codul de procedură penală este prevăzută reglementarea conform căreia victima trebuie protejată contra publicității, această reglementare este încălcată în faza de urmărire penală, atunci când se apelează la martori. Adeseori, ziaristii violează ei înșiși dreptul la intimitate al victimei, publicând o serie de informații compromițătoare despre victimă, care satisfac gustul pentru „senzațional” al publicului, dar prejudiciază viața personală a victimei. Întreg sistemul de justiție și cercetare penală din România determină, de fapt, o nouă victimizare a femeii violate. Chiar atunci când autorul agresiei se căsătorește cu victima, fapt ce-l absolvă de faptă (legislația românească este foarte „generoasă” în această privință), este vorba doar de o căsătorie de conveniență, care nu este bazată pe iubire sau respect și nici nu reprezintă un act liber consimțit.

Pentru cazurile de viol, Codul penal român stabilește pedeapsa cu închisoare de la 2 la 7 ani, iar pentru formele cele mai grave în care se produce agresarea (atunci când victima nu a împlinit vârsta de 14 ani, victima se află sub tutela sau în îngrijirea autorului infracțiunii, victima a suferit o vătămare gravă), se prevăd pedepse majore între 3 și 10 ani de închisoare. Violul urmat de moartea sau sinuciderea victimei se pedepsește cu închisoare de la 7 la 15 ani, pedeapsă mult mai mică decât cea aplicată infracțiunilor de omor în general (10–20 ani).

În ceea ce privește *violul marital*, acesta este extrem de greu de probat, deoarece, pe de o parte, această infracțiune se consumă într-un spațiu privat, unde nu există martori, iar pe de altă parte, soțul se poate prevala de reglementările juridice cuprinse în Codul familiei, care stabilesc obligația exercitării drepturilor conjugale. În plus, declarația soțului despre consimțământul anterior acordat de soție, înaintea producerii agresării, înlătură, de fapt, acuzația de viol.

Se poate spune, în acest sens, că cea mai mare parte din reglementările juridice și procedurile judiciare cu privire la cazurile de viol din România discriminează în sens negativ femeia. În România lipsește, în același timp, preocuparea pentru pregătirea de specialiști și pentru crearea unor centre specializate în acordarea de asistență victimelor aflate în criză, după modelul existent în alte țări europene. Concepția mai multor oficiali susține că remediul stă într-o mai bună educație sexuală făcută tinerilor, dintre care se recrutează cel mai mare număr de violatori. Această „soluție” ar fi bună, dacă ar fi însoțită și de o logistică adecvată. Ea nu beneficiază însă, în prezent, de un program unitar și nici de structuri instituționale de sprijin. De asemenea, restructurarea mecanismelor justiției și modificarea reglementărilor legislative sunt procese care trec dincolo de soluțiile cu caracter educativ.

3.2. VIOLENȚA DOMESTICĂ

Codul penal român cuprinde noțiunea de *violență domestică*, referindu-se la cazurile de violență în general, clasificate în rubrica *infracțiuni contra persoanei sau*

infracțiuni contra vieții, integrității corporale și sănătății persoanei. În această categorie de infracțiuni se includ, implicit, mai multe forme de violență domestică, printre care unele deosebit de grave:

a. omorul calificat (art. 175), pedepsit cu închisoare de la 15 la 20 de ani și interzicerea unor drepturi. Această infracțiune se referă, între altele, la relațiile de rudenie între autor și victimă; de exemplu, uciderea soției de către soț sau, invers, a soțului de către soție;

b. omorul deosebit de grav (art. 176), pedepsit cu închisoare de la 15 la 20 de ani și interzicerea unor drepturi, infracțiune care se referă, între altele, la uciderea prin cruzime a victimei sau uciderea femeii gravide.

Numai în aceste două categorii de infracțiuni se face o distincție clară între agresor (soț sau soție) și victimă (soț, soție ori femeie gravidă), pentru celelalte infracțiuni neexistând nici o distincție de acest fel.

c. lovirea sau alte acte de violență, cauzatoare de suferințe fizice (art. 180). Această infracțiune se pedepsește cu închisoare de la o lună la 3 luni sau cu amendă, iar dacă ea a determinat o vătămare care necesită îngrijiri medicale de cel mult 20 de zile, se pedepsește cu închisoare de la 3 luni la 2 ani sau cu amendă. Acțiunea penală se pune în mișcare la plângerea prealabilă a persoanei vătămate, iar împăcarea părților înlătură răspunderea penală a agresorului;

d. vătămarea corporală (art. 181). O asemenea infracțiune se referă la actele de violență care prejudiciază sănătatea victimei și care solicită, pentru vindecare, îngrijiri medicale de cel mult 60 de zile. Se pedepsește cu închisoare de la 6 luni la 3 ani. La fel ca și în cazurile de lovire, acțiunea penală este declanșată prin plângerea victimei, iar răspunderea penală este înlăturată prin împăcarea părților;

e. vătămarea corporală gravă (art. 182), infracțiune care se referă la actele de prejudiciere a sănătății victimei (infirmitate permanentă fizică ori psihică, slujire, avort etc.) și care necesită, pentru vindecare, îngrijiri medicale de peste 60 de zile. Se pedepsește cu închisoare de la 2 la 7 ani, iar dacă actele de violență menționate au fost comise deliberat, în scopul rănirii sau mutilării victimei, pedeapsa este mai mare, de la 3 la 8 ani;

f. lovirile sau vătămarile cauzatoare de moarte (art. 183), adică acele acte de violență care au avut ca urmare, dar fără intenție, moartea victimei. O asemenea infracțiune se sancționează cu închisoare de la 3 la 10 ani;

g. vătămarea corporală din culpă, referitoare la toate acele acte de violență care au produs, din vina agresorului, vătămări ale integrității corporale și ale sănătății victimei, în așa fel încât aceasta solicită îngrijiri medicale de peste 10 zile. Pedepsele se acordă diferențiat în funcție de numărul de zile necesar pentru îngrijirea medicală a victimei.

Conform cifrelor deținute de poliție, în anul 1995 au fost comise 60 de infracțiuni de omor în care bărbații și-au ucis propriile soții. De asemenea, au fost comise 25 de

infracțiuni de omucidere în care femeile și-au omorât propriii soți. În primele 5 luni ale anului 1996 au fost comise, în cadrul familiilor românești, 192 de infracțiuni deosebit de grave, între care 115 omoruri, 41 tentative de omor, 12 vătămări corporale și 24 lovituri cauzatoare de moarte.

Toate aceste cifre sunt relative, incomplete și imprecise, deoarece ele nu permit identificarea exactă a cazurilor în care sunt implicate exclusiv cuplurile conjugale, ele referindu-se și la alți membri ai familiei. Cu excepția omorului calificat, legislația românească nu se ocupă, în mod special, de cazurile de violență domestică și nu sunt prevăzute sancțiuni speciale sau agravate pentru acele cazuri în care soțul își maltratează soția sau o supune unor agresiuni care îi prejudiciază sănătatea sau integritatea corporală. În plus, procedurile judiciare în aceste cazuri sunt extrem de greoaie. În cazurile de lovire sau vătămare corporală, de exemplu, femeia trebuie să depună o plângere personală, însoțită de un certificat eliberat de Institutul Medico-Legal. În perioada înaintării plângerii penale, femeia poate fi, din nou, agresată și amenințată pentru a-și retrage plângerea. Dar această retragere este echivalentă cu absolvirea de răspundere penală a agresorului. În acest mod, numeroase femei, maltratate cu violență, renunță să-și mai reclame soții sau să aducă la cunoștința autorităților actele de brutalitate la care sunt supuse, de teamă că vor fi din nou maltratate sau vor fi date afară din locuință. Pe de altă parte, cercetarea penală a cazurilor în care femeile au fost lovite și vătămate nu se desfășoară în mod favorabil pentru ele. În marea majoritate a cazurilor, poliția refuză să intervină în cazurile de conflict conjugal, motivând că „rufele murdare se spală în familie”, iar atunci când intervine, o face într-un mod de-a dreptul neconvingător și favorabil pentru agresor. Deoarece cea mai mare parte a polițiștilor sunt bărbați care au o mentalitate „patriarhală”, victimele, și nu agresorii, sunt învinuite pentru că au fost maltratate, reproșându-li-se că au avut „ceea ce merită”. O asemenea mentalitate este împărtășită, în multe cazuri, de opinia publică, de rude sau vecini, care, în conformitate cu vechiul proverb românesc, consideră că „bătaia este ruptă din rai”. Chiar atunci când victimele maltratate înaintează acțiuni penale, autoritățile invocă Codul familiei și obligațiile conjugale ale femeii, încercând să împace victima cu agresorul. Dacă sancțiunea aplicată agresorului este amenda, aceasta este plătită, de fapt, din bugetul comun al familiei, deci, implicit, de către victimă.

În România de astăzi, aproximativ 75% din numărul total de divorțuri (circa 55 000, anual) au drept cauză principală conduita agresivă a soțului. Alcoolismul, șomajul, starea economică precară și dificultățile de întreținere a unei familii numeroase cu mai mulți copii determină ca tot mai mulți soți să-și maltrateze soțiile și copiii, pentru a se „ușura”. Victime ale unui sistem de educație deficitar și ale unor mentalități tradiționale, cele mai multe femei maltratate refuză divorțul ca soluție contra violenței domestice.

4. MALTRATAREA FEMEII ÎN FAMILIE - UN FENOMEN DEOSEBIT DE RĂSPÂNDIT ASTĂZI ÎN ROMÂNIA. CAZUL ORAȘULUI BRĂILA

Din puținele studii întreprinse astăzi în România, nu pot fi identificate decât foarte puține date cu privire la amploarea reală a maltratării femeii în familie. Dar

chiar și incomplete fiind, aceste date oferă suficiente informații cu privire la natura și răspândirea acestui fenomen în perioada de tranziție. Un studiu recent, realizat la Institutul Medico-Legal din București de către dr. Marius Gandal⁵, a arătat, de exemplu, că media anuală a cazurilor de lovire în rândul femeilor aduse la cunoștința medicilor legiști este de circa 11 700. Această cifră, relativ mică, include, desigur, numai cazurile de maltratare raportate, existând suficiente argumente pentru a infera cifre de două sau trei ori mai mari, care să includă și cazurile care nu sunt aduse la cunoștința autorităților, de teamă sau de rușine. Același studiu a arătat faptul că femeile care sunt cel mai frecvent maltratate sunt casnice și pensionare, adică acele femei care sunt lipsite de independență economică și se ocupă exclusiv de treburile gospodăriei, fiind foarte puțin implicate în viața socială. Producerea celor mai multe acte de agresiune în familie are loc, în general, după-amiaza, între orele 18 și 19 p.m., sau noaptea, între orele 1 și 3 a.m.

Exceptând studiile sporadice întreprinse de Institutul Medico-Legal din București și unele rapoarte oficiale ale poliției, în prezent, nu există în România surse adecvate de informare cu privire la violența maritală. Există, pe de altă parte, foarte puține preocupări cu privire la evaluarea caracteristicilor victimelor sau agresorilor și nu se cunosc decât în mică măsură cauzele care declanșează violența maritală. Absența unor instituții de ajutor pentru victime, în forma unor „cămine” sau „case de găzduire”, existente în alte țări, împiedică, de asemenea, efectuarea unor studii complexe asupra maltratării familiale, chiar dacă acest fenomen ar fi privit numai din perspectiva victimei.

Pornind de la toate aceste deficiențe, în anul 1995 a fost întreprins, de către Florentina Cătoi, absolventă a Facultății de Psihologie-Sociologie a Universității Hyperion, un studiu detaliat asupra cauzelor violenței maritale în România, în perioada de tranziție⁶. Date fiind penuria de date la nivel național și deficiențele statisticilor globale, au fost efectuate cercetări numai în județul Brăila, urmând ca ulterior să fie întreprinse studii complementare și în alte județe ale țării.

Prezentăm în cele ce urmează, cu permisiunea autoarei, câteva constatări mai importante ale acestui studiu, efectuat ca temă practică de licență, sub coordonarea prof. asociat dr. Sorin M. Rădulescu.

Județul Brăila, situat în partea de sud-est a României, lângă Dunăre, are o populație de circa 330 000 de locuitori, din care aproximativ 51% sunt femei. În concordanță cu informațiile date de poliție, Brăila se numără printre localitățile din România caracterizate printr-o pondere ridicată a maltratărilor și a altor forme de agresiune familială.

În realizarea studiului, au fost culese date din două surse principale:

a. arhiva Centrului de Medicină Legală Brăila, unde au fost analizate dosarele cu privire la cazurile de maltratare familială din perioada 1987-1994, perioadă care cuprinde informațiile cele mai complete;

⁵ Marius Gandal, *Maltratarea femeii în România*, comunicare prezentată la Conferința de Presă din 10 aprilie 1996, București.

⁶ Florentina Cătoi, *Maltratarea femeii. Studii de caz în județul Brăila*, teză de diplomă (conducător științific dr. Sorin M. Rădulescu), Universitatea Hyperion, 1996 (nepublicată).

b. arhiva Centrului Județean de Statistică, unde au fost identificate cazurile de divorț care au avut ca motivație principală (dar nu și unică) violența conjugală.

Informațiile culese se referă exclusiv la cuplurile legal constituite (căsătorite), domiciliat atât în mediul urban, cât și în mediul rural. De asemenea, au fost efectuate și 30 de studii de caz asupra victimelor agresate.

REZULTATELE STUDIULUI

4.1. CAZURI ÎNREGISTRATE LA CENTRUL DE MEDICINĂ LEGALĂ BRĂILA

Într-o perioadă de 8 ani (1987-1994), pentru care Centrul de Medicină Legală din Brăila are date complete, s-au comis un număr total de 3 855 cazuri de violență conjugală, adică o medie anuală de 482 cazuri, cu variații sensibile de la un an la altul. Înainte de anul 1989, numărul anual de cazuri de maltratare depășește pe cel înregistrat în fiecare an în perioada de tranziție, deși, treptat, cifrele tind să se egalizeze (vezi tabelul 6).

Tabelul 6

Variațiile anuale ale cazurilor de maltratare din Brăila, în perioada 1987-1994

Anul	Nr. total de cazuri	în %	
		Față de 1987	Față de anul precedent
1987	587	-	-
1988	603	+2,7	+2,7
1989	624	+6,3	+3,5
1990	497	-15,3	-20,4
1991	403	-31,3	-18,9
1992	367	-37,4	-8,9
1993	318	-45,8	-13,4
1994	456	-22,3	+43,4
TOTAL	3 855	-17,9	-12,0

Sursa: Centrul de Medicină Legală din Brăila

Așa cum se poate observa din tabelul 6, spre deosebire de perioada dinainte de anul 1989, după acest an se înregistrează variații mari de la un an la altul.

4.2. CARACTERISTICI PRINCIPALE ALE VICTIMELOR

a. Sexul

În totalul victimelor agresate, ponderea principală o dețin femeile. În aproape toată perioada analizată, ele reprezintă circa 95% din totalul victimelor, urmate de bărbați (aproximativ 3%) și copii (circa 2%).

b. Mediul de rezidență (rural / urban)

Majoritatea femeilor agresate provin din mediul urban. În fiecare an, ponderea acestor femei reprezintă circa 90% din total. Din anul 1992 a început să crească și ponderea femeilor domiciliate în mediul rural, de la 10% în perioada anterioară anului 1992 la 13% în anul 1992, la 14% în anul 1993 și la 15% în anul 1994. Aceasta dovedește tendința de intensificare a violenței și în familiile rurale, unde, în mod tradițional, controlul social exercitat de comunitățile locale frâna, în mare parte, proliferarea actelor de violență domestică.

c. Vârsta victimelor

Deși femeile agresate provin din aproape toate categoriile de vârstă, analizele de caz efectuate pentru fiecare an în parte demonstrează o tendință de reducere a actelor de violență în raport cu creșterea vârstei victimelor (și, dimpotrivă, existența unei tendințe de creștere a violenței pentru grupurile de vârstă cele mai tinere).

Cele mai expuse agresiunilor sunt femeile care au vârsta între 30 și 39 de ani și între 17 și 29 de ani, care locuiesc în mediul urban. Totuși, pentru perioada 1993–1994, se poate identifica o creștere sensibilă a actelor de violență exercitate (și) asupra femeilor mai vârstnice (care au vârste peste 50 de ani), în cadrul cărora agresorii sunt persoane tinere. În aceste cazuri, relațiile dintre victimă și agresor sunt determinate de mobilități infracționale printre care furtul, tâlhăria și chiar violul. Această tendință se regăsește în numeroase localități, așa cum o demonstrează, între altele, materialele publicate în presă, în special în paginile cotidianului „Evenimentul Zilei”.

d. Gravitatea actelor de violență

Pentru a putea evalua în mod adecvat gradul de gravitate al agresiunilor comise, s-a adoptat ca sursă de informație durată medie a zilelor necesare pentru îngrijirea victimelor.

Prin raportarea acestei durate medii de îngrijire și recuperare la sancțiunile stabilite de Codul penal, a rezultat următoarea clasificare a victimelor agresiunilor:

- majoritatea victimelor (84,5%) necesită între una și 10 zile de tratament medical, ca rezultat al unor agresiuni de gravitate medie sau relativ mică, care corespund, în plan normativ, actelor de violență sancționate de articolul 180 Cod penal cu privire la lovire sau la orice act de vătămare fizică comis asupra unei persoane. Totuși, în ultimii trei ani, se înregistrează o tendință de reducere a acestor acte;

- aproximativ 4% dintre victime necesită peste 60 de zile de îngrijiri medicale, în spital sau ambulatoriu, ca rezultat al unor acte violente foarte grave, care afectează într-un grad extrem de ridicat sănătatea victimelor (pierderea sau diminuarea unui simț ori organ, a funcțiilor sale, producerea unei infirmități fizice ori mentale cu caracter permanent, mutilarea victimei, precipitarea avortului etc.). Aceste acte de agresiune sunt echivalente cu infracțiunile de vătămare corporală gravă, sancționate de articolul 182 Cod penal. În ultimii trei ani considerați se constată o tendință de creștere a acestor acte violente;

- aproape 1,5% dintre victimele agresiunilor nu s-au adresat medicului și n-au solicitat îngrijire medicală din diferite motive: teamă, rușine, comoditate etc. Ponderea

acestei categorii de victime, așa cum arată informațiile culese, este în continuă creștere, pentru a ajunge să reprezinte la sfârșitul anului 1995 aproape 17,5% din totalul cazurilor.

e. Consecințele violenței domestice asupra structurii și funcționalității cuplului familial

Amploarea și intensitatea crescută a agresivității în familie conduce la creșterea numărului de cupluri divorțate din cauza unor acte violente foarte diverse (conflicte fizice, loviri, maltratări, vătămări, expulzarea din cămin etc.). Din totalul cazurilor de divorț soluționate de organele de justiție din județul Brăila, ponderea divorțurilor datorate violenței exercitate în cuplu s-a situat, în perioada 1990–1994, între 18,2% și 22,7%.

Această creștere poate fi parțial explicată prin schimbarea procedurilor de divorț, intervenită după anul 1990, când au fost admise ca probe și acceptate ca motive de despărțire legală a soților actele de violență sau intimidarea fizică ori morală, comise de unul dintre cei doi parteneri, dovedite cu probe concrete, prin intermediul certificatelor medico-legale eliberate de instituțiile de profil. Asemenea probe și, în același timp, motive de divorț, nu erau acceptate decât foarte greu în legislația promulgată de regimul comunist, preocupată să asigure cu orice preț stabilitatea „familiei socialiste”, motiv pentru care în calea desfacerii căsătoriei erau puse o serie de piedici, iar motivele de divorț admise de lege erau limitate în mod drastic.

f. Efectele violenței domestice asupra duratei relației maritale

Victimele cele mai afectate de actele de agresiune domestică fac parte din familii tinere, recent formate. În perioada studiată, aproximativ 37,8% dintre sentințele de divorț se referă la cupluri maritale cu o durată sub 4 ani, 26,0% vizează cupluri care au între 5 și 9 ani de conviețuire comună, 14,7% au în vedere cuplurile care au o durată între 10 și 14 ani și numai 1,2% dintre aceste sentințe se referă la căsătorii care au o durată scurtă, de sub un an. Totuși, cel puțin în ultimii doi ani, se evidențiază tendința tot mai pronunțată de creștere a numărului de divorțuri între parteneri a căror durată de conviețuire se află sub un an.

Ponderea mare a mariajelor aflate în primii ani de consolidare, dar desfăcute prin despărțirea legală a soților demonstrează, între altele, creșterea gradului de maturitate și responsabilitate a partenerilor de cuplu, care nu mai sunt dispuși să accepte agresiunea ca pe o „fatalitate”, respingând modelul tradițional bazat pe supunerea necondiționată a soției față de soț sau pe păstrarea cu orice preț a căsătoriei, ca tribut plătit presiunilor opiniei publice.

4.3. CÂTEVA CONCLUZII PRELIMINARE CU PRIVIRE LA MALTRATAREA FEMEII ÎN FAMILIE

Considerăm, pe de o parte, că principalele constatări rezultate din studiul întreprins în județul Brăila cu privire la violența maritală se pot extrapola la situația

generală existentă în România, în alte județe și localități ale țării. Pe de altă parte, o serie de aspecte ale violenței domestice, fenomen care a ieșit puternic în evidență după anul 1990 în România, sunt relativ similare cu cele înregistrate în alte țări. Din acest punct de vedere se constată că: *a.* majoritatea victimelor agresiunii manifestate în cadrul cuplului este formată din femei; *b.* cele mai afectate victime fac parte din grupele tinere de vârstă sau din cele de tineri adulți; *c.* cea mai mare parte dintre cuplurile în care partenerii recurg la acte violente au o durată mică de conviețuire, sub cinci ani.

Diferența cea mai importantă existentă între situația violenței maritale în România și cea din alte țări care au sisteme legislative diferite vizează soluționarea și sancționarea legală a actelor de agresiune comise. Astfel, în timp ce în țări cum sunt Statele Unite, Canada sau Anglia, gama soluțiilor este mai largă (conciliere judiciară și extrajudiciară, „ordonanțe” de protecție juridică a partenerului agresat, sancțiuni financiară, civilă sau penală), în România, singurele soluții au un caracter juridic (divorțul, în special) sau sunt bazate pe modele tradiționale cu caracter fatalist și conformist (victima este nevoită să-și accepte cu resemnare situația).

5. VICTIMIZAREA FEMEII MINORE ÎN REGIMUL TOTALITAR ȘI ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE

Studiile sociologice și psihologice întreprinse în România sau în alte țări au accentuat faptul că, spre deosebire de femeile adulte, minorele reprezintă o categorie de vârstă care implică o vulnerabilitate crescută față de victimizare, anumite particularități psihice care le caracterizează contribuind la precipitarea actelor de agresiune comise împotriva lor.

Această categorie de vârstă este caracterizată, între altele, de absența aproape totală a capacității fizice și psihice de autoprotecție, de potențialul redus de anticipare a propriilor acte și ale altora, mai ales atunci când este vorba de persoane adulte cu care se află în relație. Pe de altă parte, persoanele din această categorie se confruntă cu dificultatea discernerii clare între intențiile bune sau rele ale altor persoane, au un grad ridicat de sugestibilitate și credulitate, sinceritate (care se identifică, în cazul lor, cu credulitatea) în exprimarea gândurilor, sentimentelor și intențiilor lor.

Datorită acestor particularități, minorele pot fi ușor antrenate în acțiuni care le victimizează sau manipulează, adeseori ele fiind mințite și obligate să comită acte ale căror consecințe negative, pentru ele sau pentru alții, nu sunt capabile să le anticipeze (de exemplu, prostituarea, perversiunile sexuale, dar și săvârșirea a diferite acte infracționale).

În ultimii ani, organele de poliție și Comitetul Național pentru Protecția Copiilor (constituit pe lângă guvernul român), alături de mass-media, au adus la cunoștința opiniei publice că se înregistrează o creștere marcată a actelor de violență comise împotriva minorelor, dintre care unele nu au împlinit încă vârsta de 10 ani.

Victimizarea minorilor nu este un fenomen nou, el a existat, de fapt, și în fostul regim, dar nu a fost adus la cunoștința opiniei publice și nici cercetat din punct de

vedere științific din rațiuni politice și ideologice. În plus, existența unui asemenea fenomen nu a fost recunoscută oficial, singurele cazuri mediatizate de presă și televiziune fiind acelea referitoare la abandonul familial, la refuzul unuia sau altuia dintre părinți de a-și plăti pensiile alimentare stabilite prin lege. Deoarece statisticile oficiale erau cosmetizate, nu existau cazuri înregistrate de minori victimizați de părinți, tutori, educatori ori alte persoane, cu excepția delictelor de abandon familial. Deși statisticile legale semnalează existența unui număr de 24 000 de cazuri de abandon familial pentru perioada 1981-1989, ele nu conțin nici un detaliu suplimentar despre conținutul real al actelor incriminate, despre alungarea copiilor de acasă sau refuzul de a îndeplini obligațiile de părinte. Lipseau și lipsesc în continuare informațiile statistice cu privire la numărul de minori abandonați sau maltratați, agresați sexual sau forțați să se prostitueze de către persoane adulte, inclusiv de către părinții lor. O mare parte din acești minori, victime ale unui proces de educație deficitar în familie, ale greșelilor propriilor părinți, au fost și sunt în continuare sancționați prin plasarea lor în centre de reeducare, pentru ca la părăsirea acestor centre să-și regăsească statutul de victime. La fel ca și în perioada trecută, în prezent, factorii principali care creează victimizarea minorelor, în special, se localizează la nivelul instituțiilor cu rol de socializare și control social.

Acești factori determină, în mare parte, apariția și proliferarea fenomenului cunoscut sub denumirea de „copiii străzii”, grup care include numeroase minore abandonate de părinți sau fugare din leagănele de copii, etichetate, cel mai adesea, ca fiind „copii-problemă” sau „copii cu nevoi speciale”. Vagaboande sau fugare, aceste minore devin, de multe ori, victimele unor acte de agresiune printre care violul, seducerea, perversiunile sexuale etc.

La fel ca și în cazurile de violență împotriva femeilor adulte, legislația românească privitoare la violența împotriva minorilor sau tinerilor are numeroase deficiențe, ambiguități și chiar lacune, care împiedică definirea cu exactitate a naturii agresiunii exercitate și identificarea, în timp util, a agresorilor, pentru a fi sancționați.

Reglementările normative cu privire la infracțiunea de „omor”, „omor deosebit de grav”, „mutilare corporală” sau „lovitură cauzatoare de moarte” sunt aplicate, în general, fără referire la cazurile în care victime sunt persoane minore. În practica judiciară, totuși, comiterea unor acte de agresiune împotriva minorilor este considerată o circumstanță agravantă, conducând la o pedeapsă mai mare aplicată autorului.

Dimpotrivă, legislația penală cuprinde referiri mai specifice la cazurile de infracțiuni cu caracter antisocial în care victimele sunt persoane minore sau modul de comitere a infracțiunii antrenează aceste persoane.

a. Violul comis împotriva minorelor

Această infracțiune este deosebit de gravă, deoarece afectează viața, integritatea și demnitatea femeii, fiind comisă de un agresor care, prin forțare fizică sau morală, își impune voința asupra victimei, care se află în imposibilitatea de a se apăra sau a-și exprima voința în mod liber, pentru a întreține raporturi sexuale cu aceasta (conform art. 197 Cod penal).

Violul este considerat ca un act și mai grav în cazul în care victima agresiunii nu a împlinit încă vârsta de 14 ani sau se află sub îngrijire medicală, în custodia ori supravegherea educativă a persoanei (adulte) care comite agresiunea. Din păcate, estimarea intensității și amplitudinii cazurilor de viol comise împotriva minorelor este foarte dificil de realizat, din cauză că foarte multe cazuri nu sunt identificate ori autorii agresiunii sunt necunoscuți. În alte cazuri, victima însăși refuză să raporteze agresiunea datorită diverselor temeri pe care le are (teama de opoziția publică, în special) ori, în alte situații, litigiul între victimă și autor se stinge ca urmare a împăcării și înțelegerii între părți.

În ceea ce privește informațiile obținute de Comitetul Național pentru Protecția Copilului, acestea arată că, numai în anul 1995, au fost comise în România 831 de infracțiuni în care au fost implicați minori, din care 676 (81,3%) au fost victime, iar 155 (18,7%) autori. Dintr-un număr de 676 minori victimizați sexual, 601 (88,9%) erau fete și 75 (11,1%) băieți. Din total, 119 (14,3%) minori aveau vârsta sub 10 ani.

Statisticile judiciare semnalau, în anul 1995, existența a 511 persoane adulte sau minore condamnate definitiv pentru infracțiuni implicând minorii. Din acestea, 312 (61%) au fost condamnate pentru viol, 46 (9%) au fost condamnate pentru proxenetism, 43 (8,4%) pentru perversiuni sexuale și 24 (4,7%), reprezentând exclusiv minore, au fost condamnate pentru prostituție.

Toate aceste cifre nu arată decât parțial modul de manifestare a fenomenului de victimizare împotriva minorilor (minorelor, în special), a cărui amploare și intensitate sunt reflectate aproape zilnic în mass-media, prin semnalarea a numeroase cazuri de seducție, viol, perversiuni sexuale etc., în care autori sunt, mai cu seamă, adulții.

b. Coruperea sexuală a minorilor și actele de perversiune sexuală comise asupra lor

În concordanță cu datele deținute de Comitetul Național pentru Protecția Copilului, infracțiunile de corupere sexuală și perversiune sexuală comise asupra minorilor nu au amplitudinea celor existente în alte țări, dar tendințele de manifestare a acestor acte sunt în creștere, implicând, mai ales, responsabilitatea factorilor investiți cu funcții de socializare, control social și protecție.

Deși legislația românească nu operează cu noțiunea de abuz sexual sau exploatare sexuală a copiilor, ea incriminează acele acte cu caracter obscen care sunt comise împotriva minorului sau în prezența acestuia (conform art. 202 Cod penal) și, de asemenea, actele incestuoase care implică relațiile sexuale între părinți și copii, frați și surori (art. 203 Cod penal). Modul de manifestare și frecvența acestor acte sunt dificil de stabilit, cu atât mai mult cu cât aceste acte, comise de părinți, tutori sau educatori, nu sunt decât rareori aduse la cunoștința autorităților.

6. SOLUȚII POSIBILE PENTRU PREVENIREA ȘI REDUCEREA FENOMENULUI VIOLENȚEI DOMESTICE ÎN ROMÂNIA

Amplora și gravitatea fenomenului de violență domestică în România reclamă în mod imperios un program de politici sociale de prevenire și reducere a intensității acestui fenomen.

Violența familială este un fenomen definit de o etiologie extrem de complexă și foarte greu de identificat, motiv pentru care măsurile legislative și instituționale stabilite până acum trebuie să fie completate cu obiective vizând evidențierea factorilor etiologici și predicția actelor de agresiune în circumstanțe date. Cele mai multe din aceste circumstanțe sunt create ca urmare a unor conflicte intervenite între partenerii de cuplu sau între părinți și copii.

Elaborarea unor programe eficiente de prevenire și tratament a „crizelor” familiale poate fi realizată prin participarea unei categorii diversificate de experți, asistenți sociali, cercetători sociologi sau psihologi, juriști, alte persoane implicate direct în protecția familiei și protejarea drepturilor copiilor.

Un program de prevenire a violenței familiale trebuie să înceapă cu conștientizarea și identificarea dimensiunilor reale ale fenomenului, prin efectuarea unor studii interdisciplinare sau multidisciplinare, care să permită colectarea unor informații variate despre actele circumscrise violenței familiale, pentru realizarea unei „radiografii” cât mai exacte a acestui fenomen care se manifestă cu acuitate în perioada de tranziție.

Chiar dacă acest fenomen are o serie de similitudini cu cel care se manifestă în alte țări, există diferențe culturale, etice sau normative, care îi oferă în România o anume specificitate. Rezultatele studiilor întreprinse trebuie aduse în atenția opiniei publice, pentru a o sensibiliza și a o face conștientă de efectele negative ale violenței familiale asupra conviețuirii cuplului, funcționalității și duratei lui în timp și, nu în cele din urmă, asupra creșterii și educației adecvate a copiilor. Este posibil ca și în acest fel instituțiile specializate sau comunitatea în ansamblul ei să fie mai puternic implicate în prevenirea acestui fenomen, pentru a impune partenerilor să ducă o viață decentă, fără conflicte, iar copiilor să le asigure protecția de care au atâta nevoie.

O altă soluție posibilă se referă la perfecționarea legislației cu privire la incriminarea și sancționarea actelor de violență familială, pentru a se elabora sancțiuni speciale împotriva unor acte cum ar fi: hărțuirea sexuală, abuzul sexual (violul marital), exploatarea sexuală a minorilor, maltratarea acestora etc.

În ceea ce privește tratamentul violenței maritale, soluțiile trebuie să vizeze cu prioritate prevenirea, prin înființarea unor centre sau cabinete de ajutor marital (familiar) ori chiar tratament (psihoterapeutic sau medical) al partenerilor. Ar trebui create, de asemenea, „case” sau „refugii” speciale pentru a fi locuite temporar de victimele agresiunilor familiale și ar trebui diversificate serviciile de asistență socială în direcția protejării acestor victime, în special femei și copii.

Datorită faptului că cea mai mare parte dintre studiile cu privire la violența familială recunosc caracterul limitat al soluțiilor de prevenire și tratament întreprinse până acum în acest domeniu, trebuie create soluții noi. Pe de altă parte, se impune cu necesitate evaluarea periodică a succesului înregistrat de soluțiile „tradiționale”, prin observarea partenerilor (victime, dar și agresori), a evoluției în continuare a vieții de cuplu, a tendințelor în care se manifestă în timp fenomenul violenței familiale în România. Analiza periodică, efectuată de către specialiști, a cauzelor acestui fenomen, împreună cu evaluarea cauzelor fenomenului de violență extrafamilială, poate permite schițarea unui evantai mai larg de soluții (în plan legislativ, educațional, al activității de asistență socială etc.), care ar diversifica gama măsurilor întreprinse în prezent.

VIOLENȚA CONJUGALĂ – CARACTERISTICI CANTITATIVE ȘI FACTORI ETIOLOGICI ÎN JUDEȚUL BRĂILA

FLORENTINA CĂȚOIU

Violența familială constituie una dintre cele mai dramatice probleme cu care se confruntă societatea contemporană. Acest lucru pare paradoxal, având în vedere faptul că, prin definiție, alcătuire și funcții, familia este un centru de afecțiune, de ocrotire, un refugiu contra agresiunilor, un mediu de securitate pentru individ.

Frecvența cu care se produce, precum și efectele pe care violența conjugală le are asupra indivizilor și societății, atât pe termen scurt cât și pe termen lung, trădează gravitatea fenomenului și justifică intensificarea cercetărilor asupra sa.

Publicația americană „The New York Times” arată că, în SUA, în 1973, dintr-un total de 2,5 milioane de agresiuni cu victime-femei, 25% au fost comise de parteneri¹. În 1990 s-au raportat, tot în SUA, 4 000 de cazuri de femei ucise de partenerii lor, reprezentând aproximativ 30% din totalul de crime contra femeilor².

Cercetările sistematice asupra violenței conjugale sunt de dată relativ recentă și cuprind: studii asupra caracteristicilor victimelor, agresorilor (vârstă, studii, familie de origine, ocuparea sau nu a unui loc de muncă etc.) și a agresiunii ca atare (mod de producere, frecvență, gravitate, efecte etc.) și studii asupra măsurilor de combatere a violenței conjugale.

Pionieratul în studiile asupra violenței conjugale îl deține cercetătoarea britanică Erin Pizzey care, în 1971, cu ajutorul unui mic grup de suporteri, înființează primul centru de ajutor pentru femeile agresate, în Londra. Trei ani mai târziu, cercetările sale se materializează într-o lucrare intitulată *Scream quietly or the neighbors will hear*, considerată în literatura de specialitate ca fiind prima lucrare având ca subiect agresiunea familială³.

Ea atrăgea atenția asupra faptului că ignorarea de către societate a fenomenului de violență conjugală a determinat, la o bună parte din populație, credința că agresarea femeii și a copilului fac parte din „politica internă a familiei” și sunt evenimente de neevitat.

Ulterior, numărul cercetărilor și rapoartelor care semnalau și descriau fenomenul a crescut, relevând preocuparea față de înțelegerea, prevenirea și tratarea acestei „patologii de cuplu”, determinată de complexitatea legăturii conjugale în condițiile societății de azi.

¹ „The New York Times”, 17.01.1991.

² „The New York Times”, 17.04.1992.

³ Del Martin, *Battered Wives*, Volcano Press, 1981, p. 12.

În 1974, un alt cercetător, Richard Gelles, publică în SUA lucrarea sugestiv intitulată *The violent home*, în care arată că 25% din americanii din clasa mijlocie (middle class) aprobă pedepsirea femeii prin bătaie⁴. Acelaşi lucru l-au constatat Suzzane Steimetz şi Murray Strauss, care s-au ocupat în mod special de gradul de acceptanţă socială a fenomenului, găsind că societatea americană este dihotomizată în:

- persoane care condamnă violenţa conjugală, respectiv așa-zisele „gulere albe” (funcționari, intelectuali, persoane cu o situație materială bună);
- persoane care acceptă violenţa conjugală, respectiv „gulerile albastre” (persoane cu pregătire intelectuală redusă, cu stare materială precară sau care provin din familii disfuncționale)⁵.

Dacă până în anii '80, cercetările s-au axat mai ales pe aspectele descriptive ale părților implicate în conflict sau pe desfășurarea conflictului (leziuni, gravitate, efecte, frecvență etc.), în anii '80-'90 accentul s-a comutat pe modul de tratament al violenței conjugale. Poate fi menționat în acest sens un amplu studiu efectuat de Grupul de Cercetare și Analiză a Politicii și Practicii Penale din Montreal, în numele cărora semnează Chantal Demers. Pe lângă aspectele tratamentului în cazul violenței familiale, studiul prezintă și următoarele concluzii:

- majoritatea agresiunilor au loc între parteneri legal căsătoriți;
- majoritatea acuzațiilor au un loc de muncă în momentul agresiunii;
- victimele și agresorii sunt cuprinși în aceeași categorie de vârstă;
- partenerii cuplurilor afectate de violență sunt persoane tinere aflate în primii ani de căsnicie;
- leziunile fizice rezultate în urma agresiunilor sunt, în majoritatea cazurilor, ușoare și rapid vindecabile etc.

În ceea ce privește tratamentul violenței conjugale, accentul cade, în lucrarea canadiană⁶, pe măsurile legislative luate de Curtea Municipală de Justiție din Quebec.

O notă comună a tuturor studiilor la care am avut acces o constituie absența datelor furnizate direct de către agresori.

Studierea fenomenului de violență conjugală este dificilă datorită faptului că doar o parte din agresiuni sunt reclamate, victimele și agresorii au rețineri în a furniza date despre viața lor personală, iar în unele țări, printre care și țara noastră, nu există înregistrări speciale ale agresiunilor familiale, deși numărul lor este destul de însemnat. De altfel, în țara noastră nu a existat, până acum, o preocupare susținută în vederea cunoașterii dimensiunilor și gravității violenței conjugale, cu toate că situația în România nu este mai bună, din acest punct de vedere, decât cea din alte țări.

În 1995 am întreprins un studiu asupra agresiunilor familiale în județul Brăila, având în vedere o perioadă de 8 ani (de la 1 ianuarie 1987 până la 31 decembrie 1994).

⁴ *Ibidem*.

⁵ Maria Roy, *The Abusive Partner. An analysis of domestic battering*, New York, Van Nostrand, Reinhold Company, 1982, part. V-9.

⁶ Chantal Demers, GRAPP, *Étude descriptive du traitement de la violence conjugale par le programme de conciliation de la Cour Municipale Montréal*. 1990.

Scopul acestei cercetări a constat atât în evidențierea caracteristicilor cantitative ale fenomenului (număr de cazuri, evoluția dimensională a fenomenului de-a lungul celor 8 ani, o comparație între situația agresiunilor familiale înainte și după decembrie 1989, populația implicată etc.), cât și în identificarea principalilor factori etiologici ai violenței conjugale, factori specifici zonei și perioadei avute în vedere.

Deși studiul s-a limitat la violența conjugală identificată (raportată) și s-a centrat pe cuplurile legal constituite, ignorând uniunile libere și alte forme de conviețuire partenerială, am reușit să obținem un portret al agresiunilor produse în județul Brăila asupra partenerilor de cuplu.

Sursele documentare folosite au fost:

- dosarele cu concluzii ale Serviciului de Medicină Legală, aflate în arhiva Spitalului Județean Brăila;

- dările de seamă statistice cu privire la situația divorțurilor în județul Brăila.

Variabilele principale cu care am operat această evaluare au fost: vârsta, sexul, mediul de rezidență, durata căsniciei, perioada necesară refacerii medicale a victimelor etc.

Subiecții pentru studiile de caz au fost selectați dintre persoanele care s-au prezentat din proprie inițiativă la cabinetele medicale teritoriale, la Spitalul de Urgență sau la Serviciul de Medicină Legală în perioada 1 februarie 1995 – 31 martie 1995, care au consimțit să colaboreze.

Prin studierea cazurilor am urmărit evidențierea etiologiei agresiunilor, coroborată cu diferite caracteristici ale părților implicate și, de asemenea, înțelegerea cauzelor care îngreunează soluționarea conflictelor.

În urma analizării situației de-a lungul celor 8 ani menționați am ajuns la următoarele concluzii privind violența conjugală în județul Brăila:

- amploarea fenomenului studiat, așa cum se află înregistrat la C.M.L. Brăila, este destul de semnificativă (pe ansamblu, 21,05% din totalul actelor de violență reclamate la C.M.L. în perioada menționată), dar evoluează descendent către sfârșitul perioadei față de anul de referință (1987);

- se detașează net victimele de sex feminin, care reprezintă 94,9% din totalul persoanelor agresate în familie, în perioada studiată (desigur, este greu de estimat câți copii sunt, în realitate, victime ale furiei propriilor părinți, deci procentul de 94,9% este discutabil; cert rămâne faptul că marea majoritate a victimelor sunt femei);

- victimele provin în majoritatea cazurilor din mediul de rezidență urban (în medie cam 85% din total), dar gradul de adresabilitate al femeilor din mediul rural la Serviciul de Medicină Legală a crescut continuu pe perioada studiată (această situație este redată în tabelul 1);

- grupa de vârstă cea mai afectată este cea plasată în intervalul 30–39 ani (36,8%), urmată îndeaproape de grupa 17–29 ani (35,9%), apoi 40–49 ani (14,7%) și peste 50 ani (2,6%) (cele mai multe agresiuni afectează așadar perioada de apariție, creștere și socializare primară a copiilor); din arhiva Spitalului Județean Brăila se constată, de asemenea, o creștere a vârstei femeilor agresate în propriile familii, ponderile grupelor de vârstă 40–49 ani și peste 50 ani devenind mai însemnate, în totalul cazurilor studiate, spre sfârșitul perioadei cercetate (tabelul 2);

Tabelul 1

Mediul de rezidență al femeilor-victime ale violenței conjugale înregistrate la C.M.L. Brăila în perioada 1987-1994

Anul	Total		Mediul urban		Mediul rural		Creșteri sau scăderi în valoare relativă mediul rural
	cifre absolute	%	cifre absolute	%	cifre absolute	%	
1987	554	100,00	505	91,10	49	8,90	--
1988	581	100,00	532	91,50	49	8,50	-0,50
1989	592	100,00	503	84,90	89	15,03	+6,20
1990	468	100,00	411	87,80	57	12,17	+3,20
1991	388	100,00	324	83,50	64	16,50	+7,40
1992	348	100,00	312	80,20	36	19,80	+10,90
1993	303	100,00	235	77,50	58	22,50	+13,60
1994	428	100,00	358	83,60	70	16,40	+7,50
TOTAL	3 856	100,00	3 180	82,40	676	17,60	+6,90

Tabelul 2

Ponderea pe grupe de vârstă a femeilor agresate înregistrate la C.M.L. Brăila

Anul	Total cazuri medico-legale/ an	17-29 ani		30-39 ani		40-49 ani		peste 50 ani	
		valoare absolută	%	valoare absolută	%	valoare absolută	%	valoare absolută	%
1987	554	195	35,10	151	27,25	75	13,50	43	7,76
1988	581	272	46,80	212	36,40	78	11,53	30	5,88
1989	592	198	33,40	237	36,80	121	20,40	42	7,43
1990	468	181	38,60	214	45,70	68	13,20	11	2,35
1991	388	111	28,60	164	42,02	59	15,20	54	13,90
1992	348	101	29,02	175	50,20	48	13,70	24	6,89
1993	303	99	26,10	97	38,40	48	15,80	50	16,50
1994	428	199	25,00	109	41,80	55	14,40	87	18,69
TOTAL	3 662	1 356	37,02	1 359	37,11	552	15,07	341	9,31

Sursa: arhiva Spitalului Județean Brăila

- între anii 1987-1994 se constată o ușoară creștere a gravității agresiunilor, reflectată în sporirea numărului de zile de îngrijiri medicale înscris în certificatele medico-legale ale victimelor (importanța stabilirii gravității agresiunilor rezidă atât în dramele psihice și fizice pe care le suferă persoanele agresate, cât și în faptul că aceste persoane ies din circuitul functional al familiei și profesiei):

- numărul total de divorțuri soluționate la Tribunalul Județean Brăila a crescut semnificativ de-a lungul perioadei studiate, dar numărul divorțurilor având ca motivație principală violența conjugală s-a diminuat ușor, de la 24,35% în 1987 la 22,7% în 1994.

Tabelul 3 redă evoluția acestei situații de-a lungul celor 8 ani studiați. Se constată că:

- numărul femeilor care au utilizat certificatul medico-legal într-un proces de divorț a crescut cu aproape 15% în anul 1994 față de anul 1987;

Tabelul 3

Anul	Total divorțuri anual	Creșteri sau scăderi în valoare relativă	Numărul divorțurilor prin violență conjugală		Creșteri sau scăderi în valoare relativă
			valori absolute	valori relative	
1987	694	-	169	24,35	-
1988	684	-1,40	163	23,80	-1,05
1989	646	-6,90	151	23,30	-6,15
1990	714	+2,80	130	18,20	-6,05
1991	808	+14,40	148	18,30	-0,23
1992	804	+15,80	194	24,30	-2,10
1993	815	+17,40	181	22,20	-2,12
1994	826	+19,20	203	22,70	-1,60
TOTAL	6 291	+8,70	1 339	21,28	-2,70

Tabelul 4

Ponderea grupelor de vârstă ale femeilor implicate în divorțuri cu motivație principală - violența conjugală în totalul divorțurilor motivate în principal de violență (perioada 1987-1994)

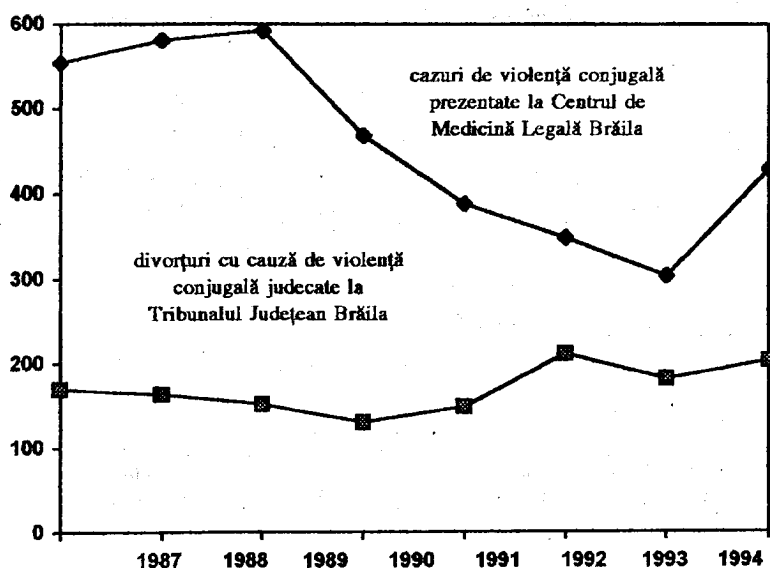
Anul	Total divorțuri violență conjugală/an	17-29 ani		30-39 ani		40-49 ani		peste 50 ani	
		valoare absolută	%	valoare absolută	%	valoare absolută	%	valoare absolută	%
1987	169	81	47,90	65	38,40	19	11,20	4	2,30
1988	163	74	45,30	53	32,50	213	12,80	15	9,20
1989	151	65	43,04	40	26,40	15	9,90	11	7,20
1990	130	60	46,15	44	33,80	16	12,30	10	7,60
1991	148	68	45,90	43	29,05	23	15,50	15	10,10
1992	211	80	37,80	73	34,50	32	15,16	16	7,50
1993	181	65	35,90	83	45,80	57	31,40	15	8,20
1994	203	74	36,40	61	33,70	42	20,60	27	13,30
TOTAL	1 356	567	41,80	462	34,07	225	16,59	113	8,33

Sursa: Centrul Județean de Statistică Brăila

– în divorțurile studiate, categoriile de vârstă cele mai afectate, atât la femei cât și la bărbați, sunt cele de 30–39 ani și 18–29 ani; aceasta corespunde faptului că cele mai multe căsnicii se desfac în primii 4 ani (37,25% din total), urmate de perioada 5–9 ani (22,9%).

Cu cât numărul anilor de căsnicie crește, cu atât numărul divorțurilor scade.

Graficul nr. 1 prezintă comparativ evoluția numărului de cazuri de violență conjugală înregistrate la C.M.L. față de numărul total de divorțuri motivate în principal de violența conjugală judecate la Tribunalul Județean Brăila în perioada 1987–1994:

Grafic nr. 1

Estimarea în valori relative a caracteristicilor fenomenului studiat permite compararea rezultatelor obținute de noi cu date din lucrări similare ale cercetătorilor americani.

În *The Abusive Partner*, lucrarea cercetătoarei Maria Roy, grupele de vârstă cele mai afectate sunt următoarele: grupa 26–35 ani (46% din cazuri), urmată de grupa sub 25 ani (23,5% din cazuri), rezultate asemănătoare celor obținute de noi.

Ponderi asemănătoare raportează și cercetătorii canadieni în studiul descriptiv asupra tratamentului violenței conjugale, realizat de G.R.A.P.P.⁷: 21% din victime au sub 20 ani, 14,6% au între 20 și 24 ani, 40,9% au între 25 și 34 ani, 22,8% au între 35 și 44 ani și 12,3% au peste 45 ani.

⁷ Ibidem.

În privința duratei legăturilor maritale, în New York, grupele cele mai afectate sunt următoarele: căsniciile cu 0-5 ani, 45,9% din agresiuni (pentru populația brăileană acest procent este de 37,5%), urmate de căsniciile cu durată de la 6 la 10 ani, 27% din agresiuni (la noi 22,9%), apoi grupa 11-15 ani cu 14,2% și grupa peste 16 ani cu 12,9%.

Se poate aprecia că, cu cât durata legăturilor parteneriale crește, cu atât numărul cazurilor de agresiune declarate scade; această observație este valabilă atât pentru populația românească cât și pentru cea americană.

Nici rezultatele cercetărilor canadieni nu diferă prea mult de rezultatele studiului nostru în ceea ce privește durata căsniciilor afectate de violență (sau a momentului când în căsnicie se declanșează conflictualitatea). Astfel, grupa 0-5 ani reprezintă 42% din totalul cazurilor de violență, grupa 6-10 ani reprezintă 33% din total, iar grupa căsniciilor cu peste 10 ani - 25% din cazuri.

În concluzie, aspectele generale ale problemei studiate sunt relativ asemănătoare cu cele evaluate în alte țări: sexul victimelor (femei), grupele de vârstă cele mai afectate (tinere și adulte tinere), durata legăturilor parteneriale (sub 5 ani de căsnicie) etc.

În acest context, apare justificată întrebarea: *ce importanță are factorul macroeconomic asupra fenomenului de violență conjugală, din moment ce, în țări diferite ca dezvoltare economico-socială, caracteristicile fenomenului sunt asemănătoare?*

În ceea ce privește complexul etiologic al violenței conjugale, descrierea situațiilor întâlnite în studiile de caz și conexiunile pe care le-am făcut între diferitele aspecte ale cazurilor studiate ne-au permis să tragem următoarele concluzii:

1. Atât victimele cât și agresorii sunt tineri și adulți tineri, între parteneri existând compatibilitate din punctul de vedere al vârstei.

2. Cel mai frecvent, partenerii de cuplu au un nivel de instrucție mediu, în cele mai multe situații existând compatibilitate între parteneri din acest punct de vedere.

3. Cea mai mare parte dintre agresori provin din familii cu probleme de alcoolism și agresivitate.

4. Cele mai multe agresiuni conjugale au fost inițiate în primii 5 ani de căsnicie.

5. Cele mai multe agresiuni au etologie multicauzală, dar în majoritatea cazurilor alcoolul este implicat fie în calitate de factor primar, fie în calitate de factor declanșator al agresiunii.

6. În mai mult de jumătate din cazuri, victime ale violențelor conjugale sunt și copiii, care, de cele mai multe ori, sunt alungați din locuințe împreună cu mamele lor.

7. Principalul motiv în reținerea de a divorța a victimelor este cel economic, dar de cele mai multe ori există o motivație multiplă care se opune divorțului (împotrivirea copiilor, speranța într-o revenire a situației la normal, motive sentimentale, împotrivirea unor membri ai familiei etc.).

8. În puține cazuri conflictele s-au datorat existenței relațiilor extraconjugale ale victimelor și hotărârii acestora de a le materializa în noi căsnicii.

9. Tendința de a divorța este mai mică în cazul cuplurilor cu copii decât în cazul celor fără copii.

INTERPRETAREA REZULTATELOR STUDIULUI

Stările conflictuale prezente în cadrul unei familii pot fi de intensitate diferită și se pot extinde pe perioade variabile în timp, de la forme mai puțin grave sau spectaculoase, cum sunt cearta, neînțelegerile, contradicția ascuțită, refuzul unor obligații familiale etc., până la forme grave și complexe, cum sunt agresiunile fizice, izgonirile de la domiciliu etc.

Aria fenomenului studiat de noi se reduce la agresiunile fizice asupra soției și copilului și, dintre acestea, doar la cazurile cunoscute, care constituie fenomenul identificat de violență conjugală.

De fapt, fenomenul este mult mai amplu și necunoașterea lui se datorează mai multor factori: teama și rușinea victimei de a solicita ajutor, credința că situația este insolvabilă, dorința de a menține aparența unei familii normale, deci o anume poziție socială a familiei în comunitatea respectivă și, nu în ultimul rând, lipsa de atenție ce ar trebui acordată acestui fenomen.

Lipsește, de asemenea, măsurile de protecție a victimelor; practic, singurele soluții cunoscute în societatea românească sunt divorțul și suportarea situației ca atare.

Divorțul s-a dovedit a nu fi o soluție adecvată, el nereușind să reducă numărul cazurilor de violență reclamate. Partenerii implicați în astfel de procese sunt tineri și au puțini ani de căsnicie.

După dizolvarea unei căsnicii ratate, urmează întemeierea unei noi familii, o altă perioadă de acomodare, de readaptare a partenerilor la stiluri diferite de viață, situații dificile care pot genera noi conflicte.

Cealaltă cale, de suportare a situației, este și mai dramatică, deoarece creează condițiile perpetuării fenomenului prin transmiterea acestui tip de comportament violent copiilor: băieții vor învăța să fie agresivi, autoritari, iar fetele vor deveni timide, inhibate, anxioase.

Numărul cazurilor de violență conjugală înregistrate la C.M.L. Brăila este destul de mare. În ansamblul celor 8 ani avuți în vedere, ponderea cazurilor de agresiune familială este de 21,8% din total, în acest procent intrând doar agresiunile din familiile nucleare (violentele între parteneri sau asupra copiilor), nu și agresiunile dintre alte grade de rudenie.

Acest procent ridicat reclamă adoptarea unor măsuri de prevenire și combatere a evenimentelor de felul acesta, cu atât mai mult cu cât comportamentele violente ale părinților tulbură dezvoltarea normală a copiilor.

În studiile noastre de caz, 70% din agresori provin din familii conflictuale sau cu probleme legate de alcool la unul sau ambii părinți; se perpetuează, astfel, riscul transmiterii (prin mecanismul învățării sociale) comportamentelor nedorite la descendenți.

Marea majoritate a victimelor sunt femei, rezultat similar cu al studiilor de specialitate consultate. De exemplu, cercetătoarea americană Del Martin găsește că victimele sunt femei în proporție de 70% din cazurile studiate, în timp ce noi am găsit acest procent de 94,9%.

Această situație se datorează faptului că, din marea grupă a victimelor, formată din femei și copii, doar primele au posibilitatea de a reclama agresiunea. Sunt cazuri rare în care copiii apar înregistrați ca victime ale violențelor în familie (datorate fie cererii poliției, fie cererii mamelor de a li se elibera un certificat medico-legal).

Copiii nu au, practic, sau nu cunosc nici o măsură de protecție împotriva furiei dezlănțuite a părinților lor (a tatălui în mod special).

Din studiile noastre de caz rezultă că, în cele mai multe situații, acolo unde există o femeie agresată, și copilul sau copiii sunt agresați; izgonirile din cămin se răsfrâng în egală măsură asupra mamei și copiilor. Din aceste motive, procentul de 94,9% femei-victime rămâne discutabil; cert rămâne faptul că, dintre parteneri, femeile sunt în majoritatea cazurilor victime în propriile cămine.

Victimele provin în majoritatea cazurilor din mediul urban și sunt persoane tinere și foarte tinere. Unele situații, cum sunt distanța față de oraș, sentimentele de rușine și teamă ale femeilor din mediul rural, sporite de faptul că satul este o comunitate relativ închisă, în care oamenii se cunosc între ei și unde autoritatea bărbatului și toleranța față de comportamentul agresiv al acestuia este mai mare, dependența materială a femeilor de la țară față de bărbații lor, ele neavând un loc de muncă etc., fac să nu poată fi apreciată adevărata amploare a fenomenului de violență conjugală în mediul rural.

În județul Brăila, din 1989 până în anul 1994 s-a manifestat o ușoară tendință de scădere a vârstei victimelor: dacă în perioada 1987-1989 cea mai frecventă categorie de vârstă era cea de 30-39 ani, după 1989 pe primul loc trec victimele cuprinse în intervalul 19-22 ani.

Rezultatele studiilor de caz ne-au condus la concluzia că violența conjugală este efectul unui complex de factori (personali, situaționali, economici) destul de greu de descoperit, de cuantificat și de interpretat.

Cauzele descoperite prin analiza cazurilor, în ordinea ponderii pe ansamblu, sunt următoarele:

1. Deficiențele în socializarea primară a agresorilor; aceștia au crescut în familii cu climat socio-afectiv și moral scăzut sau în familii cu climat hiperautoritar.

2. Consumul de alcool, fie ca motivație primară a violențelor conjugale (în cazul consumatorilor cronici de alcool), fie ca motivație secundară, apare aproape în toate situațiile conflictuale ca favorizant al agresiunii. În acest din urmă caz, mai ales atunci

când atacul violent s-a produs o singură dată în istoria individului (sau pentru prima dată), agresorul având în rest un comportament acceptabil, victima învinovățește anturajul de instigare la consumul de alcool și îl disculpă pe agresor.

3. *Factori de personalitate* (personalitățile autoritare); victimele îi descriu pe agresori ca fiind persoane rigide, care nu admit ca în familie altcineva decât ei să ia hotărâri; ei nu permit partenerei să comenteze, să ridice vocea, să hotărască în privința lor personal sau a gospodăriei. Agresorii sunt, de asemenea, persoane ostile în relațiile cu vecinii, cu prietenii sau cu colegii de muncă și au tendința de a domina în orice situație.

4. *Gelozia*; studiile noastre de caz au relevat o conexiune între violențele legate de gelozie și faptul că agresorul întreține relații extraconjugale, fapt care conduce la ideea existenței unei oarecare dizarmonii de personalitate la unii agresori. Psihanaliza freudiană numește fenomenul de aruncare a propriilor fapte asupra partenerului „proiecție” și îl definește ca pe un mecanism de apărare a eului; acesta este normal în anumite limite, ca orice mecanism defensiv, dar la personalitățile paranoide sau în prezența consumului de alcool el devine patologic.

5. *Relațiile extraconjugale ale agresorului* intervin într-o perioadă mai târzie a căsniciei (după 6 ani), deși nu sunt exceptate nici relațiile care intervin în primul an de căsnicie. Conflictele se produc în urma reproșurilor soției și a consumului de alcool (dar nu în toate cazurile) și se canalizează pe refuzul soției de a accepta ca normală existența unor astfel de relații în cazul bărbaților.

6. *Cauze economice*; în nici unul din cazurile studiate de noi, motivația economică nu a constituit factor principal de producere a agresiunii. Ea este implicată în motivațiile complexe și se combină cel mai adesea cu un nivel de instrucție scăzut și cu consumul de alcool. De asemenea, starea economică precară este responsabilă de întreținerea unui climat de nesiguranță și a unei stări de iritare și îngrijorare la membrii familiei, ceea ce poate fi considerat ca favorizând agresiunea.

7. *Relațiile extraconjugale ale victimei* au apărut drept motivație principală de agresiune în doar două din cazurile studiate, nelegate de consumul de alcool sau de alți factori; declanșarea violențelor se datorează, în aceste cazuri, hotărârii victimei de a materializa relația într-o nouă căsnicie, în ciuda faptului că familia are copii. Relația extraconjugală a soției apare ca răspuns la relațiile extraconjugale ale soțului și este urmarea neputinței femeii de a se complăce într-o legătură pur economică.

8. Altă cauză o poate constitui *un fond psihic patologic al agresorului*. Unul din cazurile studiate ne-a dezvăluit un agresor cu manifestări violente încă din copilărie și adolescență, inițial asupra obiectelor din casă, apoi asupra mamei, dar rezultatele bune la învățătură ale agresorului (absolvent al facultății de medicină ca șef de promoție) i-a determinat pe părinți să treacă agresivitatea pe plan secund.

Unele cazuri au motivație necunoscută, iar persoanele implicate sunt intelectuali. În aceste cazuri, atacurile fizice violente se produc ca urmare a unor incidente minore și nu sunt legate de consumul de alcool. Din păcate, neparticiparea agresorilor la interviuri a făcut imposibilă detectarea cauzelor agresiunii în asemenea situații.

Prezența agresiunilor datorate consumului de alcool și relațiilor extraconjugale ale partenerilor încă din primii ani de căsnicie trădează o cunoaștere insuficientă a persoanelor înainte de căsătorie.

Deși factorul economic nu pare să fie direct implicat în producerea agresiunilor familiale, acesta căpătând valoare doar coroborat cu alte cauze, starea materială precară a victimei o împiedică să ia măsuri radicale (divorț) împotriva bătailor și atacurilor verbale pe care le suportă. Mai ales în cazul în care cuplul are și copii, starea economică precară a victimei, neputința acesteia de a-și crește singură copiii o determină să excludă eventualitatea unui divorț.

Mai menționăm teama de reacțiile partenerului la prima înștiințare de divorț, teama de eventualitatea de a împărți același apartament cu soțul-agresor până la soluționarea divorțului, teama față de scăderea prestigiului social etc.

O remarcă pe care trebuie să o facem în legătură cu cazurile studiate de noi este lipsa nu numai a unei cunoașteri suficiente a partenerilor între ei, dar și lipsa unei comunicări adecvate între partenerii de cuplu. Întrebate despre problemele personale sau profesionale ale soților lor, multe femei nu au știut ce să răspundă.

O lipsă majoră a studiului nostru o constituie, de altfel, nerelevarea rolului victimei în declanșarea agresiunii familiale: atitudini ale victimei, comportament provocator, atacuri verbale, reproșuri, neglijarea unor atribuții gospodărești etc.

Ceea ce dorim să subliniem este faptul că răspunderea pentru comiterea violențelor nu trebuie aruncată exclusiv asupra agresorului, ci trebuie determinat și aportul victimei la producerea agresiunilor și, de asemenea, contextul în care are loc evenimentul, alte persoane implicate etc.

Complexitatea fenomenului de violență conjugală este dată deci de toate elementele care compun coexistența unor indivizi cu personalități diferite, care s-au format în medii diferite, de concepția lor asupra modului de desfășurare a unei căsnicii, de mediul lor de muncă etc.

Făcând o comparație sumară a etiologiei prezentate de noi cu cea prezentată de cercetătoarea americană Maria Roy într-un studiu asupra violenței conjugale din SUA (1982), se constată că există:

a. factori etiologici comuni ambelor studii: problemele economice ale familiei, gelozia, alcoolul, problemele legate de personalitatea agresorului, relațiile extraconjugale ale agresorului, deficiențele în socializarea primară a agresorilor;

b. factori etiologici implicați numai în agresiunile cuplurilor americane: consumul de droguri, atât în cazul victimei cât și al agresorului, problemele sexuale (impotența agresorului, în special), șomajul soțului, graviditatea, dorința soției de a avea un serviciu;

c. factori etiologici care apar menționați numai pentru populația studiată de noi: relațiile extraconjugale ale soției și problemele psihiatrice ale agresorului.

MULTIPLICITATEA DISCRIMINĂRII

Dr. NICOLAE GROSU

Oamenii se deosebesc statistic, ca mulțimi, atât din punct de vedere natural, mai ales prin culoarea pielii, *ca rase*, cât și din punct de vedere cultural, mai ales prin limba vorbită, *ca etnii*. Aceste aspecte constituie motive obiective de delimitare a raselor și etniilor, pe care interesele subiective riscă însă să le accentueze și să le pervertească în motive de dominare și chiar de suprimare. Și, cum inclusiv relațiile dintre rase (etnii) presupun un raport de forță, devine evident că rasa (etnia) care domină accede sistematic spre poziții sociale majore, impunându-se astfel ca *majoritară*.

Dominarea, ca relație consacrată, permite rasei dominante să se raporteze la rasele dominate într-un mod prestabilit, prin care judecățile concrete de valoare referitoare la acestea sau la reprezentanți ai acestora sunt înlocuite de judecăți preelaborate, deci de *prejudecăți*. În acest fel, percepția realității este înlocuită de imagini-șablon, deci de *stereotipuri*, care sunt atât de fixate și de generalizate încât absolut toți membrii rasei dominate sunt percepuți ca identici, inclusiv excepțiile fiind interpretate, prin raționalizare, ca dovezi ce confirmă regula. Prin toate acestea, dacă, spre exemplu, un rrom se comportă rău, el este considerat rău pentru că este rrom, iar dacă se comportă bine, el nu este considerat ca bun, tot pentru că e rrom. De aceea, dacă un asemenea om face un gest cinstit, spre exemplu acela de a atenționa pe cineva că i-a căzut portofelul, gestul său este interpretat ca un tertip sau ca o încercare și nu ca un gest de om cinstit.

Față de toate acestea, devine evident că, dacă un individ aparținând unei rase sau etnii percepute negativ se comportă pozitiv, cu atât mai mare îi este meritul, motiv pentru care se impune metodologic cerința ca, indiferent cât de mult o rasă sau etnie s-ar dovedi ca negativă, individul să fie, în unicitatea sa, tratat ca o excepție și apreciat pe măsura meritului său. Astfel, dacă un individ provenit dintr-o rasă (etnie) dominată, apreciată în proporție de 99% ca rea, se dovedește valoros, meritul său este, în comparație cu cel al unui individ provenit din rasa (etnia) dominantă, apreciată în proporție de 99% ca bună, de 99 de ori mai mare.

Și, cum prin optica unidirecțională a stereotipului realitatea se divide perceptiv, într-o parte pozitivă, ținând de rasa dominantă, și o parte negativă, ținând de rasele dominate, rezultă că în acest fel mentalitatea se divide valoric în convingerea superiorității rasei dominante și a inferiorității raselor dominate, devenind astfel *rasism*. Sentimentul superiorității rasiale este stimulat și de asocierea simbolică a pielii albe cu luminozitatea zilei și curățenia, iar a pieilor de culoare, mai ales a celei negre, cu întunericul nopții și mizeria. Rasismul este atât de inoculat încât chiar și persoanele

care nu gândesc explicit rasist pot să aibă – dacă, spre exemplu, constată un exces de indivizi de altă rasă sau etnie într-un mediu nespecific acesteia, precum o prezență majoritară de romi într-un magazin central – o stare de disconfort, punându-și întotdeauna problema „ce-o fi pe aici cu atâta țigănime?”. Constituind deci o formă subconștientă de rasism, aceasta poate fi considerată *rasism simbolic*. În acest mod, rasismul, ca mentalitate a inegalității raselor, legitimează și instituie practica tratării inegale a raselor, devenind *discriminare*. În plus, reprezentanții rasei dominante încadrând și deținând posturile cheie ale instituțiilor sociale (guvernamentale, școlare, sanitare, economice), devine evident că în acest mod discriminarea, pătrunzând în structurile și funcționalitatea instituțiilor, se transformă în *discriminare instituțională*.

Discriminarea ca raport cantitativ de forță impune compensări calitative. Astfel, majoritarii, simțindu-se suficienți din punct de vedere calitativ, neglijează aspectele cantitative de prudență, pregătire, efort și unitate, în timp ce minoritarii, simțindu-se insuficienți din punct de vedere cantitativ, sunt condiționați de viață să încerce compensarea din punct de vedere calitativ printr-un plus de prudență, pregătire, efort și unitate, așa cum, istoric, au dovedit-o evreii. În acest mod, minoritarii manifestându-se etnic mai ermetic și funcțional, în anumite domenii mai performant decât majoritarii, stârnesc invidia și ura acestora, contribuind la agravarea propriei discriminări.

Dacă la aceasta se adaugă interpretarea de către majoritari atât a întârzierii culturale suferite de către minoritari, cât și a unor particularități culturale ale acestora, precum arhaismul practicilor igienice, vestimentare și culinare ale fundamentalistilor evrei, ca dovezi ale inferiorității lor ca rasă, rezultă că discriminarea rasială riscă să degenereze în intoleranță, violență, crimă și chiar genocid.

Evoluția relației dintre rasa dominantă și rasele dominate depinde atât de intensitatea dominării, cât și de compatibilitatea culturilor raselor respective. Astfel, dacă dominarea este intensă, iar culturile sunt:

- compatibile, cultura rasei dominate poate să devină o sub cultură a culturii dominante, iar rasa respectivă să fie astfel *asimilată*, precum în cazul secuilor de către maghiari;

- incompatibile, cultura rasei dominate riscă să devină contracultură față de cultura dominantă, iar rasa respectivă să încerce astfel *separarea*, în timp ce la rasa dominantă se constată *reprimarea*, inclusiv prin *expulzare* sau chiar prin *exterminare*, forma de masă a exterminării constituind-o *genocidul*, precum în cazul armenilor de către turci.

Dacă însă dominarea este relativă, iar culturile sunt:

- compatibile, rasele pot coexista prin *pluralism*, precum în cazul celor trei comunități etnice din Elveția;

- incompatibile, rasele riscă *conflictul*, inclusiv în forma războaielor interetnice, precum în cazul celor trei comunități etnice și religioase din Bosnia.

Din toate acestea rezultă că între rase (etnii) există cel puțin o stare de competiție, care cu cât este mai intensă, mai apropiată de stadiul de conflict, cu atât mai mult

conferă indivizilor sentimentul și conștiința apartenenței la rasă. În acest fel, indivizii se maturizează, iar comunitatea rasială (etnică) se consolidează, contribuind, în interior, la structurarea statutelor și rolurilor sociale ale indivizilor, prin care aceștia devin tot mai specializați și complementari, iar în exterior, la structurarea societății, prin care aceasta devine tot mai integrată și funcțională. Astfel, la noi în țară, tensiunile create de unii reprezentanți ai minorității maghiare, determinându-i pe români să fie ceva mai vigilenți, mai uniți și mai fermi, au un rol funcțional semnificativ pentru ansamblul social și mai ales pentru etnia românească. Rezultă astfel că șansa funcționalității sociale maxime se găsește la limita riscului de conflict, inclusiv de conflict interrasi sau interetnic, și că, în dinamica societății globale, rolul raselor și etniilor constituie un dat existențial.

Deosebiri extracomunitare, ca rase sau etnii, li se adaugă deosebiri intracomunitare, ca potențial. Și, cum statistic femeile au, în comparație cu bărbații, un potențial fizic redus și, într-o măsură semnificativă, afectat de perioadele de sarcină și alăptare, devine evident că, în majoritatea zonelor de pe glob, femeile au fost condiționate să-și dedice potențialul în scopul satisfacerii necesităților din mediul interior, de creștere a copiilor și de îngrijire a gospodăriei, iar bărbații, în mod complementar, în scopul satisfacerii necesităților din mediul exterior, de procurare a hranei și de apărare. În acest fel s-a produs prima diviziune a muncii, prin care femeile și bărbații au dobândit, progresiv, roluri sociale specifice sexului lor, trecând astfel de la semnificația naturală de *sex*, ca *femei* și *bărbați*, la semnificația socială de *gen*, ca *femininitate* și *masculinitate*.

Noile generații apărând într-un mediu social delimitat pe genuri, au preluat, în funcție de sex, atât în mod spontan, prin socializare, cât și în mod impus, prin educație, modelele de comportament specifice genului respectiv.

Socializarea pe genuri se realizează inițial în familie, atât prin sesizarea, însușirea și imitarea de către copii a ținutei, vestimentației, comportamentului și ocupației părintelui de același sex, cât și prin felul în care părinții se comportă față de copii sau îi îmbracă, le amenajează camera, le oferă cadouri, le canalizează preocupările și le prestabilesc obiectivele – băieții să reușească prin ei înșiși cât mai performant, iar fetele să se prezinte cât mai agreabil.

Socializarea pe genuri este continuată în grădiniță și școală, atât prin factura jucăriilor și jocurilor, a temelor și proiectelor, cât și prin modelele ocupaționale ale personalului didactic – femeile în treptele inițiale ale învățământului, în discipline umaniste, prioritar afective, și în funcții de execuție, iar bărbații în treptele superioare ale învățământului, în discipline realiste, prioritar logice, și în funcții de conducere.

Socializarea pe genuri este întreținută și de literatură, teatru, cinematografie și mai ales de televiziune, prin modul evident de delimitare pe domenii valorice a celor două sexe – femeile se află în poziții sociale subalterne, de infirmieră, învățătoare și secretară, iar bărbații în poziții sociale supraalterne, de medic, universitar și manager.

Prin toate acestea, copiii dobândind conștiința apartenenței la unul din genuri, socializarea se transformă în autosocializare. În acest fel, ei își fixează atât de mult

imaginea genului lor, încât o transformă într-un model față de care se raportează ca la un sistem de referință și în funcție de care își modelează personalitatea.

În acest fel, bărbații au dobândit trăsături tot mai definibile ca masculine (activism, independență, asprime, agresivitate, conducere), iar femeile au dobândit trăsături tot mai definibile ca feminine (pasivitate, dependență, emotivitate, supunere), prin care mediul înconjurător, prelucrat de către bărbați, s-a structurat într-un mod tot mai masculin, iar mediul interior, prelucrat de către femei, s-a structurat într-un mod tot mai feminin. Dar, cum în mod obiectiv, mediul exterior, ca mediu fizic de asigurare a resurselor și a apărării și ca mediu social de recunoaștere, prestigiu și putere, este determinant față de mediul interior, ca mediu fizic de prelucrare și ca mediu social izolat, devine evident că, în mod subiectiv, bărbații au dobândit sentimentul superiorității față de femei. Acest sentiment, transformat în mentalitate a inegalității sexelor, a devenit *sexism*. În măsura în care sexismul s-a impus și s-a justificat ca doctrină, în aceeași măsură a devenit *sexism ideologic*, iar în măsura în care a pătruns în structura și funcționalitatea instituțiilor, în aceeași măsură a devenit *sexism instituțional*.

În epocile preindustriale, producția fiind manuală, depindea de potențialul fizic al indivizilor, impunându-se astfel diferențierea în funcție de sex a rolurilor, motiv pentru care sexismul nu era disfuncțional. În epoca postindustrială însă, producția fiind tehnologică, depinde de potențialul profesional al indivizilor, impunându-se astfel diferențierea în funcție de competență a rolurilor, motiv pentru care sexismul decade de la nivelul de concepție a inegalității sexelor în tratare inegală a acestora, devenind astfel *discriminare*.

Discriminarea se concretizează în practica socială în faptul curent că femeile, la potențial intelectual egal cu bărbații, sunt orientate spre pregătiri inferioare sau, mai puțin importante, iar la pregătire egală, sunt încadrate în funcții inferioare sau, în caz de încadrare egală, sunt plătite inferior. Intensitatea discriminării este direct proporțională cu nivelul funcției, devenind exclusivism în cazul funcțiilor de vârf, exclusivismul venind atât din partea bărbaților de la nivelul respectiv cât și din partea majorității bărbaților, care nu acceptă să fie conduși de femei, sau chiar din partea majorității membrilor societății, deci și a bărbaților și a femeilor, care nu au încredere să aleagă femei în funcții importante.

Sexismul, ca mod stereotip de gândire, face ca trecerea unor profesii de la o încadrare majoritar masculină la o încadrare majoritar feminină, așa cum s-a întâmplat în învățământul elementar și chiar în cel gimnazial și liceal, să fie considerată ca o devalorizare, profesia respectivă pierzându-și astfel prestigiul. Și, cum sexismul este prin sine excesiv, cu cât în asemenea domenii rămân mai puțini bărbați, cu atât ei sunt percepuți ca mai valoroși și cu atât crește probabilitatea promovării lor. Dacă însă o profesie feminină, precum cea de a asista nașterile, este preluată de bărbați, se consideră că ea se înalță de la condiția empirică, de moașă, la condiția științifică, de obstetrician, dobândind astfel prestigiu.

Chiar și în cazul unui potențial intelectual evident, interesul instituțiilor pentru pregătirea și lansarea femeilor spre traiectorii profesionale înalte este descurajat de

probabilitatea întreruperii activității atât pentru sarcină și alăptare, cât și pentru creșterea copiilor, îngrijirea unor membri de familie dependenți sau pentru a urma soțul în altă localitate. Dacă toate acestea se și produc, întreruperea cauzată astfel – tocmai în perioada de vârstă cu șanse maxime de ascensiune – compromite destinul profesional și social al femeilor, astfel încât, la revenire, ele sunt deviate, acceptând devierea, spre niveluri secundare, eventual în schimbul unor avantaje minore, precum apropierea de casă sau un program mai flexibil ori mai redus.

Inferioritatea statuată prin sexism s-a transformat în dependență și apoi în posedare a femeii de către bărbat. În acest fel, femeia și-a pierdut identitatea, ea trecând ca identitate și avere de pe numele tatălui pe numele soțului – din fiica domnului X devenind soția domnului Y –, iar în caz de deces al acestuia, pe numele fiului mai mare, motiv pentru care inclusiv semnificația sa valorică a devenit atribut al statusului social al soțului, pentru care, spre exemplu, „posedarea” unei neveste frumoase era ceva relativ asemănător cu posedarea unei vaci lăptoase sau a unei scroafe cărnoase. În plus, pentru realizarea căsătoriei, femeia a fost nevoită să-și compenseze inferioritatea prin zestre. Din acest motiv, probabilitatea nașterii unei fete constituind un pericol de risipire a averii, majoritatea familiilor nu-și doreau fete. În acest fel, interesul economic a scindat inclusiv sentimentele, de bucurie și mândrie la nașterea băieților și, respectiv, de supărare și rușine la nașterea fetelor.

Posedarea însemnând libertate pentru posedant, rezultă că bărbatul, având dreptul social la posedare, a dobândit și dreptul intim la aventură. Dar posedarea și aventura, decăzând femeia la nivel de obiect sexual, l-au transformat pe bărbat în mașină sexuală, performant efectiv în raport cu femeile, dar invidiat și izolat afectiv în raport cu bărbații. Dacă însă femeia nu aparține și nu este ocrotită de vreun bărbat și cum, prin sexism, nu aparține și nu este ocrotită nici de societate, ea riscă să aparțină tuturor, fără ca vreunul să o și ocrotească, devenind astfel prostituată. Rezultă că femeia este nevoită să oscileze între condiția de obiect privat și condiția de obiect public, teama de cele două extreme constrângând-o spre o existență tensionată, anxioasă și duplicitară.

Și cum, în condiția de obiect privat, femeia constituia totuși un „obiect de folosință îndelungată”, precum mobila, este cert că în condiția de obiect public ea devine, în raport cu succesiunea partenerilor de ocazie, „obiect de unică folosință”, precum „hârtia igienică”, motiv pentru care destul de multe femei sunt nevoite să declare, fie și tacit, „dragoste eternă” cam în fiecare așternut.

Fiind evident că femeile, cu cât sunt mai frumoase, cu atât stârnesc în percepția bărbaților sexul, nu mintea, este cert că bărbații, cu cât sunt mai stârniți ca sex și cu mintea mai blocată, cu atât mai puțin o tratează pe femeie ca pe un subiect de relație, ca pe o parteneră, și deci cu atât mai mult ca pe un obiect de consum.

În plus, față de femeile frumoase așteptările bărbaților privind temperamentul, talentul sexual și comportamentul intim sunt atât de mari, încât în majoritatea cazurilor, acest tip de femei neputând, fie și doar din cauza unuia din aspectele amintite, răspunde așteptărilor respective, ele dezamăgesc cumplit, motiv pentru care femeile frumoase, deși sunt solicitate de foarte mulți, sunt însă preferate de foarte puțini.

Față de toate acestea, este evident că, în cazul femeilor frumoase, excesul de aparență trebuie să fie compensat la nivel de esență printr-un plus de consistență, posibil numai prin educație, pregătire, încadrare și salarizare pe măsură.

Tocmai pentru faptul că femeile se proiectează spre aparența ținutei, în timp ce bărbații spre esența personalității, este evident că, pe măsură ce se maturizează, femeile, scăzând în aparență, pierd din atractivitate, iar bărbații, câștigând în valoare, cresc în credibilitate. În plus, dacă femeia, ajunsă la o anumită vârstă, renunță la proiecția sa spre aparență, rămânând astfel fără nici un sprijin, ea se prăbușește atât de galopant încât, ca peste noapte, devine bătrână. Rezultă astfel necesitatea ca femeia să-și reprojeteze sensul vieții, comutându-se de la impresivitatea aparenței spre consistența esenței, adică inclusiv de la ținuta sexy, de relevare a formelor, spre ținuta civică, de relevare a personalității.

Față de toate acestea, ținând cont și de faptul că fetele se maturizează fizic cu 4-5 ani mai devreme decât băieții și că, cu cât sunt mai fragede și mai frumoase, cu atât stârnesc insistența sexuală, uneori diabolică, a bărbaților, rezultă astfel riscul devierii lor de la învățătură și al compromiterii, încă de la început, a întregii traiectorii sociale.

Prin toate acestea devine evident că discriminarea sexuală, ca factor de disfuncție, se transpune inclusiv în nemulțumiri sociale, astfel apărând și impunându-se *mișcarea feministă*. Forța acesteia, constând atât în justetea cauzei și valoarea participării, cât și în ponderea electorală a femeilor, a determinat diminuarea relativă a discriminării și inegalității. În acest fel, tot mai multe femei au devenit salariate, dar din această cauză crescând divorțialitatea și celibatul, o parte dintre femei au căzut sub pragul sărăciei, iar o altă parte și-au plătit reușita socială prin privarea de constituirea familiei, de copii și chiar prin acceptarea sterilizării.

În plus, ținând cont că în epocile preindustriale femeile nașteau, de la 14-15 ani până la epuizare, cam în fiecare an, devenind astfel adevărate mașini de făcut copii, în epoca postindustrială însă, femeile, mai ales cele instruite, nascând foarte puțin sau chiar deloc și, cu o vestimentație cât mai provocatoare și mai sumară, vânturându-se din ce în ce mai mult de-a lungul și de-a latul, dar mai ales pe verticala societății, ele au devenit un fel de agregate de stârnire sexuală. Dar bărbații, fiind tot mai stresați, mai nevrotici și mai puțin potenți, nu oferă un răspuns sexual pe măsură, apt de detensionare, motiv pentru care femeile devin ori frigide, caz în care ele însele nu mai au nici o pretenție față de sine, ori isterice, caz în care bărbații înșiși nu mai au nici o pretenție față de ele. Și, cum în ambele cazuri femeia își pierde condiția potențială de parteneră, bărbatul este astfel condiționat să-și piardă atracția față de ele, riscând să decadă în homosexualism.

În acest context, relațiile dintre sexe devin tot mai pasagere și nonafective. În acest tip de relații bărbatul nu-și angajează plăcerea în raport cu partenera, ci o angajează pe parteneră în plăcerea lui. Femeia nu este deci scopul plăcerii bărbatului, ci doar un mijloc de realizare a acesteia. Decăzând de la nivel de scop la nivel de mijloc, ea este astfel dezumanizată.

În plus, femeia ca om constituind un complex – biologic, psihologic și social-istoric –, în relația pasageră și nonafectivă bărbatul este interesat prioritar de componenta biologică a femeii, adică „să fie bine ca animal”, este mai puțin interesat de componenta psihologică a ei, adică de inteligența și sensibilitatea acesteia, și este puțin sau chiar deloc interesat de componenta social-istorică a femeii, adică de educația, cultura, motivația și aspirațiile acesteia, deci tocmai de ceea ce are ea specific uman. În acest fel, femeia face saltul reductiv de la complexul biologic, psihologic și social-istoric la componenta biologică a personalității sale, deci decade de la om la animalitate și este din nou dezumanizată. Și, cum în dinamica relațiilor, femeia dezumanizată va dezumaniza bărbați ingenui, iar bărbații dezumanizați vor dezumaniza femei ingenue, rezultă că procesul se autoîntreține și se autoagavează, într-o perspectivă ce riscă să ducă omenirea la pieire.

Deosebiri de potențial dintre sexe li se adaugă deosebirile de potențial din cadrul fiecărui sex. Aceasta deoarece omul – spre deosebire de animale, care parcurg două stadii de vârstă, copilăria și maturitatea – și-a creat, prin existența sa culturală, condițiile conceptuale, materiale și organizatorice să trăiască peste limitele până la care ar fi viețuit în mod natural. Dar condițiile culturale care au prelungit viața au impus totodată anumite cerințe de efort fizic și psihic, cărora tocmai cei care au beneficiat de prelungirea vieții n-au putut să le facă față, fiind considerați în raport cu acestea ca neputincioși, ca bătrâni. Astfel, în existența umană a apărut un nou stadiu, acela de *bătrânețe*.

Condițiile culturale au impus cerințe similare și în privința pregătirii, dar individul, deși maturizat din punct de vedere fizic și psihic, nefiind pregătit pentru viața socială, nu este recunoscut ca adult, ci ca preadult, ca adolescent. Astfel, în existența umană a apărut stadiul de *adolescență*.

În timp, constatările practice și științifice au dus la concluzia de tip statistic că oamenii sunt apti de muncă până la o anumită vârstă, stabilindu-se astfel în mod formal (oficial) o vârstă de retragere din activitate, de 60–65 de ani, ca vârstă de bătrânețe. În același mod s-a stabilit că oamenii devin apti de muncă la o anumită vârstă, până la care, deși între timp maturizați fizic și psihic, sunt însă întreținuți și pregătiți de familie și societate, stabilindu-se astfel în mod formal o vârstă de intrare în activitate, de 18–20 de ani, ca vârstă de maturitate.

Cele două noi stadii de vârstă au impus redimensionarea și reinterpretarea celorlalte două. Astfel, vârsta de 18 ani, în epoca postindustrială, când majoritatea indivizilor sunt în școli, constituie o vârstă de adolescent, iar în epoca preindustrială, când majoritatea indivizilor, mai ales femeile, aveau unul sau mai mulți copii, constituia o vârstă de adult. Similar, vârsta de 30 de ani, în epoca postindustrială, când majoritatea indivizilor abia se lansează în profesie, constituie o vârstă de tânăr, iar în epoca preindustrială, când majoritatea indivizilor, mai ales femeile, aveau nepoți, constituia o vârstă de adult vârstnic.

Fiecare vârstă având un anumit potențial – copiii de a învăța, adulții de a munci și procrea, iar bătrânii de a sfătui și ajuta –, rezultă că față de fiecare vârstă societatea

emite anumite cerințe, care determină pe indivizii vârstelor respective să joace anumite roluri – de elevi pentru copii și adolescenți, de studenți sau salariați pentru tineri, de salariați, familiști și părinți pentru adulți și de pensionari și eventual de bunici și de văduvi pentru bătrâni.

În acest fel, vârstele biologice au dobândit semnificații sociale și au devenit *vârste sociale*. Ele constituie, conform sociologului american James W. Vander Zenden, un fel de „ceas social” care stabilește și anunță momentele optime pentru realizarea etapelor și obiectivelor fundamentale ale vieții, precum școala, munca, căsătoria, procrearea, retragerea, pregătirea pentru moarte, față de care oamenii se raportează ca la un sistem de referință și în funcție de care își dau seama dacă ceea ce fac este „la timp” sau „prea devreme” ori „prea târziu” pentru vârsta lor. Devine astfel convingătoare aprecierea autorului amintit că „vârsta constituie o dimensiune critică prin care noi înșine ne stabilim poziția și, la rândul lor, ceilalți ne stabilesc poziția în cadrul societății”. În acest fel indivizii își ordonează și reglează viața și, respectiv, se creează premisele ordonării și reglării sociale.

Din practica fiecărui stadiu de vârstă rezultă norme specifice stadiului respectiv, care stabilesc atât așteptările societății privind modul în care individul trebuie să se comporte față de ea, cât și așteptările individului privind modul în care societatea trebuie să se comporte față de el. Normele specifice fiecărui stadiu sunt însușite, prin socializare, încă din stadiile anterioare și se consolidează, prin practicare, în partea inițială a stadiului respectiv.

Deși individul își însușește normele fiecărui stadiu de vârstă încă din stadiile anterioare, totuși, pentru ca individul să respecte cât mai fidel normele, iar societatea să pretindă aceasta cât mai exigent, s-au instituit *ritualurile de trecere*, precum confirmarea catolică sau majoratul laic, ca evenimente publice prin care individul și societatea conștientizează și recunosc atât obligațiile proprii, cât și drepturile reciproce, specifice vârstei respective. Necesitatea recunoașterii sau a autorecunoașterii individului într-un nou stadiu de vârstă este atât de internalizată și de intensă, încât acesta ține să marcheze chiar și în mod informal și intim un anumit ritual de trecere, precum prima beție sau prima aventură sexuală, pe care le comit tinerii pentru a-și dovedi că au ajuns adulți, că „sunt mari”.

În societățile preindustriale, rolurile fiind încă nespecializate și neinstituționalizate, precum cele specifice treburilor gospodărești, ele puteau fi îndeplinite inclusiv de către copii și bătrâni, astfel că primii se socializau în mod susținut și erau ținuti sub control în mod eficient, iar ultimii, păstrându-și utilitatea și motivația de viață, se mențineau fizic și mental.

În societățile postindustriale însă, rolurile sunt atât de specializate și instituționalizate încât, putând fi practicate, pe bază de pregătire, doar de indivizii de vârstă activă, nu pot fi deci îndeplinite de către copii și bătrâni, astfel că primii, pentru a-și crea roluri, comit acte deviante, iar ultimii, mai ales bărbații din mediul urban, pierzându-și utilitatea și motivația de viață, decad fizic și mental și își doresc moartea.

Individul găsimu-se la un moment dat într-un anumit stadiu de vârstă în care se găsesc și mulți alți indivizi, devine evident că aceștia constituie împreună un *strat de*

vârstă și că, deci, fiecărui stadiu de vârstă îi corespunde un strat de vârstă. Această corespondență permite păstrarea denominării, straturile putând fi deci denumite ca stratul copiilor, stratul adolescenților, stratul tinerilor, stratul adulților și stratul bătrânilor.

Straturile de vârstă creează, în succesiunea și interdependența lor, structura de vârstă a societății. Aceasta, având menirea să asigure atât înlocuirea generațiilor active, cât și întreținerea de către acestea a generațiilor dependente (copii și bătrâni), trebuie să fie echilibrată, cu expresie grafică de piramidă.

Viața, ca raport de forță, a impus ca cele cinci straturi să se raporteze la ea în funcție de raportul de forță dintre ele. Astfel, în epoca preindustrială, rezolvarea problemelor depinzând prioritar de forța fizică a indivizilor, bazată pe vigoare și experiență de viață, s-a impus ca dominant stratul adulților vârstnici. În epoca industrială însă, rezolvarea problemelor depinzând prioritar de forța profesională a indivizilor, bazată pe calificare și experiență de muncă, s-a impus ca dominant stratul adulților. În comparație cu aceste două epoci, în epoca postindustrială, rezolvarea problemelor depinzând prioritar de forța intelectuală a indivizilor, bazată pe pregătire și adaptabilitate, se impune ca dominant stratul tinerilor.

Pe temeiul raportului de forță, în toate timpurile stratul dominant s-a raportat discriminatoriu, deci în mod preconcept și nediferențiat, față de straturile dominate. În acest fel, în epoca preindustrială adulții, mai ales bărbații, îi tratau pe tineri ca neformați, instabili și aventuroși, iar în societatea postindustrială tinerii îi tratează pe adulți și mai ales pe bătrâni ca deformați, rigizi și anacronici. În acest fel, societatea se ierarhizează inclusiv după criterii de vârstă, creându-se deci încă un sistem de stratificare.

Discriminarea de vârstă este stimulată inclusiv de discrepanța de aparență dintre generații, sesizabilă mai ales între părinți și copii, în sensul că, atunci când sunt mici, copiii constituie copiile fragede ale părinților, iar când ajung mari, părinții constituie copiile caricaturale ale acestora, fiind aproape de necrezut că părinții au arătat cândva precum copiii sau că aceștia vor arăta cândva precum părinții.

Discriminându-i deci pe adulți și pe bătrâni, tinerii, ei înșiși abia ieșiți din stadiul copilăriei, au față de copii, pentru a se convinge că au depășit acest stadiu, o atitudine de dispreț, tratându-i ca „puști” și ca „mucoși”. Astfel, cu cât cei care discriminează sunt mai tineri, cu atât mai devreme vor fi, prin fireasca trecere a timpului, la rândul lor discriminați, motiv pentru care șansa de a nu fi discriminat pe criterii de vârstă presupune neșansa de a muri cât mai tânăr. Fiind evident că tinerii își pregătesc propria lor discriminare, rezultă că discriminarea se generalizează și devine în dinamica fiecărei generații un proces de autodiscriminare, prin care conflictul dintre generații se transformă în autoconflict. Prin toate acestea, fiecare generație își percepe viața ca tot mai absurdă, ca tot mai lipsită de sens și își pierde tot mai mult motivația de a o mai trăi, devenind astfel tot mai profund marcată de spectrul morții.

Față de toate acestea, este evident că, în societățile preindustriale moartea bunicilor, părinților, rudelor și vecinilor consumându-se în familie, ea constituia o

experiență de viață, oamenii devenind astfel tot mai înțelepți în fața morții. În societatea postindustrială însă, moartea consumându-se în spitale și azile, constituie o experiență profesională, oamenii rămânând astfel tot mai anxioși în fața vieții. În plus, în societățile preindustriale, prin naturalețea derulării vieții, moartea survine rapid, omul neconștientizând că moare, în timp ce în societatea postindustrială, prin artificialitatea prelungirii vieții, moartea survine lent, omul conștientizând că nu va mai trăi.

Impactul morții depinzând de suportul spiritual al fiecărei generații, este evident că în societățile preindustriale, individul religios, privind dincolo de tavanul speranței sale, își reprezenta chipul lui Dumnezeu, cu care împărțășind Biblia avea ce comunica și, cum Biblia este infinită ca interpretare, el avea de comunicat la infinit, fără să simtă că moare și, astfel, murea ca și cum ar fi trăit. În societatea postindustrială însă, individul ateizat, privind în tavanul singurătății sale, își reprezintă chipul Morții, cu care neavând ce comunica, simte disperat cum moare și moare ca și cum nici n-ar fi trăit. Rezultă astfel că omul postindustrial nu mai este atât de natural încât să întâmpine moartea cu indiferență, dar nu a devenit nici atât de cultural încât să o întâmpine cu înțelegere. Din aceasta rezultă tragismul muribunzilor și dramatismul existenței umane.

Straturile de vârstă se raportează însă, prin ceea ce rezultă în urma lor, și la timpul istoric, constituindu-se, pe ani de naștere, pe promoții de absolvire, pe contingente de recrutare, în *cohorte*. Și, cum fiecare cohortă are o experiență istorică unică – precum revoluția, războiul, unificarea națională –, rezultă, pe de o parte, că fiecare generație este marcată și definită istoric de experiența sa, ca în cazul nostru – generație a pașoptiștilor, generație a independenței, generație a întregirii, generație interbelică, generație a celui de-al doilea război mondial, generație a comunizării și generație a tranziției. Pe de altă parte, istoria este marcată de particularitățile și contribuția fiecărei generații. Devine evident că fiecare generație constituie un produs stadial al istoriei și că istoria constituie produsul dinamic al fiecărei generații. Rămâne ca istoria să definească și să încrusteze sub o denumire ceea ce va semnifica în judecata timpului contribuția generațiilor noastre.

Aceste forme de discriminare, precum și formele de discriminare pe criterii de obârșie, socializare, educație, ocupație, venituri, avere, rezidență, frumusețe, sănătate și vigoare, relevă multiplicitatea proceselor de discriminare. Dar cum delimitarea unicității statusului social al individului se realizează tocmai prin multiplicitatea discriminării, devine evident cât de scump este plătit un loc definit în această lume.

SUBETNICITATE ȘI MARGINALITATE CULTURALĂ LA ROMÂNII DIN COVASNA ȘI HARGHITA

Dr. MARIA COBIANU-BĂCANU

Subetnicitatea¹ este un concept corelat cu diversitatea din interiorul unei țări sau al unui grup etnic. Se poate vorbi nu numai de varietatea de țări și popoare, dar în aceeași măsură de eterogenitatea internă a fiecărui grup, pornind de la ipoteza elementară a antropologiei culturale că fiecare individ este un unicat în felul său. Din această perspectivă, subetnicitatea poate fi o componentă semnificativă a complexului general al etnicității și identității etnice.

Dar, pentru a înțelege subetnicitatea, trebuie să explicăm în primul rând ce este etnicitatea. După autorii citați mai sus, etnicitatea se referă la simțul originii comune printre membrii unei subpopulații în cadrul unei societăți largi. Ca atare, sfera etnicității acoperă micile grupuri de rudenie în raport cu categoriile largi de populație.

Romulus Vulcănescu definește etnicitatea ca ansamblul caracterelor particulare ale unei unități etnice raportate la spațiu, timp și structura ei social-istorică². Ea suferă schimbări de-a lungul istoriei datorită condițiilor social-economice, tehnice, migrațiilor și încrucișărilor biologice, culturale și de civilizație.

Subetnicitatea semnifică existența unor subgrupuri culturale în cadrul unui grup etnic. Concepând etnicitatea complex multinivelar, subetnicitatea este un nivel de etnicitate distinctiv în sine însuși, cu trăsături proprii ce o disting de întreg. Raportul etnicitate-subetnicitate este de fapt un raport de la parte la întreg cu conotația de diversitate intraetnică.

Etnicitatea în comunicarea de față va dobândi semnificația de context cultural general specific grupului majoritar, oricare ar fi el, pe când subetnicitatea va reflecta setul de trăsături ce caracterizează grupul minoritar.

În județele Covasna și Harghita raportul etnicitate-subetnicitate este răsturnat în comparație cu restul țării. Dacă în toate celelalte județe se vorbește despre o etnicitate românească și o subetnicitate maghiară, germană, țigănească, sârbă, lipoveană etc., în județele Covasna și Harghita etnicitatea este dată de majoritatea maghiară și subetnicitatea o reprezintă românii minoritari. Dominația demografică, economică, culturală, administrativă a etnicității maghiare ca grup majoritar determină și trăsăturile subetnicității române ca parte integrantă a etniei române, dar cu o

¹ Sergio Della Pergola, Georges Sabagh, Mehali Bozorgmehr, Claudia Der-Martirosian, Susana Lemer, *Hierarchical levels of subethnicity: Near Eastern Jews in the U.S., France and Mexico*, în „Sociological Papers”, Editors – Ernest Krausz and Gitta Tulea, volume 5, number 2, June 1996, p. 52.

² Romulus Vulcănescu, *Dicționar de etnologie*, Editura Albatros, București, 1979, p. 103-104.

fizionomie socioculturală, psiho-afectivă și morală ce o particularizează față de etnicii români majoritari din întreaga țară.

Factorii de mediu aculturativi specifici intersecției dintre culturi au o pondere decisivă în dezvoltarea și conservarea subetnicității sau în disoluția ei prin asimilare treptată. După cercetările efectuate de noi în anii 1993–1995 în județele de mai sus – contextul cultural general specific etniei maghiare – nu se relevă a fi la fel de permisivă în păstrarea subetnicității românilor, care, deși minoritari în satele și orașele covășnene și harghitene, sunt totuși parte a grupului etnic românesc covârșitor majoritar în România (90%).

Din perspectivă teoretică, subetnicitatea română din Covasna și Harghita, ca parte a etniei majoritare, ar trebui să se mențină și să înflorească așa cum se mențin toate grupurile etnice minoritare în România de decenii și secole, dar în realitate, chiar în zilele noastre, aceasta este în pericol prin procesele complexe de asimilare a românilor de către maghiari în localitățile în care românii au rămas în ponderi de ordinul zecilor sau sutelor. Să aibă maghiarii o genă în plus asimilatoare și românii una în plus universală sau este un întreg context socio-istoric, cultural ce dirijează direcția de evoluție a etnicității maghiare și a subetnicității române în aceste două județe? Răspunsul este, neîndoielnic, greu de dat printr-o simplă afirmație, negație sau conjuncție de tipul „și-și”. El solicită studii intensive de ordin calitativ, luând în considerație parametrii istorici, sociali și culturali care dirijează și acționează pentru consolidarea etnicității maghiare majoritare aici și slăbirea sau subminarea subetnicității române minoritare.

În raportul dintre etnicitate și subetnicitate, cel mai important lucru este dacă și în ce măsură se menține de-a lungul timpului și generațiilor identitatea subetnică sau a grupului minoritar, știut fiind că, cu cât este mai asimilator contextul de viață, cu atât devine mai puțin semnificativă subetnicitatea.

Aspectul situațional al etnicității și subetnicității explică în linii generale procesele de marginalizare culturală cu care începe dramatica erodare a subetnicității române în județele Covasna și Harghita.

Investigațiile de teren realizate în satele și orașele din județele de mai sus, cu români care abia își mai găseau cuvintele în propria limbă pentru a purta o discuție cu noi, cercetătorii, ne-au dus la concluzia că enclavarea maghiară este implicit o enclavare a românilor, o gheto-izare a lor în cercul strămt al culturii maghiare, străină lor, și o îndepărtare nenormală de cultura și limba străbună a întregului neam românesc. Dacă, pentru maghiari, izolarea are totuși beneficiul de a le consolida identitatea, deși îi sărăcește și îi distanțează de românii majoritari, pentru românii minoritari enclavarea în care sunt cuprinși are efecte univoc nocive.

Cel mai grav lucru este că procesul de maghiarizare continuă cu tinerii din școli, care, fie că învață limba română în școala elementară, fie că o învață în familie, o dată ajunși în liceul maghiar, tot ce s-a construit temeinic până atunci – cum avea să ne spună profesorul Dumitru Furtună de la Covasna-Voinești – se dărmă într-un an sub presiunea și forța de persuasiune a învățământului maghiar.

Marginalizarea culturală a românilor este ușor de detectat la toate vârstele și la toate generațiile la care limba și cultura română n-au fost asimilate o dată cu laptele

mamei. Bătrânii, maturii, tinerii care au trăit într-un mediu prin excelență maghiar și nu au avut șansa învățării limbii române sistematic în școală sau în familie, în viața de toate zilele, în procesele de socializare și enculturație naturale, dar nu și-au însușit limba și cultura maghiară la nivelul exigențelor celor mai înalte, au rămas, în fapt, la marginea celor două culturi. Unii se simt români, spun că sunt români, dar trăiesc puțin sau deloc românitatea dacă limba n-o pot vorbi cursiv, obiceiurile și datinile sunt mai mult maghiare, iar la biserică se sfiesc să spună „Tatăl nostru” în propria limbă.

Dar dacă maturii și vârstnicii au ca motivație istorică vitrega perioadă hortistă a anilor 1940–1944, tinerii din zilele noastre par mai puțin „justificați” în marginalizarea lor culturală. Și totuși, contextul social-cultural comunitar în care trăiesc este atât de presant, atât de puternic, încât înstrăinarea lor de propria cultură și religie pare inevitabilă.

Un episod care ni s-a oferit la Plăieșii de Jos din județul Harghita este relevant pentru tinerii români din sate cu români minoritari care, în drumul sinuos și plin de incertitudini al deznaționalizării sau al desprinderii de identitatea română, pe de o parte, și al marginalizării sau asimilării identității maghiare, pe de altă parte, se găsesc la un moment dat la „marginea” celor două culturi sau, mai bine zis, între cele două culturi, fără posibilitatea de a se exprima verbal și scris la un nivel intelectual ridicat în nici una dintre ele. De cultura română s-au rupt și s-au înstrăinat o dată cu părinții lor prin pierderea graiului, a limbii populare, a posibilității de a citi poveștile în limba moșilor și strămoșilor lor, iar de cultura maghiară, complet diferită de cea română, s-au apropiat în primul rând prin limba vorbită, care, ulterior, deși însușită prin școală, le rămâne totuși străină de fondul apercceptiv și puțin rafinată intelectual.

Acest moment de înstrăinare de propria cultură, reprezentată prin limbă, scriere, literatură, dar și prin datini, obiceiuri și tradiții sau cultură trăită, poate fi apreciat ca un moment de criză culturală de care tinerii pot fi mai mult sau mai puțin conștienți, dar pe care cu certitudine îl resimt.

Dialogul, dificil din cauza nestăpânirii limbii române, purtat cu o tânără de 18 ani, absolventă a liceului, avea să ne descifreze starea culturală reală a românilor din localitatea Plăieșii de Jos. La întrebarea noastră: *După ce se mai recunosc românii între ei?*, ea avea să răspundă: „Românii se mai țin de rude sau mai mult de religie. Merg la biserica ortodoxă și spun «Tatăl nostru» în limba română. Numai religia îi mai unește. La sărbători, rudele se vizitează unele pe altele. Dincolo de aceasta, viața lor este comună cu a maghiarilor. Ascultă muzică populară maghiară, dansează ceardașul”.

Faptul că se mai recunosc de români după rude și după religie arată că au mai rămas prinși de nație prin două verigi fundamentale: legăturile de sânge și legăturile cu Dumnezeu. Ultimele și poate cele mai puternice, de la care, printr-un efort extraordinar de consolidare a învățământului în limba română și a bisericii ortodoxe în aceste sate, ar mai fi posibilă întoarcerea spre propriul neam. Tot ele pot rămâne, însă, ultimele verigi care să exprime și să amintească de fiii pierduți ai neamului nostru, care, pe dibuite și cu mari dificultăți, trec pe terenul celeilalte etnii, cea maghiară, însă la un nivel cultural inferior.

Alienarea de propria identitate națională română și însușirea treptată a trăsăturilor identitare maghiare, începând cu numele și limba vorbită și continuând cu limba scrisă, obiceiurile, dansurile și modul de viață, este un proces complex și, pentru unii, poate chiar dureros, cu renunțări și reveniri, cu procese de conștiință care zdruncină din temelii personalitatea culturală a românilor, „emigrați” din propria cultură română și „imigranți” în cultura maghiară.

Un timp, trebuie să acceptăm că ei plutesc în derivă, că nu mai au un punct de sprijin sub picioare pe terenul identității române, ale cărei atribute fundamentale încep să le abandoneze, și nici pe terenul identității maghiare, atotcuprinzătoare în jur, dar față de care – organic, ereditar – moștenesc slabe afinități.

Drama emigrării spre o cultură și religie străine au exprimat-o când, întrebați fiind de ce în biserică spun liturgia în limba română, iar afară vorbesc în maghiară, au răspuns: „Tu ce-ai fi făcut în locul nostru, fiule?” sau prin replica: „Nu știu dacă voi putea pleca (din județ), dar nici cât voi mai putea rezista”.

Unui necunosător îi este greu să se deprindă cu gândul că în propria lui țară sunt sate cu nume românești în care românii mai sunt câțiva și nici aceștia nu își mai vorbesc propria limbă. Dar se convinge când ajunge într-o comună ca Plăieșii de Jos, unde, în comunitatea de circa 200 de români – concentrați mai ales în satul Doboi –, aceștia nu mai vorbesc limba română, ci limba maghiară și își trăiesc viața „normal”, după stilul și specificul maghiar.

Autoritățile localității – viceprimarul și secretara de la primărie –, de origine maghiară, ne explică fără rezerve starea românilor și a românității de aici. „Cei 200 de români care mai sunt în sat vorbesc toți maghiara. Cei mai mulți au făcut și școala în limba maghiară. Dacă solicită 2-3 elevi școală în limba română. Românii vorbesc mai rău limba română decât mine, maghiar – ne spune dl. viceprimar. Limba română se învață la școală din clasa I. Este destul de greu că un copil de clasa I trebuie să învețe și limba română alături de limba maghiară. Limba maternă copilul o învață mult mai ușor. În consiliul local sunt doi consilieri români reprezentanți ai F.S.N. (P.D.) și 9 maghiari. Românii consilieri nu mai pun probleme etnice, ci ale satului. Când se dezbate în Consiliu o problemă a românilor, o rezolvăm. De pildă, podul de la Doboi s-a construit cu acordul tuturor. Românii din sat au fost aduși aici de un bogătaș din Țara Românească. Acum, nu mai știu limba română nici cât unii maghiari. La recensământ s-au declarat români ortodocși, dar în familie și în sat vorbesc maghiara. Școala o fac tot în limba maghiară. Numai la biserică mai cântă în românește rugăciunea. Au învățat-o mecanic. Obiceiurile comune sunt ale maghiarilor.” Rolul principal în asigurarea unei conviețuiri normale a românilor cu maghiarii îl are un român. Are loc astfel o asimilare treptată a românilor în rândul maghiarilor. Românii nu mai solicită școală românească.

Care este situația fenomenului românesc? A dispărut?, întrebăm noi. Autoritățile maghiare ne răspund: „Fenomenul românesc n-a dispărut total. Au biserică și școală românească, ciclurile I-IV și V-VIII, dar nu o urmează. Limba română n-o mai vorbesc nici în casă. Aici n-au cu cine vorbi românește”.

După discuția cu cei doi maghiari, am stat de vorbă cu o tânără româncă, care este fiica lui Moise și a Mariei Gabor (Gavril), se numește Tünde – prenume maghiar care în traducere înseamnă „zână” – și vorbește cu greutate românește. Apelează tot timpul la secretară să-i traducă un cuvânt sau altul, deși a învățat limba română din clasa I până în clasa a XII-a. Întrebând-o cum s-ar descurca dacă ar veni în București, a răspuns că nu știe, pentru că „nu prea știe limba română”. N-o vorbește în familie pentru că nici părinții ei nu o știu. Bacalaureatul l-a dat totuși în limba română, și disciplinele au fost grele. Notele la limbi la bacalaureat au fost: limba română oral – 5,37, scris – 5,00; limba maghiară oral – 5,00, scris – 5,37; deci, situații echivalente. În rest, a luat note mari: la istorie – 8,00, la economie – 7,00 etc.

La întrebarea noastră, *dacă în viitor copiii tinerilor români de azi vor mai fi români*, Tünde, româncă de 18 ani, a răspuns că nu știe. Îndoiala pe care o exprimă ea ne face să credem că în timp, încet, dar sigur, încă o insulă de românitățe, care azi plutește în derivă, va fi înghițită de apele atotcuprinzătoare ale maghiarității, iar din satul Plăieșii de Jos va rămâne doar un autentic nume românesc.

Rătăciți pe drumul între identitatea română, ale cărei trăsături le pierde treptat, și identitatea maghiară, la ale cărei porți bat uneori cu sorți de izbândă, alteori cu statut de cetățeni „de gradul doi”, românii din satele compact maghiare formează acea subetnicitate dezavantajată, dominată și, nu în ultimul rând, marginalizată cultural. Ei trebuie să constituie o preocupare atât pentru autoritățile române, care trebuie să elaboreze o strategie specială de salvare a românilor și românității, cât și pentru autoritățile maghiare, care, în calitate de mediu integrator, trebuie să le asigure condiții de manifestare în propria cultură și religie.

INFRASTRUCTURA PSIHOSOCIALĂ ȘI MORALĂ
A DEZVOLTĂRII.
SOCIABILITATEA, ABILITATEA ASOCIERII FUNCȚIONALE

Dr. ION ZARĂ

... Pentru a obține rezultate trebuie să veghem asupra gândurilor, sentimentelor și acțiunilor noastre, adică asupra întregului nostru mod de viață.

Omraam M. Aivanhov

1. CAPITALUL SOCIAL ÎN SENS CULTURAL

Decalajele de dezvoltare dintre comunitatea românească și alte societăți avansate durează de mai bine de un secol. Pe termen scurt, nu se întrevăd nici în viitor șanse prea mari de a atinge un nivel de dezvoltare și o calitate a vieții comparabile, să zicem, cu cele din comunitățile germane, din Japonia și din SUA.

Persistența în timp a acestor decalaje trebuie să dea de gândit în modul cel mai serios și mai profund. Depășirea decalajelor de dezvoltare este obiectivul național fundamental al viitorului românesc.

Explicațiile date până acum decalajelor care ne despart de națiunile cele mai avansate, deși au relevat unele cauze, nu sunt satisfăcătoare. Poziția geografică, evenimentele istorice prin care au trecut românii în ultimul secol, lipsa unor resurse atractive, ca argumente și justificări, nu rezistă dacă aducem în comparație situația și destinul altor popoare care au trecut prin situații asemănătoare sau chiar mai grele și, totuși, au atins standarde înalte de dezvoltare și de viață.

Ipoteza pe care o propun în studiul de față are următoarea formulare: *decalajele de dezvoltare economică, tehnologică și ca bunăstare care despart România de țările cele mai avansate au la bază serioase carențe culturale și de educație.*

Mă refer aici, precis, la acele elemente ale culturii profund înrădăcinate în viața și deprinderile populare și nu la cultură ca ansamblu național de opere culturale. Mă refer la cultura vie, pe care o purtăm în toate împrejurările, prin care respirăm, trăim și muncim cotidian. Mă refer la cultura și la educația muncii și a vieții morale în societate.

Numai înlăturând carențele din cultura și educația națională vom reuși să ne înscriem în cursul dezvoltării viitoare. Pentru aceasta, este necesară o nouă selecție și promovare a valorilor sociale. Oamenii de condiție morală și profesională certă trebuie încurajați să se afirme în toate domeniile. Când puterea acestora va avea un nivel, un

efect de masă, va fi posibilă garantarea schimbării calitative în destinul nostru național, în evoluția națiunii românești.

Comerțul internațional liber a permis tuturor țărilor lumii să-și încerce șansele proprii dezvoltări. Dar nu toate au reușit. Comerțul internațional liber și deschiderea europeană constituie o nouă șansă de dezvoltare și bunăstare pentru poporul român. El poate reuși numai prin educație și cultură. Să luăm aminte că aceste căi presupun cele mai înalte exigențe de la cei care vor să aspire la un standard superior. *Vom găsi printre noi resursele, valorile și oamenii care să facă față cu succes acestor exigențe?* Doresc să provoc acest discurs și să căutăm răspunsurile care i se pot da.

O nouă paradigmă culturală – *capitalul social în sens cultural* – intră în ecuația dezvoltării. Un parametru prin care se poate nuanța caracterizarea societății moderne, structura și dezvoltarea ei economică este cel de capital social*.

Sociologul James Coleman consideră capitalul social ca fiind o caracteristică de natură culturală de o valoare crucială pentru potențialul de dezvoltare al societății. El definește capitalul social ca fiind *acea componentă a capitalului uman care permite membrilor unei anumite societăți să aibă încredere unul în altul și să coopereze în alcătuirea de noi grupuri și asociații*. În esență, este vorba de valorificarea, în condiții moderne, a capacității oamenilor de a depăși constrângerile individualismului egoist și de a se comporta ca ființe autentic sociale, de a se asocia cu alți semeni în scopul îmbogățirii vieții, de a fi *zoon politikon*.

Fondul de încredere și abilitatea de a face asociații funcționale este o resursă creatoare de valoare. Potrivit lui Francis Fukuyama, există societăți bogat înzestrate în capital social. Germania este o societate cu înalt nivel de încredere în interiorul comunităților sale. Acest sentiment a fost cimentat, așa cum ne-o arată nenumăratele sale asociații, încă din Evul Mediu. Vestitele școli nemțești de ucenicie și, în general, practica uceniciei sunt o prelungire a breslelor medievale. Ele nu au fost desființate, ca în Franța, de exemplu. Japonia, care este portretizată drept o societate tipică prin orientarea sa de grup, are și ea un mare potențial social. Statele Unite ale Americii se prezintă ca o societate caracterizată de o rețea densă de asociații voluntare – școli private, spitale, societăți corale, cluburi literare, grupuri de studiere a Bibliei, organizații comerciale private, mari și mici. Sunt și societăți mai slab dotate în capital social, în sensul cultural al termenului. Fr. Fukuyama încadrează în această clasă societăți ca cea franceză, italiană, societățile chinezești din China, Taiwan, Hong-Kong.

Asemănarea dintre SUA și Japonia, pe temeiul capitalului social, intră în contradicție cu prejudecățile răspândite despre cele două țări, mai ales în privința managementului pe care l-a inspirat fiecare dintre aceste comunități. În multe studii, aceste țări sunt prezentate ca fiind diametral opuse: SUA ține de modelul lumii

* Nu este vorba despre noțiunea de capital social în sensul Legii societăților comerciale, ca valoare a patrimoniului, a pachetului de acțiuni. A se vedea: Fr. Fukuyama, *Capitalul social și economia globală*, în „Foreign Affairs”, septembrie-octombrie 1995, New York.

individualismului, iar Japonia întruchipează modelul orientării de grup, al solidarității de echipă, de întreprindere, al solidarității naționale. Totuși, în aceste clasificări s-au neglijat sau chiar omis amănuntele esențiale – puternica înclinație istorică a americanilor de a alcătui asociații de voluntari. Dintre acestea s-au afirmat pionierii dezvoltării afacerilor sub formă corporativă și, mai apoi, ai rețelei de firme mici, descentralizate. Sub acest aspect, experiența societății americane se suprapune logic celei japoneze. Este vorba însă de o asociere care nu strivește omul. Important este să se găsească optimul în contradicția dorințelor umane: fiecare dorește să fie o individualitate, dar, în același timp, să aparțină cuiva.

2. REABILITAREA ÎNCREDERII SOCIALE, ÎNCREDEREA ÎN PARTENERUL DE AFACERI

O lege a business-ului spune că orice activitate economică necesită un grad ridicat de cooperare socială. Dacă nu sunt întrunite condițiile comunicării și cooperării sociale, atunci afacerile se împotmolesc.

Nu este un lucru prea greu să faci o asociație. Ele se înființează cu sutele de mii. Dar și dispar repede. Puține rămân operaționale 2-3 ani. Și mai puține se dezvoltă pe termen lung.

Ca proces social complex, crearea organizațiilor cu activitate comercială, economică, este afectată de mai mulți factori. Unii de natură convențională, constituiți intenționat, prin dialog, negocieri și decizii politice, de către societate, cum sunt: dreptul de proprietate, practica sistemului de contracte, ansamblul de legi comerciale. Aceste instituții se găsesc în toate societățile cu economie de piață. Însă abilitatea de a forma organizații economice funcționale nu este la fel de răspândită. Nu o întâlnim acolo unde lipsesc unii factori care țin de viața reală, de lumea non-raționalului, implicați substanței sociale în care conviețuiesc oamenii, cum sunt: simțul moral, simțul profund, aprioric, de apartenență la o comunitate morală, la un sistem de valori, de reguli și tradiții etice nescrise și care, toate, servesc drept temelie pentru încrederea socială. Nu opțiunile strict raționale creează comunitățile morale; acestea sunt produsul experienței de viață, al conviețuirii și conlucrării, al unor obișnuințe non-raționale.

Parteneriatul în afaceri, spiritul de asociere au nevoie de încrederea în celălalt, dar o încredere exersată, verificată de viață. Această încredere nu seamănă cu naivitatea celor care se lasă păcăliți de primul venit. Nu este încrederea naivului perdant la alba-neagra, nici a celor care se lasă escrocați în fața caselor de schimb, la Caritasul lui Stoica sau la Gerard. Dacă nu simțim că aparținem aceleiași comunități morale cu cel care ne propune o afacere și că funcționăm după aceleași legi scrise și nescrise, nu are rost să intrăm în relație de parteneriat.

Abilitatea de a forma asociații lucrative pe baza atât a legii cât și a încrederii sociale, întemeiată etic și verificată, desparte lumea afacerilor de cea a hoților. Nu

există nici o asemănare de esență între afacere și escrocherie. Dimpotrivă, între ele există numai deosebiri. Oamenii care operează în afaceri aparțin unei lumi, etic vorbind, diametral opuse celei a hoților. Seriozitatea, corectitudinea, respectarea înțelegerilor convenite, dorința de a face din partener un client permanent caracterizează lumea afacerilor. Acestea nu au nimic în comun cu cea a indivizilor care dau lovitura și o iau din loc sau ajung la închisoare.

3. ÎN CE (VALORI) SE CONCRETIZEAZĂ CAPITALUL SOCIAL?

Capitalul social reprezintă o forță activă. Numai în acțiunea socială se relevă forța încrederii. Se poate constata că unele societăți, cum sunt cele germanice, cea japoneză și cea americană (SUA), au adoptat de timpuriu forma corporativă de organizare a afacerilor. S-a început la sfârșitul secolului al XIX-lea, pe măsură ce aceste societăți intrau în procesul industrializării moderne. Astăzi, în economiile țărilor care sunt recunoscute că dispun de un înalt nivel al capitalului social evoluează corporații gigantice, precum Siemens, Toyota, Ford, Motorola.

În schimb, sectoarele economice private ale țărilor cu un redus capital social, precum Franța, Italia, China, Taiwan, Hong-Kong, sunt dominate de firme mici, cu proprietate de conducere de familie. Aici, încrederea specifică parteneriatului de afaceri se reduce la rude, străinii fiind excluși din cercul proprietarilor asociați și al celor care conduc. Dacă și în unele din aceste societăți există companii naționale și multinaționale mari, acestea s-au creat fie prin intervenția și susținerea statului, fie cu ajutorul capitalului străin. Fr. Fukuyama precizează că aceste țări au întâmpinat mari greutăți în instituționalizarea companiilor private de mare anvergură. Au lipsit încrederea, cooperarea asociativă, *etica parteneriatului de afaceri*. Diferența cea mai izbitoră dintre țările cu economie de piață este nu atât nivelul de dezvoltare, cât structura lor industrială.

Un alt rezultat al influenței capitalului social îl constituie costurile reduse. Mai puțini supraveghetori, mai puțini paznici îndoielnici în serviciul pentru care sunt plătiți, mai puțini controlori. Și mai puține ore pierdute cu verificările și veghea datorate suspiciunilor și neîncrederii în parteneri, în asociații și salariații proprii. Un alt efect benefic este reducerea stresului provocat de parteneri și salariați, ceea ce are ca urmare o bună concentrare pe aspectele principale ale organizației și ale afacerii. Acest lucru nu este de neglijat, din moment ce psihologii ne învață că *la baza siguranței și a succesului stă o condiție necesară – concentrarea*.

Se poate afirma, în rezumat, că sociabilitatea, în funcție de gradul său de realizare, se concretizează în structuri industriale distincte (întreprinderi mari sau mici), în practici variate de management (paternalism, familism sau management profesionist) și în alte forme de organizare.

4. FAMILIA – O FORMĂ SPECIALĂ DE CAPITAL SOCIAL

Capitalul social este un produs al conviețuirii oamenilor pe o bază morală, de încredere. El nu se suprapune în totalitate experienței umane. Numai unele forme ale

capitalului social constituie cadrul propice în care se întâlnesc încrederea oamenilor unii în alții și le permit să dea naștere la asociații economice eficiente.

Familia reflectă și ea un anumit tip de capital social, cu virtuțile și limitele sale. Există și o încredere atunci când persoane neînrudite consimt să-și pună viața și tot ce au pentru un trai în comun. Restul depinde de cum înțeleg să-și ducă acest trai familial.

Familia este o formă naturală a grupului, cu o istorie aparte, cu cea mai mare răspândire istorică și geografică. Nu întâmplător marea majoritate a întreprinderilor, în trecut și în prezent, au fost și sunt afaceri de familie. În Europa, exemplul italian a rămas edificator din perioada Renașterii și până în zilele noastre.

5. FIRMA DE FAMILIE

Dintotdeauna, familia a avut și o funcție economică. Punerea laolaltă a zestrei fiecărui membru al familiei, preocuparea de a spori avutul familial și de a-l gospodări spre binele întregului grup au însoțit familia de-a lungul existenței sale. Și astăzi, o parte din venitul național, care, ce-i drept, nu prea se ia în calcul economic și statistic, se creează în gospodăria particulară, în familie. Familia, gospodăria personală este un loc unde se muncește mult, atât din partea membrilor casnici cât și a celor ocupați la alte locuri de muncă, la serviciu, dar care, o dată ajunși acasă, continuă să facă ceva în plus sau diferit, să repare și să întrețină locuința, gospodăria, chiar să producă bunuri și servicii pentru folosința familială sau pentru alții. Familia este și un loc de muncă.

O formă evoluată și foarte răspândită a economiei grupului familial și/sau de rudenie o constituie firma de familie. În multe societăți, mica firmă de familie este forma cu cea mai mare pondere în economia națională.

Structura familiei este variabilă. Pentru nevoile afacerii, se poate trece la legăturile genealogice, de rude îndepărtate (ca în China și Coreea), care largesc grupul de încredere dincolo de hotarele familiei obișnuite. Capitalul social al întreprinderilor dinamice și de dimensiuni relativ mari din centrul Italiei și din sudul Chinei l-a furnizat familia cu structură extinsă, care cuprindea mai multe grade de rudenie la un loc.

Firma de familie se caracterizează prin dinamism, prin capacitate de adaptare rapidă la cerințele pieței. După cum observă Fukuyama, „segmentul dinamic al economiei italiene în ultimele două generații l-au constituit nenumăratele firme familiale de mică anvergură, răsărite în regiunea cunoscută drept *la terza Italia*, incluzând regiunile centrale din Toscana, Emilia-Romagna și Le Marche. În anumite regiuni din Italia, familia rămâne principala formă de capital social; încrederea în cei străini de familie, cum se întâmplă în societățile chinezești, este relativ redusă și afectează formarea marilor corporații cu management profesionist”. În schimb, Franța este un caz mai aparte de societate cu un capital social redus. Ea nu a fost și nu este centrată pe familie, în genul situației din centrul și sudul Italiei sau din China. Franța s-a caracterizat prin guvernare centralistă. Iar ambiția centralistă a minat societatea civilă. Guvernele centraliste au avut ca efect negativ un deficit de organizații intermediare între familie și stat. Așa se explică de ce sectorul privat francez a fost

totdeauna mai slab decât cel german sau american, păstrând proporțiile, iar mulți ani sectorul privat francez a fost organizat în jurul unor conservatoare afaceri de familie. Firma de familie a luat un mare avânt și în România după 1989.

Se observă însă că încrederea depinde de gradul de rudenie. Există o încredere mai mare în interiorul familiei și mai restrânsă față de rudele mai îndepărtate.

Societățile cu un înalt nivel de încredere nu sunt acelea în care predomină firma de familie. Tocmai acolo unde (și pentru că) lipsește încrederea în cei care nu sunt rude, în străini, a căpătat o mare răspândire firma de familie. Aceasta era posibilitatea cea mai la îndemână cât timp încrederea în ne-rude nu exista.

Deși o întâlnim aproape peste tot în lume, firma de familie nu este astăzi forma cea mai evoluată de organizare a afacerilor. Ea nu poate fructifica toate oportunitățile oferite de condițiile contemporane de realizare a afacerilor. Însă nu se pune problema de a alege între firmele mici, de familie, și marile corporații, cât timp ele pot concura și coexista. Și unele și altele prezintă avantaje și limite. Sunt domenii de activitate la care unele se pretează, iar celelalte nu. Fiecare categorie de organizații economice este atractivă în cu totul alte sectoare și la alte dimensiuni.

Virtuțile firmelor mici, de familie, constau în sporul de flexibilitate, lipsa birocrăției și creșterea vitezei de reacție în luarea deciziilor. În domeniile lor de aplicație eficientă pot genera o înaltă rată de creștere economică. În anii '80, observă Fukuyama, Italia și alte societăți latine, catolice și centrate pe familie din Uniunea Europeană au crescut economic mai repede decât Germania.

În sectoarele care se adresează piețelor de consum foarte segmentate și cu o dinamică ridicată a schimbărilor, micile afaceri familiale, ca cele din China sau Italia, pot fi mai prospere decât marile corporații americane, germane sau japoneze.

Sunt avantajate firmele mici în activități cu un mare consum de forță de muncă și care se grupează în sectoarele care solicită inovație, flexibilitate, viteză de reacție în luarea deciziilor. Firmele mici le întâlnim mai des în industriile de mașini-unelte, confecții, mobilă etc.

S-au dovedit *eronate* profețiile despre apusul firmelor de familie, ca și anticipările după care *familismul în afaceri*, cu referire expresă la familismul chinez, *va împiedica modernizarea economică*. Așa cum se prezintă astăzi, firmele mici și firmele de familie sunt foarte eficiente în crearea bunăstării sociale.

ÎNTEPRINDERILE DE FAMILIE nu constituie unica soluție organizatorică și nici nu reprezintă obligatoriu cea mai avansată formă de organizare a afacerilor. O economie dezvoltată, bazată pe o tehnologie avansată nu se poate realiza numai prin întreprinderi mici, de familie. Ea are nevoie și de structuri industriale, de întreprinderi mari, de industrii de anvergură. Prin raportare la societatea japoneză, se anticipează, de exemplu, dificultățile deosebite ale comunităților chinezești în înființarea corporațiilor private mari, cu management profesionist, ceea ce va conduce la menținerea pentru mult timp a situației de subdezvoltare economică și tehnologică. „Ceea ce nu există astăzi în China este un sector privat, eficient și modern, alcătuit din companii mari”, constată Fukuyama. Lipsește aici tendința spontană către organizațiile de talie mare.

Situația din toate țările cele mai dezvoltate demonstrează că performanța economică, dezvoltarea industrială de vârf nu sunt posibile fără un număr important de corporații mari, cu tehnologie avansată și management profesionist. Tranziția de la firma familială la corporațiile moderne se arată problematică, necesitând politici adecvate, în care mai mulți factori economici, apoi statul, cultura joacă roluri distincte.

În lumina ideii de mai sus, pentru România, ca pentru toate fostele economii planificate, se ridică posibilitatea revitalizării marilor întreprinderi de stat. Privatizarea, modernizarea lor nu înseamnă distrugerea lor prin fărâmițare.

6. SOCIABILIZAREA SPONTANĂ, STATUL ȘI CAPITALUL STRĂIN

Sociabilitatea, sau capacitatea oamenilor de a coopera prin asocieri cu scopul de a realiza afaceri în comun, poate lua, cum am văzut, forma asociației de familie, mai extins – de rudenie, dar și a asocierii cu străinii (persoane neînrudite), având același scop lucrativ. Încrederea în alții și tendința de asociere nu reprezintă o dimensiune obligatorie a oricărei societăți. Ele pot să și lipsească în anumite societăți sau în segmente ale societății în care atomizarea și individualismul, absența legii și nefuncționarea corespunzătoare a instituțiilor care asigură ordinea și aplicarea legii au rădăcini puternice și circumstanțe culturale favorabile. Observăm câtă reticență spontană manifestă românii la ideea de a lucra pământul (primit prin Legea fondului funciar 18/1991) în cadrul unor asocieri voluntare. La fel, se va observa de ce colectivizarea din anii 1949–1962 nu avea cum să se realizeze într-un timp scurt decât în mod forțat. Cultura poate să inhibe creșterea companiilor în unele societăți și s-o permită în altele. Cultura intrinsecă elementelor capitalului social poate chiar să stimuleze apariția unor noi forme de organizare a afacerilor, așa cum s-au dezvoltat companiile japoneze în sistem rețea.

Capitalul social negativ. Sunt și variante de compensare sau perverse ale încrederii, ale capitalului social. Pot fi incluse aici fundamentalismul religios, cel al unor ideologii, partide sau secte, organizațiile mafiote. Chiar și în SUA, o societate cu un ridicat nivel al capitalului social, s-a constatat că, dacă anumite categorii de oameni nu-și pot manifesta sociabilitatea pozitivă, în domeniul afacerilor sau al altor activități social-culturale utile, fiind prin aceasta și marginalizate, încrederea se va converti în mafii, în grupuri unite de răufăcători, cum sunt și cele din marile orașe. În multe alte regiuni ale globului are loc o compensare a lipsei capitalului social, așa cum l-am prezentat până aici, într-o încredere identificată la membrii grupărilor cu activitate antisocială, mai mult sau mai puțin violentă sau teroristă. Asociațiile de răufăcători se caracterizează printr-un puternic, dar negativ, capital social.

Dezvoltarea economică realizată de stat și capitalul străin pot contribui la bunăstarea unei comunități dacă reușesc să se integreze în mediul cultural local. Mult mai solidă se relevă a fi dezvoltarea acelor comunități care se bazează pe sociabilitatea spontană a localnicilor, pe încrederea acestora de a crea asociații, de

a deveni parteneri cu alți oameni, care nu sunt obligatoriu rude. Dacă încrederea, capitalul social, caracterul societății civile, obiceiurile sociale și valorile morale constituie condiții primare ale dezvoltării, atunci ele trebuie create. Chiar dacă puterea statului și puterea capitalului străin au înfăptuit multe din instituțiile și mecanismele economiei de piață, aceste puteri sunt mai puțin capabile să dezvolte și să promoveze solidaritatea comunitară sau morala, care stau la baza societăților dezvoltate. Dimpotrivă, așa cum s-a întâmplat și în fostele țări comuniste, factorii de putere, dacă intervin brutal în viața economică și socială a comunității, acționează, *volens nolens*, ca factori distructivi ai solidarității, ai încrederii, ai promovării afacerilor private profitabile.

Educarea și cultivarea valorilor care alcătuiesc substanța capitalului social par a fi cea mai importantă investiție pe termen lung, care înscrie puternic orice societate pe magistrala dezvoltării viitoare.

În funcție de capitalul social propriu, fiecare societate are de optat între câteva variante de organizare a întreprinderilor economice.

Una dintre acestea este afacerea de familie. În cea mai mare parte a cazurilor, afacerea de familie este o întreprindere mică. Sunt și excepții, mai ales în China, unde familia și rudele se ridică la un număr mare de persoane și care pot conduce o întreprindere de dimensiuni relativ mari.

Pentru a crea organizații economice mari, o societate în care lipsesc, deopotrivă, încrederea răspândită social, ca o trăsătură culturală esențială a colectivității, precum și înclinația spre asociere spontană, poate recurge la alte două opțiuni: utilizarea statului sau a capitalului străin ca promotoare ale dezvoltării economice și deci creatoare ale organizațiilor comerciale. Desigur, nu este exclusă și o combinație a celor două opțiuni.

Statul poate fie să acorde diverse forme de sprijin unor grupuri private, pentru ca acestea să-și mențină și să dezvolte întreprinderea, să facă față concurenței, ceea ce se numește acțiune indirectă, fie să creeze întreprinderi mari, aflate în proprietatea și sub conducerea sa, prin intervenție directă.

Prin această opțiune și-a dezvoltat, de exemplu, Taiwanul industriile de anvergură ca petrochimia, industria aerospațială și de apărare. La rândul său, statul francez a avut o importanță decisivă în dezvoltarea sectoarelor cu tehnologii de vârf, care cereau funcționarea unor mari întreprinderi. În aproape toate *societățile asiatice*, inclusiv în cele cunoscute prin capitalul lor social ridicat, *statul a jucat un rol activ în conturarea direcției de dezvoltare și în sprijinirea firmelor naționale*. În Europa, Franța și Italia au reușit, în ciuda slăbiciunii sectorului privat, să obțină statutul de puteri economice și tehnologice avansate prin întreprinderi mari, aflate în proprietatea statului sau subvenționate de acesta.

Opțiunea creării marilor companii prin investiții străine, atât directe cât și prin asociere cu parteneri străini puternici din punct de vedere economic și tehnologic, a fost calea principală aleasă de multe țări asiatice cu o dezvoltare rapidă, ca Singapore, Malaezia, Thailanda, China după 1978 și, recent, Vietnamul. Acest model s-a aplicat, deși nu cu aceleași rezultate, în țările Americii Latine și se utilizează în prezent în

societățile fostei lumi comuniste, lume care, anterior, recursese în mod radical la stat ca promotor și creator de întreprinderi proprii.

Analiza critică a acestor opțiuni, întreprinsă printre alții și de Fr. Fukuyama, scoate în evidență atât avantajele cât și limitele fiecărei variante. Am sintetizat în capitolul precedent critica întreprinderilor de familie. O vom face în continuare și prin raportare la alte opțiuni.

7. ÎNTEPRINDERILE (SPRIJINITE) DE STAT

În toate țările lumii există o parte, mai mult sau mai puțin extinsă, a economiei de stat, fie în proprietatea directă a statului, fie creată și sprijinită de către stat. Cu trecerea anilor, dar mai cu seamă în ultimii 10–15 ani, ponderea sectorului de stat s-a diminuat peste tot unde se utilizase statul ca susținător al dezvoltării economice (Taiwanul, Franța, Italia, Coreea ș. a.).

Întreprinderile de stat și-au arătat o serie de slăbiciuni. Astfel, în repetate rânduri, statul este nevoit să intervină pentru a proteja de la faliment companiile proprii. E drept că statul intervine și pentru cele private mari, pe motivul locurilor de muncă oferite de acestea; în repetate rânduri s-a constatat că întreprinderile de stat sunt mai puțin eficiente decât cele similare din sectorul privat; deciziile conducerii întreprinderilor de stat sunt supuse fluctuațiilor politice, presiunilor birocratice, guvernamentale și trebuie să ia în calcul mai mult criteriile politice decât cerințele pieței. De exemplu, cu toată reforma și modernizarea de aproape 20 de ani, China menține și un sector de stat, perimat și ineficient, care susține, de exemplu, cea mai ineficientă industrie de automobile din lume. Probată mai ales în statele foste comuniste, o slăbiciune a economiei etatizate este și aceea că investiția strategică a statului s-a dovedit în multe cazuri direcționată greșit datorită simplelor erori de calcul și dificultății de a corecta deciziile și tendințele negative.

Pe ansamblu, se poate concluziona că, deși în unele culturi întreprinderile de stat pot fi conduse mai bine decât în alte culturi, așa cum sunt conduse cele din Singapore și Taiwan față de cele din Brazilia și Mexic, totuși, *tendința generală este aceea că întreprinderile de stat sunt mai puțin eficiente și dinamice decât cele similare din sectorul privat și că managementul din sectorul privat este superior celui al funcționarilor de stat.*

8. FIRMELE REALIZATE CU INVESTIȚII STRĂINE

Investițiile străine pot suplini, într-o anumită măsură, lipsa capitalului social autohton. Cu ajutorul capitalului străin se pot crea organizații economice mari și în comunitățile caracterizate printr-o slabă sociabilitate și prin inabilitatea de a crea firmele cele mai eficiente. Totodată, investițiile străine contribuie la răspândirea

tehnologiilor și a abilităților manageriale ale companiilor multinaționale în economiile locale. Dar această învățare și răspândire durează de obicei mulți ani.

În același timp, firmele de vârf – sucursale ale corporațiilor străine – pot constitui și o frână în generarea, în țările slab dezvoltate, a întreprinderilor locale competitive, deținute și conduse de localnici. Tocmai de aceea, țări precum Japonia, Taiwanul, Coreea, deși au permis și încurajat intrările de capital străin, totuși ele au restrâns investițiile directe ale multinaționalelor. În acest fel, s-a protejat șansa firmelor locale de a se dezvolta la nivelul standardelor mondiale.

9. CORPORAȚIA IERARHICĂ, GESTIONATĂ DE PROFESIONIȘTI

În toate economiile naționale, firmele de familie coexistă cu cele care au la bază asocierea celor care nu sunt rude. În acest din urmă caz, proprietarul acceptă să numească manager nu un fiu, ginere sau nepot, ci specialiști calificați, manageri cu experiență și carte de vizită recunoscută. O astfel de firmă este mai aptă să se dezvolte, atât pe orizontală cât și din punct de vedere ierarhic.

Relațiile de asociere, de conlucrare și de subordonare (ierarhice) sunt mult mai numeroase și mai variate decât gradele de rudenie. Relația familială poate deveni o frână a expansiunii și a continuității afacerilor care se pretează la dimensiuni de anvergură.

Preluarea unei firme de familie de către un străin atunci când nu se găsește o rudă potrivită pentru acest rol creează o situație critică. În legătură cu aceasta, Max Weber ne prezintă un caz care a făcut istorie. „Să luăm, de exemplu, extraordinara familie Fugger, acești mari bancheri germani din secolul al XVI-lea. În perioada ei de glorie, familia Fugger deținea mine de aur și de argint, avea dreptul de a face comerț și chiar de a bate o monedă. Fondurile lor bănești depășeau cu mult averile regilor și ale împăraților ale căror războaie (și cheltuieli domestice) le finanțau. Iată însă că atunci când a murit bătrânul Anton Fugger, cel mai vârstnic nepot al său, Hans Jacob, a refuzat să preia imperiul bancar motivând că treburile municipalității și propriile afaceri îi dădeau prea multă bătaie de cap, fratele său, Georg, a declarat că preferă să ducă o viață tihnită, un al treilea nepot, Christopher, s-a arătat la fel de neinteresat. Nici unul din potențialii moștenitori ai acestei imense averi n-a socotit, pesemne, că administrarea ei merita osteneala de a i se dedica”^{*}.

Corporația ierarhică, gestionată de manageri profesioniști (nu de rude), se bazează pe capitalul social existent în cultura unei comunități. Este vorba de abilitatea de a face asociații lucrative funcționale, de solidaritatea spontană, de încrederea în persoanele calificate (străinii) care vor să participe la afacere.

Firmele ierarhice gestionate de manageri profesioniști, nu de proprietarii înșiși sau de rudele lor, sunt, de obicei, firmele mari și foarte mari.

Sunt economii în care numărul și importanța companiilor mari în comparație cu cele mici ocupă o pondere considerabilă. O mare corporație poate realiza cifre de

^{*} Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalist*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 27.

afaceri cât mai multe sute de mii de firme mici, familiale, la un loc. Corporațiile mari beneficiază de economiile la scară în sectoarele intensiv capitalizate, care implică procese de producție complexe sau necesită rețele de distribuție dezvoltate. Corporațiile gigant se concentrează în producția de automobile, semiconductori, aerospațiale și altele asemănătoare.

A fost o perioadă, prima jumătate a secolului al XX-lea, când se credea că modernismul industrial solicită întreprinderi gigant. Astăzi e mai puternică opinia contrară, ideea că ceea ce e mic e și frumos. Dar și această concluzie este pripită. În țara noastră, după 1989, au fost fărâmițate multe întreprinderi mari. În lipsa celorlalte condiții, măsura nu a avut rezultate pozitive: producția, exportul, calitatea și productivitatea au scăzut. În schimb, au crescut costurile și prețurile, numărul de directori, de alți șefi, numărul de secretare, de autoturisme de lux puse la dispoziția șefilor, precum și bugetele de protocol. Se relevă astfel că nu talia întreprinderii are cea mai mare importanță. Mărimea organizației este doar unul din factori și, între anumite limite, nu cel mai important. În anumite contexte culturale, întreprinderile mari sunt eficiente, în altele nu.

10. ÎN DEZVOLTAREA SOCIALĂ ȘI ECONOMICĂ, IMPORTANT ESTE ROLUL COMUNITĂȚII ȘI AL CULTURII SALE

Analize atente și comparative ale economiilor mai multor țări, ale economiei globale, realizate cu pricepere de specialiști renumiți, evidențiază importanța capitalului social ca o condiție primară a dezvoltării. Este vorba de capitalul social specific unei comunități locale, naționale sau regionale. „Viitorul, precizează Francis Fukuyama, s-ar putea să nu aparțină atât companiilor însele, fie ele mari sau mici, cât acelor comunități care pot inova și crea organizații capabile de a veni în întâmpinarea cerințelor lumii afacerilor în secolul al XXI-lea.”

Culturile comunităților care nu permit înființarea corporațiilor private mari și cu management profesionist nu sunt atât de apte să valorifice oportunitățile pe care progresul științific, tehnologic și economic le vor crea în viitor. Legăturile de rudenie și deficitul de încredere pentru realizarea de firme optime de afaceri vor continua să acționeze ca o constrângere de natură socială și culturală.

O învățătură din ordinea istorică a lucrurilor ne demonstrează că statul excesiv centralizat și dictaturile dezvoltă culturi negative pentru un mediu social favorabil multiplicării afacerilor. În statele mai democratice, organizațiile sociale pot înflori din belșug fără ingerințe negative și devin baza pentru cooperare economică.

Intervenția directă și prea puternică a statului poate dăuna, pe termen lung, tendinței societății spre sociabilizare spontană. Instituțiile birocratice și autoritare nu pot fi un înlocuitor valid al asociațiilor libere ale societății civile și ale lumii afacerilor. Colectivizarea forțată a satelor Rusiei a contribuit la distrugerea capitalului social specific vieții rurale, în loc să dezvolte forme noi de asociere, care să constituie un

suport al ridicării calității vieții țărănești. În schimb, puternicele relații familiale din comunitățile chinezești au protejat capitalul social specific acestor comunități și, astfel, agricultura chineză s-a refăcut foarte repede după desființarea colhozurilor.

Recomandările universaliste, de genul celei mai bune politici economice (unice), fie ea de origine japoneză sau americană, care ar trebui aplicată peste tot, ignoră tocmai rolul comunității și al culturii proprii acesteia. Capitalul social, sociabilitatea fac parte din anumite culturi comunitare. Am văzut cum pe baza lor se poate explica o anumită situație economică. Trebuie să înțelegem că o nouă politică economică nu va prinde viață dacă nu se ține cont de aceste dimensiuni.

Celor care acuză SUA de refuzul de a implementa politica industrială asiatică, dăunând astfel poziției sale competitive în raport cu Japonia, Fr. Fukuyama le răspunde: „*Este limpede, totuși, că atât necesitatea unei politici industriale, cât și capacitatea de a o implementa depind de factori culturali cum este capitalul social*”.

Cultura diferită, specifică, ne poate da o explicație și a faptului pentru care Japonia, Germania și SUA au sectoare private puternice, capabile să creeze în mod spontan organizații mari și, pe de altă parte, de ce China, Italia și Franța nu sunt în aceeași situație. Din punctul de vedere al culturii comunităților chinezești, italiene și franceze, se demonstrează de ce aici a fost normal să intervină statul pentru a crea mari corporații.

Managementul însuși nu este o metodă universală. El depinde și este influențat de cultura comunității în care se exercită. În unele zone culturale, intervenția statului a dat bune rezultate. De exemplu, în Asia, unde se dă o mare atenție educației și eticii muncii, statul a reușit mult mai eficient să contribuie la crearea de firme competitive, să distribuie în mod eficient subvenții, să protejeze patronatul, managementul și birocrăția administrativă de presiunea politică făcută pentru a menține locurile de muncă prin acordarea de subvenții sectoarelor neperformante. Numai cultura specifică acestor comunități ne poate explica de ce acest lucru a reușit în statele asiatice și de ce aceleași rezultate n-au fost posibile în America de Sud sau în estul Europei. „Prin urmare, nu se poate argumenta pro sau contra politicii industriale pe fundamente abstracte; șansele ei de succes depind de particularitățile mediului cultural, politic și istoric în care urmează să fie implementată” (Francis Fukuyama). Concluzia aceasta nu poate fi respinsă de argumente teoretice. Deși atât de evidentă, totuși, aplicațiile ei sunt extrem de dificile.

Astfel, de ce capitalismul nu a reușit la fel de bine peste tot? Cum de s-au atins cele mai bune performanțe doar într-o parte a Europei (comunitățile germanice), într-o parte a Americii (SUA), într-o parte a Asiei (Japonia)? *Capitalism*, în înțelesul de oameni ambițioși să facă bani, a existat în toate timpurile și în întreaga lume. Dar nu peste tot a condus la rezultate superioare în dezvoltarea economică și la bunăstarea comunităților umane.

La întrebarea de mai sus, un răspuns a dat Max Weber. Potrivit concepției sale, dezvoltarea și bunăstarea au reușit acolo unde *spiritul capitalist* (ca dorință de câștig,

pe cât posibil maxim, în condițiile respectării riguroase a normelor) s-a impregnat ca o maximă morală sociabilizantă, având caracterul unei etici a modului de viață. Au rămas în urmă acele societăți cărora le-a lipsit tocmai acest ethos sui-generis.

Iar – după cum am văzut la sociologi contemporani, precum James Coleman, sau la un economist de largă întindere culturală, precum Francis Fukuyama – acel factor complex de care depind bunăstarea și dezvoltarea îl constituie *capitalul social*.

Întrebarea la care vom încerca să răspundem în studiile următoare și în legătură cu care am dori să aflăm și alte opinii este aceea cu privire la politica pe care trebuie să o urmeze România, în baza matricei sale etnice, a culturii și a moralei specifice poporului nostru, pentru a ieși din cercul vicios al decalajelor care o despart de cele mai dezvoltate societăți din lume.

SCHIMBAREA POLITICĂ ÎN SOCIETĂȚILE ÎN CURS DE MODERNIZARE

BOGDAN JUNCU

În această lucrare vom încerca să identificăm dintr-un punct de vedere sociologic principalele surse, mecanisme și rezultate ale schimbării politice dintr-un tip distinct de societăți contemporane, cele în curs de modernizare. Lucrarea este centrată pe explicarea procesului de democratizare din aceste sisteme sociale intrate cu întârziere în modernitate, teza de bază susținută fiind cea a convergenței pe termen lung a regimurilor lor politice către modelul poliarhic al societăților dezvoltate din punct de vedere economic.

Pentru a ne defini termenii, să spunem pentru început că prin schimbare politică înțelegem ajustarea semnificativă ori înlocuirea instituțiilor ce compun regimul politic al unei societăți, iar prin societăți în curs de modernizare – acele unități sociale suverane ce au, din punct de vedere sistemic (adică din punct de vedere tehnologic, economic, social și cultural), o structură mixtă, compusă dintr-o dimensiune agrară (tradițională) și una industrială (modernă), și care, datorită acestei morfologii mixte, nu pot fi subsumate nici conceptului (sau tipului ideal) de societate tradițională, nici celui de societate modernă, constituind un tip societal *sui generis*¹.

La baza demersurilor de sociologie istorică și comparativă stau întotdeauna anumite teorii de fond ce conțin perspective distincte asupra societății și istoriei și care sunt răspunzătoare de forma specifică a principiilor metodologice de cercetare a realităților avute în vedere. Înainte de a demara analiza sociologică propriu-zisă este necesar să clarificăm care este perspectiva generală de la care pornim, și aceasta din două motive: 1. în acest fel demersul analitic este ghidat de niște principii teoretice și

¹ Pentru a putea identifica cu precizie sistemele care se încadrează în această categorie, este necesară o minimă operaționalizare a tipurilor ideale între care acest tip societal „tranzitional” se plasează. Astfel, societatea tradițională dezvoltată este bazată pe tehnologiile de tip agrar și/sau pastoral, având în consecință o economie preponderent agrară și o populație predominant rurală (peste 75% din cea totală), este caracterizată de un echilibru demografic obținut prin rate înalte ale natalității și mortalității (peste 40‰), de o speranță medie de viață la naștere de maximum 30 de ani, de un sistem familial pluri-nuclear și un sistem de stratificare închis, cu o consistență de status înaltă. Societatea modernă dezvoltată se bazează pe o producție mașinistă capital-intensivă, integrată într-o economie de schimb înalt specializată, cu o populație preponderent urbană (peste 75% din populația totală), caracterizată de un echilibru demografic creat de rate scăzute ale natalității și mortalității (sub 15‰), de o speranță medie de viață la naștere de minimum 70 de ani, de o structură familială uni-nucleară și un sistem de stratificare deschis, cu o rată înaltă a mobilității sociale și o consistență de status redusă.

metodologice bine precizate, fapt ce contribuie la creșterea consistenței interne a modelelor teoretice, evitându-se raționamentele non-valide și contradicțiile intra-teoretice și 2. explicitând schema de bază a cercetării se ușurează testarea/falsificarea ipotezelor obținute, facilitându-se evaluarea rezultatelor cercetării.

Teoria de fond pe care o vom utiliza este bazată, în primul rând, pe modelul funcționalist-sistemic elaborat în sociologia și antropologia contemporană. Această perspectivă oferă o imagine structurală/sincronică a socialului, înțeles ca sistem deschis ce funcționează performant sau nu în anumite medii dinamice. Provocările ce sunt adresate sistemului social din mediul intern sau extern sunt receptate ca probleme social-politice ce trebuie să-și găsească reglementarea în strategii adaptative adecvate. Aceste răspunsuri sunt situate fie la palierul „material” al vieții sociale, luând forma procedurilor tehnologice și economice de adaptare, fie la cel ideologic și instituțional, concretizându-se într-un profil cultural distinct, în roluri, relații și instituții specifice. Dintr-o astfel de perspectivă ecologică, procesele de menținere ori de schimbare a mecanismelor sociale trebuie înțelese ca răspunsuri adaptative ce decurg din perceperea colectivă a funcțiilor ori disfuncțiilor acestora. Stabilitatea și schimbarea social-politică sunt deci produsul interacțiunii dinamice dintre societate și mediile sale interne și externe: un mecanism social tinde să fie menținut dacă dovedește (sau există imaginea că dovedește) că are funcții adaptative și tinde să fie înlocuit în situația (disfuncțională) opusă.

În completarea acestui punct de vedere sincron ne vom folosi de modelul neo-evoluționist de interpretare a evoluției socio-culturale. Una din ideile importante puse în evidență de această abordare este că, în spatele variabilității istorice aparent nelimitate, există structuri sociale cu similaritate înaltă, ceea ce face posibilă analiza evoluției umane în termeni de tipuri societale. Criteriile folosite pentru elaborarea acestor tipologii sunt strategiile adaptative folosite de societățile umane de-a lungul istoriei. Între acestea, tehnologia apare ca principală variabilă discriminativă, mutațiile (salturile) tehnologice fiind răspunzătoare în mod preponderent de schimbările de la nivelul tipului societal. O a doua idee ce se degajă din această teorie este că mediul inter-societal joacă un rol foarte important în funcționarea internă a sistemelor sociale. Astfel, spre deosebire de societățile izolate reciproc, care au evoluții „paralele” lipsite de orice interferențe, societățile aflate în diverse grade de relaționare se confruntă cu problema competiției directe sau indirecte pentru resurse, ceea ce face ca interacțiunile inter-societale să devină un important (dacă nu decisiv) factor de modelare a evoluțiilor lor interne. Ceea ce rezultă este că, în sistemele aflate în relații competitive/conflictuale, funcționalitatea mecanismelor sociale este influențată într-o măsură semnificativă de stimulii pozitivi sau negativi din mediul extern; sursele stabilității și schimbării social-politice trebuie deci căutate, în cazul acestor societăți, atât în provocările interne cât și în cele externe.

Principala ipoteză de dinamică macro-politică formulată în sociologia politică occidentală (în cadrul teoriilor dezvoltării politice) este că, în era contemporană, sursa centrală de schimbări social-politice este reprezentată de procesul de modernizare (Lipset 1959, Moore Jr. 1966, Huntington 1968, Deutsch 1969, Dahl 1971). Acest

proces istoric, care își are originea în transformările tehnno-economice și culturale din Europa occidentală a secolelor XVI-XIX, are drept dimensiuni interne definitorii: 1. înlocuirea tehnologiei agrare cu cea industrială; 2. transformarea relațiilor economice de tip autarhic în relații de schimb bazate pe principiul specializării și interdependenței economice înalte; 3. raționalizarea relativă a culturii și comportamentelor social-politice; 4. emergența națiunii ca identitate colectivă dominantă și a statului național ca unitate politică definitorie. Din punct de vedere extern, modernizarea reprezintă simultan un proces de difuziune și de expansiune care, în virtutea extensiei sale globale, influențează actualmente toate societățile umane. Apanaj al unui grup restrâns de societăți („centrul”), modernitatea ca tip societal distinct a dat naștere unui proces difuzionist (multi-dimensional) la nivel inter-societal, prin care, datorită potențialului lor adaptativ superior, o mare parte din inovațiile societăților moderne au fost și sunt răspândite gradual și în celelalte societăți („periferiile”). De asemenea, societățile din centrul acestui nou sistem de relații externe s-au angajat activ într-un proces de expansiune economică, politică, militară și culturală, al cărui rezultat a fost delimitarea unor sfere de influență internațională în interiorul cărora decizia asupra principalelor linii evolutive ale societăților periferice aparține în principal puterilor centrului. Acest dublu proces de difuziune-expansiune externă poate fi considerat drept sursa primară a schimbării sociale și politice din era modernă (Chirot, 1986).

Granițele sistemului modern de relații internaționale s-au modificat continuu în istorie (atingând dimensiuni planetare la sfârșitul secolului trecut), însă societățile de tip periferic (situate în interiorul sistemului, dar în afara centrului) s-au confruntat și se confruntă cu o problemă similară, cea a reacției adecvate la provocările externe generate de apartenența la acest sistem. Astfel, în funcție de condițiile structurale interne și (mai ales) de orientarea ideologică a elitelor, societățile periferice pot urma patru trasee evolutive tipice². Întrucât dominația societăților centrale este în esență una tehnologică și economică, distincția principală care trebuie făcută între aceste soluții evolutive se referă la respingerea sau acceptarea convergenței tehnologice: societățile periferice pot opta pentru menținerea profilului lor agrar sau, dimpotrivă, pentru schimbarea tipului societal dominant prin angajarea într-un proces de transformare tehnno-economică în consonanță cu modelul centrului. Clasificarea societăților periferice trebuie făcută însă și prin luarea în considerare a criteriului orientării lor strategice (a politicii de securitate externă), în funcție de care acestea pot dezvolta față de puterile dominante fie relații conflictuale, fie relații de „acomodare” non-conflictuală, ceea ce conduce la ideea existenței a patru alternative evolutive tipice, rezultate din intersectarea celor două criterii.

² „Opțiunea” pentru una din aceste alternative (sau pentru o combinație din acestea) nu este, evident, produsul unui proces decizional macrosocial perfect rațional și, adeseori, atunci când lipsește acțiunea reglatoare a elitelor interne nu reprezintă decât rezultatul mai mult sau mai puțin intenționat al interacțiunilor dintre procesele interne și acțiunile actorilor externi (precum în cazul exemplar al societăților subordonate imperial).

O tipologie a alternativelor evolutive posibile pentru societățile periferice

		Politica externă față de centru	
		Conflict	Acomodare
Politica economico-socială internă	(Neo)tradiționalism	SOCIETĂȚI (NEO)TRADIȚIONALE	
	Modernizare	SOCIETĂȚI ÎN CURS DE MODERNIZARE	

Punând astfel problema periferiilor, specificul societăților în curs de modernizare poate fi precizat mai clar. În primul rând, puterea lor internațională (economică și militară) le plasează într-o poziție de cvasidependență față de statele din centru, în sfera de influență a acestora. În al doilea rând, procesele de comunicare și decizie politică din aceste societăți sunt dominate de conflictul dintre valorile politice tradiționale și cele moderne, de problema redefinirii strategiei evolutive generale într-un sistem internațional cu cerințe și reguli noi. Produse directe ale modernizării, apartenența la acest sistem și conflictul dintre actorii sociali moderniști și cei favorabili unor politici (neo)tradiționale (agresive sau nu față de centru) reprezintă astfel principalele surse ale schimbării politice în societățile periferice.

Definirea acestor societăți ar fi însă incompletă dacă nu ar fi precizate alte două aspecte la fel de importante ca și trăsăturile de bază. Primul se referă la faptul că, tocmai datorită adoptării (fie și incomplete) a idealului modernizării și a corolarului său inevitabil care este deschiderea externă economică și informațional-culturală, aceste societăți se angajează într-o competiție directă cu centrul. Ca o consecință a decalajului internațional de putere economică și militară, această rivalitate poate lua fie forma „benignă” a competiției culturale ori economice, fie cea opusă, a conflictului militar deschis (ca în cazul celor două războaie mondiale) sau „rece” (precum în relațiile postbelice Est-Vest).

Al doilea aspect se referă la gradul de similaritate evolutivă dintre societățile industriale dezvoltate și cele în curs de modernizare. Deși ultimele au drept finalitate chiar realizarea modernizării, traseul lor istoric nu poate fi identic cu cel al primelor. Unul din motive este dat de structura acțională diferită în care ele operează: macro-obiectivele sunt în general cunoscute (iar presiunile mediului internațional fac necesară operaționalizarea lor constantă), etapele și mecanismele esențiale ale dezvoltării sunt definite relativ satisfăcător, experiența societăților moderne este accesibilă și utilizabilă. În consecință, în societățile periferice angajate pe orbita centrului, evoluția socială tinde să capete, cel puțin pe termen scurt, un caracter „programat”, cu relativ puține grade de libertate (ceea ce pare chiar să le avantajeze în comparație cu societățile „primului val”). Pe de altă parte, există un al doilea motiv de disimilaritate evolutivă (ce tinde însă să le dezavantajeze pe termen scurt), și anume prezența unor probleme complet noi față de cele generate de tranziția propriu-zisă la

modernitate³: este vorba, în primul rând, de problemele create de necesitatea „precipitării etapelor” dezvoltării economice și instituționale și, în al doilea rând, de problemele puse de existența competiției extrem de puternice cu centrul sistemului însuși, atât în domeniul economic cât și în cel militar-strategic.

Dacă la nivelul relațiilor inter-sociale convergența tehnico-economică progresivă dintre centru și periferii nu determină cu necesitate interacțiuni „convergente” de tip cooperativ (alianțe militare și acțiuni concertate în domeniul securității), în ceea ce privește funcționarea internă a sistemelor sociale acest proces atrage după sine, pentru societățile aflate la aproximativ același nivel de dezvoltare tehnologică, o convergență/similaritate demografică, economică, socială, culturală și instituțională relativ înaltă. Acceptarea acestei generalizări teoretice nu înseamnă însă că pentru înțelegerea proceselor de schimbare social-politică din societățile periferice putem utiliza pur și simplu modelele constituite pe baza realităților istorice din societățile centrului. Dimpotrivă, cum am subliniat și înainte, pe lângă faptul că între centru și periferie există un decalaj tehnologic și economic ce se reflectă într-o organizare social-politică diferită, traseele evolutive ale societăților în curs de modernizare sunt modelate de acțiunea unor factori specifici, ceea ce exclude posibilitatea transferurilor teoretice necritice. Din punctul de vedere al temei acestui studiu, cea mai importantă modificare pe care o suferă evoluția politică din periferie este cea înregistrată de procesul de *democratizare*⁴. Evoluția „organică” a statelor industriale către democrație nu își găsește o corespondență perfectă în societățile în curs de modernizare, factorii care contribuie la aceasta trebuind a fi identificați printr-o analiză sociologică specifică.

³ Din punct de vedere antropologic, luând deci în considerare structura generală a interacțiunilor trecute dintre diferitele centre de inovare și periferiile acestora, ideea existenței acestui dezavantaj trebuie completată cu observația că, pe termen lung, statutul de periferialitate poate fi sursă nu numai de „subdezvoltare consolidată” (menținerea poziției inferioare din punctul de vedere al puterii internaționale) sau chiar de extincție sistemică (etnocidul sau genocidul), ci și de dezvoltare pozitivă (Eisenstadt, 1982). Tocmai competiția cu un centru dominant a fost responsabilă în istorie de emergența unei creativități marginale ce a contribuit la afirmarea unor noi centre de inovație (și putere) și a unor noi tipuri societale, chiar în sistemele periferiale: societățile horticole apar în periferia economiilor verticale, iar societățile și imperiile pastorale, precum și societățile bazate pe comerț și cele industriale, apar în periferia marilor civilizații agrare. În termenii lui Elman Service, ceea ce caracterizează evoluția societăților umane este nu continuitatea, ci discontinuitatea locală și filogenetică a progresului (Ungureanu, 1990, p. 219-222). Dacă, pe termen scurt, periferiile sunt în mod evident obligate la dependență și convergență, deci la integrarea în „timpul” centrului, pe termen lung, efectul de facilitare inter-societă (N. Triplett), creat de chiar structura inegalitară a sistemului mondial, le dă acestora și posibilitatea evoluției multilinare. Corectând o idee mult prea limitată și în esența sa etnocentristă, teoretizată de F. Fukuyama (după care sursa universală a schimbării social-politice este dată exclusiv de funcționarea societăților centrului), trebuie spus că istoria pe lung termen este, în potențialitatea sa, deschisă și multiliniară.

⁴ Nu mai puțin importantă este, evident, modificarea radicală a cursului procesului de modernizare însuși (și deci și a regimului politic), ce poate interveni în societățile neo-tradiționale în care se decide blocarea acestuia sau chiar inversarea sensului său. În această lucrare ne ocupăm însă numai de sistemele care se angajează în logica modernizării, adoptând ca ideal politic dominant transformarea tipului agrar de societate.

Schimbarea la nivelul instituțiilor politice ale societăților din periferie este determinată, pe un prim traseu cauzal macro-social, de modernizarea sistemului teho-economic. Datorită însă caracterului mixt, tranzițional al sistemelor cultural-ideologice cărora acest proces le dă naștere, formele de organizare politică din periferie sunt și ele în mod inerent mixte. Astfel, industrializarea limitată și urbanizarea inegală, persistența clivajelor regionale dintre zonele angrenate în relații directe cu economia națională și mondială și, respectiv, zonele rurale bazate în continuare pe relații agrare autarhice contribuie la conturarea unui profil mixt, tradițional și modern în același timp, al sistemului de stratificare socială și al culturii politice. Un important sector al societății continuă deci să fie purtătorul valorilor și atitudinilor politice de tip tradițional, rezultatul fiind o dezvoltare „insulară” a societății civile, numai în acele centre și regiuni urbanizate în care transformarea relațiilor și instituțiilor agrare este relativ completă. Modernizarea economică atrage aici după sine modernizarea culturală, adică o modificare radicală a culturii tradiționale: fatalismul, atribuirea externă a controlului, neofobia, supunerea necondiționată față de autoritățile politice și hierocratice sunt înlocuite gradual de cultura participativă, activistă și critică a noilor actori sociali creați de adoptarea relațiilor economico-sociale de tip modern. Acești actori, mica burghezie, elitele economice capitaliste, funcționarii publici, intelectualitatea, muncitorimea tind să dezvolte un comportament politic diferit în relațiile cu instituțiile statului, un comportament bazat pe o competență social-politică superioară și pe o concepție rațională/seculară a politicului. Activismul politic permanent manifestat de aceste categorii (fie direct, prin comportamente colective ori mișcări politice reformiste sau revoluționare, fie indirect, prin grupuri de interese și partide politice autonome) este răspunzător de schimbarea caracterului statului tradițional, prin secularizarea și democratizarea sa progresivă.

Acest proces de democratizare generat de modernizarea economică și culturală este însă limitat: condițiile sociale specifice (caracterul mixt al economiei, al structurii sociale și culturii politice) limitează în mod necesar schimbarea instituțiilor politice tradiționale. Acesta este un motiv pentru care în periferie componenta autoritară a statului coexistă cu cea democratică, aflată abia în formare. În consecință, regimul politic din societățile aflate în tranziția la modernitate poate lua fie forma organizării de tip autoritar, în care mecanismele democratice sunt respinse ori marginalizate explicit, fie cea a „democrației mimate” (M. Dogan), în care guvernarea autoritară se ascunde în spatele unor instituții politice moderne, adaptate însă intereselor oligarhice ale elitelor economice, politice sau militare.

Ideea că în periferia „tranzițională” procesul de democratizare este afectat de existența unor obstacole sociale structurale este întărită și de concluziile obținute prin investigarea unui al doilea circuit cauzal macro-social, cel ce leagă tipul regimului de volumul și intensitatea problemelor sociale manifeste. Dacă lanțul cauzal (modernizare economică și culturală incompletă → democratizare incompletă) corespunde în general evoluției istorice a societăților occidentale din centrul sistemului

mondial, cel de-al doilea reflectă o procesualitate distinctă ce decurge direct din statutul de societate periferică. problemele sociale ce determină organizarea în forme autoritare a statelor periferice sunt de trei categorii: probleme ce țin de transformarea sistemului economic, probleme generate de restructurarea relațiilor și instituțiilor sociale și probleme sistemice legate de adaptarea la provocările directe exercitate de actorii din mediul extern.

a. În primul rând, realizarea obiectivului strategic al acestor societăți, modernizarea economică accelerată, presupune adoptarea unor măsuri de reformă economică și socială ce pot fi aplicate exclusiv printr-un stil politic autoritar. Creșterea rapidă a potențialului unei economii de tip agrar (lipsită în plus de posesiuni coloniale) poate fi înfăptuită numai generând un proces de acumulare economică de durată, susținut prin măsuri politice orientate către extragerea și mobilizarea largă a resurselor interne și către reglementarea înaltă a comportamentelor actorilor sociali. Modernizarea agriculturii, simultan cu realizarea de investiții masive în noile capacități industriale și în infrastructurile urbane și rurale necesare unei economii moderne, achiziționarea de inovații tehnologice din societățile centrului, finanțarea cercetării științifice proprii, toate acestea reprezintă acțiuni reformiste complexe ce necesită menținerea consumului civil la un nivel foarte scăzut pe o perioadă lungă de timp. De aceea, astfel de proiecte ce vizează comprimarea cât mai înaltă a etapelor modernizării economice sunt inițiate într-o manieră inevitabil centralistă și autoritară de către elitele modernizatoare, ce pot fi lipsite în plus, cel puțin într-o primă etapă, de o opoziție organizată și eficientă din partea grupurilor și categoriilor sociale afectate. Mecanismul parlamentar de decizie politică, cronofag și generator de pluralism prin însăși natura sa, tinde într-un astfel de context să fie, dacă nu desființat, cel puțin marginalizat din punct de vedere funcțional, conservând cel mult o funcție simbolică, de reprezentare și unitate națională.

b. În al doilea rând, destructurarea relațiilor sociale și a sistemelor identitare tradiționale creează un semnificativ deficit de solidaritate socială supra-familială, ce tinde să fie acoperit nu de ideologia liberală democratică, centrată pe individ și pe interesele sale „a-sociale”, ci de un set de orientări cultural-politice în care accentul cade pe afirmarea unor identități colective noi (naționalismul, socialismul, comunismul) sau pe regăsirea celor tradiționale (corporatismul, mișcările de revitalizare religioasă). În plus, datorită condițiilor sociale specifice, construcția noilor instituții politice este realizată prin măsuri autoritare, așa cum o demonstrează cel mai bine procesul de penetrare administrativă (menit a desăvârși controlul economic și fiscal al statului asupra societății) sau, în anumite cazuri, procesul de unificare națională. Consolidarea noilor instituții de stat (create cel mai adesea în urma unor revoluții de eliberare națională) într-un mediu intern și extern aflat în schimbare rapidă se poate face numai printr-o afirmare explicită a monopolului puterii politice, astfel încât chiar și cererile cu caracter sectorial ale categoriilor afectate de schimbările economice și de creșterea polarizării sociale tind să fie reprimare dur, ca reprezentând mișcări anti-sistemice (cazuri tipice: răscoalele țărănești, grevele și acțiunile sindicale

ale muncitorimii). În concluzie, în primele etape ale construcției naționale, diferitele forme de participare politică, acțiunile de articulare și agregare a intereselor, precum și mobilitatea politică verticală tind să fie supuse controlului strict al puterii centrale, fapt ce contribuie la întârzierea ori blocarea democratizării regimului politic.

c. În al treilea și ultimul rând, orientarea democratică a culturii și instituțiilor politice din societățile în curs de modernizare este afectată și de perceperea inferiorității/dependenței economice și strategice în raport cu puterile centrului. Definirea expansiunii economice și militare a marilor puteri drept principală amenințare sistemică la adresa integrității societăților periferice determină în general dezvoltarea unei puternice componente militare (și deci autoritare) în cadrul regimurilor lor politice, ce se grefează de cele mai multe ori pe tradiția militară de luptă anti-imperială și anti-colonială deja existentă. De asemenea, necesitatea alocării unor importante fonduri publice consumului și investițiilor militare contribuie în mod direct la perpetuarea unui control politic înalt asupra economiei și asupra societății civile. În fine, ideologia protecționismului cultural generată de expansiunea modelelor culturale și normative occidentale poate încuraja respingerea principiilor democratice însele, ca fiind străine de tradiția culturală locală (după cum ideologia reacționară de tip neo-tradițional poate cere respingerea modernizării în întregul ei, folosind aceleași argumente).

Această sumară operaționalizare a problematicii sociale cu care se confruntă în general majoritatea societăților periferice susține concluzia principală a analizei pe care am întreprins-o: necesitatea schimbării sociale rapide și provocările externe intense sunt răspunzătoare de organizarea preponderent autoritară a politicului în societățile în curs de modernizare. Strategia politică ce oferă cel mai ridicat potențial adaptativ într-o astfel de societate constă în centralizarea înaltă a procesului decizional macro-social (prin unificarea explicită sau camuflată a puterilor statului) și în reducerea entropiei sociale create de tendințele de democratizare (prin organizarea corporatistă și unipartidistă a instituțiilor societății civile în formare). Caracterul mixt al culturii politice și, în consecință, al regimului politic se explică astfel nu numai prin incompleta modernizare economico-socială, ci și prin existența unor constrângeri sociale tipice ce fac ca valorile politice fundamentale să fie legate în mod prioritar de menținerea ordinii și stabilității sistemice și nu de promovarea pluralismului politic și a libertăților individuale.

Instituțiile politice autoritare centrate pe controlul înalt al problemelor sociale sunt deci reflexul necesar al unor condiții sociale distincte; posibilul acțional tehnologic al societăților periferice limitează inerent procesele de schimbare politică de la nivelul regimului, în particular procesul de democratizare. Lipsa ori instabilitatea democrației în acest tip de societăți nu trebuie de aceea legate de un presupus specific cultural (caracter național), cu propensiuni autoritare sau totalitare, ci de evoluția lor socială specifică: cu cât gravitatea problemelor sociale manifeste este mai mare (datorită în principal lipsei acțiunii adecvate a elitelor și menținerii, din diferite motive, a statutului periferial), cu atât reglementarea lor politică tinde să fie realizată prin mecanisme de tip autoritar.

În virtutea aceluiași mecanism explicativ, schimbările politice viitoare din aceste societăți apar ca fiind dependente de evoluția pe lung termen a variabilelor structurale interne și externe și în special de divergența crescândă dintre procesul de modernizare culturală și practicile autoritare de guvernare. Această dizarmonie crescândă dintre societatea civilă în maturizare și puterea supradimensionată a statului constituie principala tensiune sistemică ce face inevitabilă pe termen lung emergența instituțiilor de tip poliarchic. Atingerea pragului critic dincolo de care autoritarismul nu mai este perceput ca o soluție viabilă de către o proporție semnificativă a actorilor sociali depinde în principal de dezvoltarea unei societăți civile active din punct de vedere politic, constituite în jurul unei clase mijlocii prospere și promotoare a unei culturi a libertății și autonomiei.

Viitorul democratizării în aceste societăți depinde deci atât de progresele înregistrate de procesul de modernizare, cât și de diminuarea gravității (percepute) a problemelor sistemice, acești doi factori fiind în măsură să ducă la o dezvoltare superioară a culturii democratice și la o relaxare a controlului politic asupra societății. Organizarea democratică a politicului este consecința instituțională a dinamicii economice și culturale de tip modern, astfel încât înlăturarea obstacolelor din calea democratizării înseamnă, pentru societățile periferice din sistemul mondial contemporan, desăvârșirea modernizării și gestionarea adecvată a problemelor generate de evoluția socială internă și de provocările externe.

BIBLIOGRAFIE

1. Almond, Gabriel A. și Verba, Sidney – *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, CEU Press, Editura Du Style, București, 1996.
2. Chiorot, Daniel – *Social Change in the Modern Era*, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, Fort Worth, 1986.
3. Dahl, Robert A. – *Polyarchy: Participation and Opposition*, Yale University Press, New Haven, 1971.
4. Deutsch, Karl W. – *Nationalism and Its Alternatives*, Alfred A. Knopf, New Haven, 1969.
5. Dogan, Mattei – *Imitarea Democrației*, în „Alternative”, nr. 6,7/1990.
6. Eisenstadt, S.N. – *Social Change, Differentiation and Evolution*, în Coser, Lewis A. și Rosenberg, Bernard (eds.) – *Sociological Theory. A Book of Readings*, fifth edition, Macmillan Publishing Co. Inc. and Collier Macmillan Publishers, New Haven, 1982.
7. Huntington, Samuel P. – *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven and London, 1968.
8. Lenski, Gerhard și Lenski, Jean – *Human Societies. An Introduction to Macrosociology*, fifth edition, Mc Graw-Hill Book Company, New York, 1987.
9. Lipset, Seymour M. – *Political Man. The Social Bases of Politics*, Doubleday & Company, New York, 1959.
10. Moore Jr., Barrington – *The Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Harvard University Press, Cambridge, Ma., 1966.
11. Ungureanu, Ion – *Paradigme ale cunoașterii societății*, Editura Humanitas, București, 1990.

CICLICITATE ȘI TRANZIȚIE POLITICĂ ÎN ROMÂNIA

Lector dr. ALEXANDRU RADU, conf. dr. GHEORGHE RADU

Evoluția politică modernă a ceea ce istoricii numesc Europa de Est (din care excludem Rusia cu a sa istorie nedemocratică), istoria politică a României în particular reprezintă pentru cercetător șansa pătrunderii într-un veritabil laborator al democrației. Într-adevăr, într-o perioadă istorică condensată, de aproximativ 150 de ani, organismul social a trecut prin prefaceri radicale, începând cu nașterea regimului politic democratic, continuând cu consolidarea lui, suferind traumele a două conflagrații mondiale, cunoscând apoi regresul regimului totalitar și revenind, în cele din urmă, la procesul dezvoltării democratice. O experiență, trebuie să recunoaștem, exemplară, care nu poate fi suficient explicată prin teoria sincronismului cultural, prin imitația formelor politice occidentale pe un sol istoricește înapoiat. Fără a respinge sincronismul cultural, trebuie subliniată una din cauzele semnificative pentru o asemenea evoluție a României și a celorlalte țări estice, anume poziția lor geopolitică¹. Este o experiență istorică ce rămâne importantă, dincolo de posibilele ei explicații, prin chiar exemplaritatea ei.

Participantă la istoria comună a acestui spațiu european, România are în evoluția sa politică o serie de particularități care o individualizează în raport cu celelalte țări ale Europei de Est, dintre care cel puțin patru trebuie menționate de la început.

1. Instituția statală modernă, națională și suverană, cu cea mai timpurie existență în spațiul central european o reprezintă statul român, contemporan cu nașterea statelor moderne occidentale italian și german. Prin dubla alegere a domnitorului Al. I. Cuza, la 5 și respectiv 24 ianuarie 1859, se constituia statul român modern, continuator al statelor medievale Țara Românească și Moldova. În 1877, cu 18 ani mai târziu, România își cucerește independența de stat, recunoscută internațional prin prevederile Congresului de la Berlin din 1878. În contextul primului război mondial, celelalte provincii românești (Basarabia, Bucovina, Transilvania și Banatul) vin să desăvârșească statul național român, în urma Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918. Ulterior, în ciuda rapturilor teritoriale impuse de pactul Ribbentrop-Molotov (1939) – Basarabia și Bucovina de Nord sunt anexate de U.R.S.S. în 1940, iar Transilvania

¹ Referitor la modelul cultural românesc trebuie amintită controversa modernității din a doua jumătate a secolului trecut, continuată în perioada interbelică și reluată astăzi din perspectiva conceptului de integrare europeană. Printre principalii participanți la această dezbatere amintim: T. Maiorescu și cercul junimist, C. Dobrogeanu-Gherea („Contemporanul”), C. Stere, Șt. Zeletin, C. Rădulescu-Motru, E. Lovinescu, N. Ionescu („Gândirea”), C. Petrescu („Ideea europeană”), dar și C. Noica, Z. Ornea, I. Bădescu și mulți alții.

de Nord este anexată Ungariei horthyste între 1940 și 1944 –, România își menține neîntreruptă existența instituției statale moderne, începută acum 138 de ani.

2. Țară cu veche și bogată experiență democratică, similară tradițiilor occidentale, România a cunoscut de timpuriu forme instituționale specifice. De pildă, încă din 1866 este instituit regimul constituțional, fundament al democrațiilor moderne. Conform prevederilor Constituției din 1866, elaborată după modelul belgian, regimul politic din România îmbrăca forma monarhiei constituționale, deschizând orizontul dezvoltării și consolidării instituțiilor și mecanismelor sistemului politic democratic².

3. Regimul politic comunist din România s-a individualizat prin caracterul său excesiv, după 1947 imitând modelul stalinist. El a condus la instituirea sistemului monopartidist, dar și la monolitism ideologic. Astfel, în timp ce în țări precum Bulgaria, Polonia, Ungaria și fostele Cehoslovacia și R. D. Germană, regimul monopartidist era poleit cu aura pluripartidismului, prin existența formală a unor așa-zise partide, în România până și simulacrul de pluripartidism a fost refuzat de regimul comunist. Istoria ne oferă cazul concludent al Frontului Plugarilor, organizație țărănească de masă, dizolvată după 1948 chiar de fondatorul și conducătorul ei, Petru Groza, la comanda comuniștilor.

4. În fine, răsturnarea regimului ceaușist a avut un caracter violent, exploziv comparativ cu procesul dezintegrării sistemului comunist din Europa Centrală, proces cunoscut sub numele de „revoluție de catifea”. Dictatura ceaușistă, excesivă și eficace, nu a permis constituirea unui grup reformator în interiorul partidului comunist și nici închegarea unui curent opoziționist la nivelul societății civile, ca în Polonia ori Cehoslovacia, făcând posibilă doar calea violentă a prăbușirii regimului totalitar. În ciuda sprijinului acordat de Occident unor dizidenți anticeaușiști, politica oficială a Vestului a cochetat cu regimul din România, în ideea slăbirii forței Moscovei prin sprijinirea naționalismului lui Ceaușescu. Această poziție a întărit dictatura și, în același timp, a anihilat coagularea unor forțe reformiste. Este de notorietate cazul fostului ambasador S.U.A. la București, David Funderburk, actual membru al Congresului S.U.A., ale cărui avertismente n-au fost receptate la Washington, sau cazul congressmanului Tom Lantos, care a fost unul dintre membrii lobby-ului pentru acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate României, pe care ulterior Ceaușescu a refuzat-o.

SINCRONISMUL POLITIC ROMÂNESC

Viața politică a României moderne poate fi apreciată ca sincronizată cu coordonatele celor două „valuri” pluripartidiste europene. Sistemul politic în România s-a născut în efervescența ideologică pașoptistă și unionistă, ale cărei deziderate erau reprezentate de spiritul modernist-capitalist, de realizarea statului

² Vezi Angela Banciu, *Istoria vieții constituționale în România*, Editura Șansa, București, 1996.

național unitar și, implicit, de dorința emancipării față de spiritul conservator al politicilor feudale imperiale ce se confruntau în spațiul geopolitic românesc. Până la cristalizarea partidelor moderne, moment indisolubil legat de statornicirea regimului constituțional (1866), viața politică din România, asemenea celorlalte țări europene, a cunoscut existența formațiunilor protopolitice, precum „Frăția”, „Partida unionistă”, „Astra” ș.a., nestructurate organizațional-programatic și care împleteau acțiunea politică cu cea culturală, socială și națională. Faza „preistoriei” partidelor politice românești s-a înscris în universalitatea procesului de apariție și afirmare a instituțiilor politice, a partidismului. În același timp, viața politică românească a fost marcată de ascendența ideologicului în raport cu formele politice moderne, de cristalizarea mai greoaie a partidelor politice, datorită poziției periferice a României în raport cu centrul modernismului, inclusiv politic. Datele istorice pentru cea de-a doua jumătate a secolului trecut ne arată o țară încă dependentă de structurile de tip feudal, cu o populație predominant agrară, cu o pondere redusă a industriei, fără o burghezie națională puternică și cu o conștiință socială predispusă la tradiționalism. Cu toate acestea, cel puțin în domeniul politicului, se înregistrează progrese sensibile, cum ar fi, alături de regimul constituțional, apariția partidelor politice și instituționalizarea parlamentarismului.

TRANZIȚIA „RĂSTURNATĂ”: DE LA COMUNISM LA CAPITALISM. REVOLUȚIE ȘI TRANZIȚIE

La sfârșitul anului 1989, România își modifică radical registrul evoluției sale politice, sincronizându-se procesului general est-european de (re)construcție a arhitecturii regimului politic democratic. Totodată, cum dictatura din România a fost una excesivă, sincronizarea s-a produs într-o manieră explozivă, îmbrăcând forma manifestă a revoltei sociale. Indiferent de forma lor, violentă sau de „catifea”, procesele politice din Europa de Est au avut caracter revoluționar, au fost revoluții politice în sensul schimbării structurale a întregului edificiu social. În același sens vorbim de revoluții politice în 1789 în Franța, în 1848 în toată Europa, în 1917 în Rusia, dar și în 1993 în Italia, unde referendumul din acel an a înscris peninsula într-o nouă etapă politică, cunoscută sub numele de a doua republică italiană.

Consecința directă a valului revoluționar est-european a fost prăbușirea comunismului și intrarea Europei, a omenirii în general în era „capitalismului victorios”, dar, în același timp, el a generat și acutizarea crizei teoretice și practice a modelului social adoptat de fostele țări comuniste, ca și a căilor de materializare a dezvoltării virtuale a acestora. Revoluțiile anticomuniste au răsturnat logica marxistă – după care societatea cunoaște o dezvoltare etapizată, în trepte, fiecare etapă nouă fiind superioară celei anterioare, iar finalitatea procesului de dezvoltare o reprezintă orânduirea comunistă –, păstrând însă semnificația revoluției de mijloc al progresului social. Pe de altă parte, ele au condus societățile ex-comuniste spre un sistem capitalist teoretic, din moment ce acestea nu pot reedita capitalismul clasic (părăsit prin

revoluțiile socialiste), depășit istoricește ca etapă a progresului, dar nici nu se pot integra direct etapei capitalismului informatizat, din cauza decalajelor politice, economice și culturale pregnante. În fine, criza comunismului a resuscitat și ea așa-numita teorie a „convergenței” sau a „celeia de-a treia căi” – nici comunism, nici capitalism –, susținută astăzi de experiența inedită a Chinei și de ideologiile socialismului democratic. Totodată, problematica revoluției ca vector al progresului social este și ea pusă în discuție tocmai prin lipsa de claritate a finalității ei³.

Toate aspectele crizei teoretice și practice generate de prăbușirea comunismului, complexitatea și ineditul procesului dezvoltării sociale în noile condiții istorice au constrâns teoreticienii și politicienii să denumească actuala etapă de evoluție a țărilor foste comuniste drept „tranziția către democrație și economie de piață”, formulă mai adecvată în raport cu cea negativă a „etapei post-comuniste”. Ea nu precizează dacă tranziția este în mod immanent o formă nouă de dezvoltare socială (așa cum sugerează deja apariția unei noi categorii de țări, alături de cele capitaliste, comuniste, dezvoltate, subdezvoltate etc., anume *țările în tranziție*) sau vizează integrarea acestora în standardele sistemului capitalist occidental ori chiar revoluționarea modelului capitalist actual⁴. Soluția perspectivei tranziției presupune analiza, în continuare, a proceselor sociale aflate în derulare în societățile post-comuniste, ca și regândirea edificiului general al dezvoltării sociale. Până atunci putem observa tendința actuală de identificare a democrației cu sistemul politic capitalist și a economiei de piață cu principiile liberalismului economic.

Ca atare, concluzionăm că, în actuala etapă istorică, numită generic tranziție, țările post-totalitare parcurg un proces de dezvoltare cu tendință capitalistă în sensul destructurării modelului social comunist și înlocuirii lui cu unul de tip democratic și performant economic, proces similar (dar nu identic) cu cel cunoscut de țările cu regim politic dictatorial de dreapta – Grecia, Portugalia și Spania – în deceniul al șaptelea al secolului nostru.

EVOLUȚIA ȘI TENDINȚELE SISTEMULUI POLITIC POST-COMUNIST

În ce privește tranziția în România, ea poate fi periodizată în trei etape, în raport cu structura regimului puterii politice și a naturii lui constituționale:

- etapa revoluționară (decembrie 1989–mai 1990);
- etapa provizoratului (mai 1990–1992);
- etapa stabilizării sistemului politic democratic, începând cu 1992.

³ În acest sens, amintim punctul de vedere al politologului francez J. Fr. Revel, expus în lucrarea sa *Revirimentul democrației*. El consideră că o revoluție se definește nu prin schimbarea regimului politic, ci prin noutatea socială pe care o aduce. Cum societățile comuniste s-au reîntors la realitatea democratică, neaducând nimic nou, ele au cunoscut insurecții, și nu revoluții. Pentru că „o insurecție poate avea ca scop recucerirea unor drepturi mai vechi, chiar a unor drepturi eterne, abolite vremelnic de totalitarism”, „majoritatea insurecțiilor de la sfârșitul secolului al XX-lea au fost războaie de eliberare contrarevoluționare” (*Op. cit.*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 63).

⁴ Vezi Michel Albert, *Capitalism contra capitalism*, Editura Humanitas, București, 1994.

În ansamblul tranziției est-europene, perioada parcursă de România până la primele alegeri post-comuniste este una atipică, generată de specificul dictaturii cebașiste și caracterizată printr-un regim politic și constituțional *sui generis*, cu natură și conținut revoluționare.

Începute la 16 decembrie 1989 la Timișoara, demonstrațiile anticeașiste au culminat în 21-22 decembrie la București cu alungarea lui N. Ceașescu și a anturajului său din sediul central al partidului, act echivalent nu numai cu decapitarea, ci și cu dinamitarea sistemului comunist însuși. Ruptura produsă în sistemul politic, sub forma revoltei populare, a fost bruscă, violentă și surprinzătoare, ne comportând comparație cu situația din celelalte țări socialiste, unde mutația politică s-a realizat gradual și totodată din interiorul partidului comunist. În țara noastră, practic în câteva ore, osatura regimului politic ceașist s-a năruit asemenea unui castel de nisip, antrenând însă și prăbușirea instituțiilor fundamentale ale statului – consecință a tipului de partid-stat – și aducând România în pragul situației de țară neguvernată. De aceea, până la constituirea unui nou edificiu al instituțiilor statale, pe baze democratice, centrul politic al societății, reprezentat de Consiliul Frontului Salvării Naționale (CFSN), a avut ca principală misiune administrarea revoluției, altfel spus asigurarea victoriei ei, paralel cu prezervarea stabilității și funcționării statului român. În asemenea situație atipică, CFSN nu a fost și nu putea fi un organism politic propriu-zis, ci o autoritate constituită ad-hoc, dar beneficiară a legitimității revoluționare și recunoscută ca atare, ca de altfel întreg regimul înfiripat. CFSN s-a constituit în seara zilei de 23 decembrie 1989 – după tentativele eșuate ale unor lideri comuniști (C. Dăscălescu sau I. Verdet) de a alcătui un guvern –, într-o componență extrem de mozaicată și diversă politic, singurul criteriu fiind imaginea publică a personalităților respective, și și-a stabilit sediul operativ în Studioul 4 al Televiziunii Române.

Concomitent, noua structură politică s-a edificat pe abrogarea Constituției R.S.R. și a efectelor ei juridice, altfel spus, pe un vid constituțional care, vrând-nevrând, a lipsit-o de orice suport legal, formal. Cu toate acestea, chestiunea legalității nu a constituit o sursă de delegitimare a puterii revoluționare, ci dimpotrivă, suspendarea vechii constituții a fost o acțiune necesară, o condiție a procesului restructurării politice revoluționare.

În seara zilei de 22 decembrie 1989, CFSN a emis primul său act politic, *Declarația-Program* prin care a anulat Constituția comunistă și a dizolvat instituțiile centrale și locale ale partidului-stat, proiectând, totodată, direcția democratică de evoluție a țării, prin instituirea pluralismului și anunțarea viitoarelor alegeri libere. Semnificația juridică a *Declarației* o reprezintă instituirea unui regim constituțional *sui generis*, fără constituție, bazat pe decrete-legi, acte formale prin intermediul cărora s-a asigurat și guvernarea. În ceea ce privește conținutul său, *Declarația* n-a constituit un program de guvernare propriu-zis, ci o listă de dorințe și năzuințe acumulate de o populație traumatizată în decursul deceniilor de totalitarism.

Faptul că, ulterior, nu toate așteptările au fost realizate, că parte din actele CFSN ori CPUN nu au avut nici claritatea, nici direcționarea necesare, că noua putere însăși

a fost contestată, nu modifică natura și caracterul etapei, esența ei revoluționară, tot așa cum interminabilele discuții despre comploturi și complotiști sunt irelevante pentru întrebarea dacă a fost sau nu o revoluție. „În 1989, România a trăit o revoluție fără să-și dea prea bine seama despre asta. O putem recunoaște ca revoluție prin aceea că a fost un atac din interior și esențial la adresa regimului politic existent”⁵. Iar principala așteptare a fost realizată: revoluția a înlăturat ireversibil sistemul de putere comunist. Cum, în sine, o revoluție este distructivă și nu constructivă, problema construcției este ulterioară și aparține capacității politicului de a o soluționa. Specific revoluției române a fost că, neavând o conducere politică cristalizată în prealabil, ci una ad-hoc, o asemenea decizie cu privire la sensul schimbărilor nu s-a luat niciodată explicit. Mai mult, pentru autoritatea politică a prevalat obiectivul funcționării normale a societății. Dar societatea nu poate funcționa normal într-o etapă revoluționară și, lucru evident, nici nu a funcționat. Totodată, CFSN nu și-a putut îndeplini rolul adecvat de conducător politic pentru simplul motiv că nu a fost un organism politic autentic. În fapt, întreaga etapă a fost dominată de lupta pentru constituirea unui astfel de organism, iar exemplul cel mai concludent îl reprezintă procesul convulsiv și sub presiunea străzii al transformării CFSN în Consiliul Provizoriu al Unității Naționale (CPUN)⁶. Tot ce și-a propus și practic a reușit noua conducere a României a fost menținerea societății, bulversată de revoluție, într-un echilibru oricât de precar. Stabilizarea ei relativă avea să se producă după alegerile din mai '90, dar refacerea pe baze constituționale a principalelor instituții politice și sociale a durat aproape trei ani, ceea ce spune mult despre forța de distrugere a revoluției române.

În această etapă, CFSN și ulterior CPUN, împreună cu guvernul condus de Petre Roman, au menținut funcționarea economiei, au gestionat resursele de aprovizionare a populației și a comerțului, au refăcut administrația centrală și locală și, nu în ultimul rând, au stopat amenințările de răsturnare a noii puteri. În același timp, sub presiunea străzii au fost impuse măsuri populiste cu costuri economice mari (de pildă, reducerea săptămânii de lucru, pensionarea înainte de limită, retrocedarea părților sociale ș.a.).

Principalele măsuri politice cu certe semnificații democratice luate de puterea revoluționară au fost instituirea pluripartidismului și elaborarea legii electorale.

Decretul-lege nr. 8 din 31 decembrie 1989 a stabilit condițiile pentru legalizarea partidelor, act de două ori necesar. Pe de o parte, el a fundamentat regimul politic pe baza principiului democratic al pluralismului, iar pe de altă parte, a confirmat juridic procesul spontan al nașterii partidelor politice, fenomenul cel mai dinamic și spectaculos al întregii tranziții. Primul partid politic legalizat – care de fapt luase ființă chiar în 22 decembrie 1989, ca și UDMR – a fost Partidul Național Țărănesc, înregistrat pe data de 11 ianuarie 1990 sub numele de P.N.Ț.-c.d. I-au urmat într-un ritm galopant – în medie unul pe zi – celelalte partide, astfel că la 1 februarie 1990

⁵ V. Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, Editura Nemira, București, 1995, p. 56.

⁶ CPUN s-a constituit la 1 februarie 1990 prin reprezentanții celor 30 de partide existente, inclusiv FSN ca partid politic; FSN deținea 50 de locuri, cealaltă jumătate revenind restului partidelor, organismul avându-l ca președinte pe Ion Iliescu.

numărul lor ajunsese deja la 30, pentru ca la alegeri să participe peste 80 de formațiuni politice. În general, distingem trei coordonate ale procesului constituirii sistemului pluripartidist: *a.* reluarea activității partidelor tradiționale – PNT, PNL și PSDR; *b.* constituirea noilor partide originare în actul revoluției și *c.* dispariția din viața politică a PCR.

Pe data de 14 martie 1990, CPUN a adoptat Decretul-lege nr. 92 pentru alegerea Parlamentului și Președintelui României, prima lege electorală democratică, după o sincopă istorică de mai bine de 50 de ani. Din perspectiva dreptului electoral, Decretul-lege se distinge prin instituirea unui sistem electoral de tip proporțional aproximativ cu liste blocate pentru legislativ și de tip majoritar cu două tururi de scrutin pentru președinția României. În același timp, el capătă extensiune în sfera dreptului constituțional, propunându-și să suplinească vidul creat după 22 decembrie 1989, prin cuprinderea unor dispoziții constituționale generale, cu caracter democratic.

O dată cu desfășurarea primelor alegeri generale, România intră în cea de-a doua etapă a tranziției post-comuniste, al cărei specific este dat de caracterul provizoriu al regimului politic și constituțional. Întregul edificiu politic este susținut juridic de legea electorală, care și-a asumat rolul unei constituții provizorii, stipulând acele principii democratice necesare alegerii Adunării Constituante și reconstrucției instituțiilor statului⁷. Totodată, scrutinul popular a schimbat natura revoluționară a puterii politice, conferindu-i legitimitate civilă, primul pas esențial pentru funcționarea regimului politic democratic, chiar și în condițiile provizoratului constituțional.

Desfășurate la 20 mai 1990, alegerile parlamentare și prezidențiale s-au evidențiat nu numai prin ineditul lor – au reprezentat primul scrutin pluralist liber postbelic –, ci și prin efectele generate. Întâi de toate, ele au legitimat prin vot regimul democratic, punând la temelie lui atât un principiu fundamental – pluralismul politic, cât și o instituție reprezentativă – Parlamentul, cu cei doi poli ai puterii, majoritatea și minoritatea. La scrutin au participat, după cum era de așteptat, un număr foarte mare de cetățeni (peste 14 milioane din totalul de 17 200 722 de electori), care au avut de optat între listele a peste 80 de formațiuni politice, pentru cele două camere ale legislativului, și trei candidați – Ion Iliescu (FSN), Radu Câmpeanu (PNL) și Ion Rațiu (PNT-cd) – pentru funcția de președinte. În parlament au intrat aproape 40 de formațiuni politice, ale căror mandate au fost distribuite de alegători astfel: FSN – 263 mandate în Adunarea Deputaților și 92 în Senat; UDMR – 29 și 12; PNL – 29 și 9; PNT – 12 și 1; MER – 12 și 1; AUR și PUNR – 9 și 2; PDAR – 9; PER – 8 și 1; PSDR (socialist) – 5; PSDR (social-democrat) – 2; Gruparea Democratică de Centru – 2; alte 7 partide cu câte un mandat și un independent (Antonie Iorgovan – Caraș-Severin).

⁷ „Puterea politică în România aparține poporului și se exercită potrivit principiilor democrației, libertății și asigurării demnității umane, inviolabilității și inalienabilității drepturilor fundamentale ale omului” (art. 1). „Guvernarea României se realizează pe baza sistemului democratic pluralist, precum și a separației puterilor legislativă, executivă și judecătorească” (art. 2). „Parlamentul României alcătuit din Adunarea Deputaților și Senat, precum și președintele României, se aleg prin vot universal, direct și secret, liber exprimat” (art. 3) (vezi „Monitorul Oficial” nr. 35/1990).

Prin lege, 12 mandate în Adunarea Deputaților au fost atribuite reprezentanților minorităților naționale, astfel că numărul total al locurilor din Parlamentul României ajungea la 510. Prezidențialele au fost câștigate net de Ion Iliescu, cu cca 85% din voturi, ceilalți candidați obținând 10,6%, respectiv 4,3% din sufragii. În condițiile majorității confortabile a FSN și în conformitate cu procedurile democratice, parlamentul a validat primul guvern necomunist legitim al României (28 iunie 1990), condus de Petre Roman, lider al FSN. Ulterior, începând cu octombrie 1991, guvernul Roman a fost înlocuit cu cabinetul condus de tehnocratul Theodor Stolojan, care cuprindea pe lângă miniștri FSN și reprezentanți ai unor partide din opoziție, cum ar fi: PNL, PDAR și MER. Astfel, principalele instituții ale statului, puterea legislativă și puterea executivă, au dobândit conținut democratic, urmând ca procesul reformării statului să fie continuat și legiferat prin adoptarea noii constituții.

În același timp, oricât de importante, alegerile nu pot constitui sursa unică a restructurării întregului sistem politic, finalitate sau rezultantă a transformărilor politice și sociale generale produse după și ca urmare a momentului electoral. Alegerile au înzestrat puterea politică cu legitimitate, dar autoritatea urma a fi câștigată. Din acest punct de vedere, noul parlament cu a sa structură mozaică și dezechilibrată nu și-a îndeplinit misiunea. Atomară și ineficientă în raport cu majoritatea parlamentară de cca 67% a FSN, opoziția politică a evoluat în direcția compensării poziției ei minoritare prin amplificarea acțiunilor ei extraparlamentare, mutând centrul vieții politice din parlament în stradă, acolo unde acționează alte reguli decât cele ale democrației instituționalizate. Instrumentul specific al acțiunilor de stradă l-a reprezentat „balconul”, substitut original al tribunei parlamentare. Efectul direct al acestei situații, combinată cu autoerodarea autorității puterii politice, l-a reprezentat scăderea constantă, dar alarmantă a reprezentativității legislativului, detronarea lui din vârful edificiului regimului democratic. Sondajele de opinie publică au arătat și arată în continuare că Parlamentul se bucură de o foarte slabă cotă de popularitate, cca 2/3 din cetățeni declarându-se nemulțumiți de activitatea puterii legislative⁸.

Corolar al provizoratului etapei, defazarea dintre politic și constituțional, în general dintre reformarea instituțiilor politice și restructurarea socială globală, a generat evoluții critice, momentul maxim fiind atins în septembrie 1991 sub forma crizei guvernamentale. Declanșată în maniera unei lovituri de stat, criza a pus Parlamentul – puterea politică legitimă, dar, cum am arătat, ineficientă în menținerea stabilității politice – în imposibilitatea de a reacționa adecvat în legătură cu demiterea guvernului Roman. Paradoxal, criza a urgentat procesul adoptării constituției, reclamând imperativ acele mijloace juridice necesare prevenirii și rezolvării democratice a unor astfel de situații critice, instituirii statului de drept⁹.

⁸ Sondaj IRSOP (24–28 iunie 1993) – activitatea Parlamentului este apreciată ca slabă și foarte slabă de 76% (respectiv 35% și 41%); sondajul CURS (9–14 dec. 1995) – 77% dintre subiecți consideră activitatea Parlamentului „nu prea bună/foarte proastă”.

⁹ Pentru amănunte privind „mineriada” și criza politică din septembrie 1991, vezi Domnița Ștefănescu, *Cinci ani din Istoria României*, Editura Mașina de scris, București, p. 162–170.

În fine, provizoratul politic și juridic s-a răsfrânt în mod direct asupra societății în ansamblul ei, amplificându-i evoluția nelineară și convulsivă prin suprapunerea tensiunilor politice peste cele sociale, inerente unei societăți civile anesteziate, dar dornice să-și afirme libertatea. În mod deosebit perioada guvernării Roman a fost confruntată cu cele mai mari convulsii sociale, ea debutând și încheindu-se în condițiile unor conflicte traumatizante pentru societate. Acum iau naștere și se manifestă acele fenomene sociale inedite, de tip revoltă socială, intrate în istoria post-comunistă sub numele generic și original de „mineriate”.

În ce privește sistemul partidist în această etapă, prejudecata „pieței politice inflaționiste” – număr nelimitat de partide și acces liber în parlament – a condus la dezvoltarea lui în direcția multipartidismului, supradimensionat numeric și cu componente atomare și rigide. Departe de a fi doar o determinație cantitativă, multipartidismul este înaintea de toate semnul unei carențe funcționale a sistemului politic. Perioada la care ne referim a fost cea mai fertilă pentru partide, numărul lor dublându-se (de la 80 la peste 150), atât prin apariția unor noi formațiuni, cât mai ales prin înmulțirea dizidențelor, asemenea diviziunii celulare. În același timp, creșterea explozivă a numărului partidelor, paralel cu atomizarea lor, a condus la diminuarea funcționalității partidismului, a sistemului politic în general, fracționarea politică constituindu-se în prima lege a întregului sistem.

Provizoratul juridic a luat sfârșit o dată cu adoptarea Constituției de către Parlament pe 21 noiembrie 1991 și aprobarea ei prin referendum pe 8 decembrie același an. La ultima ședință a Adunării Constituante au participat 476 parlamentari (371 deputați și 105 senatori), alți 33 exprimându-și votul nominal prin corespondență, iar un senator UDMR (Károly Király) a refuzat votul. Constituția României a fost votată cu 414 voturi pentru și 95 împotriva. Procesul adoptării ei a fost îndelungat și anevoios, presărat cu numeroase ținte false – precum chestiunea formei de guvernământ sau caracterul național unitar al statului –, dar rezultatul a fost o lege supremă modernă și democratică¹⁰. Urma ca ea să fie aplicată în spiritul și litera ei.

Începând cu anul 1992, sistemul politic românesc intră în etapa stabilizării lui în coordonatele democratice, procesul căpătând caracter ireversibil prin aplicarea prevederilor noii constituții.

Conținutul actualei etape cuprinde, pe de o parte, edificarea arhitecturii instituțiilor specifice statului de drept, începând cu structura autorităților puterii politice, și, pe de altă parte, procesul complex de elaborare a noii legislații corespunzător cerințelor Constituției, reformei sociale generale și integrării euroatlantice.

Centrul de greutate al procesului legislativ l-a constituit adoptarea noului mecanism electoral, în baza căruia au fost legitimate, corespunzător prevederilor constituționale, structurile orizontale și verticale ale puterii politice, marcând astfel sfârșitul etapei provizoratului politic.

¹⁰Constituția României, „Monitorul Oficial” nr. 233/1991.

Primele alegeri locale pluraliste reglementate de noua lege electorală s-au desfășurat în februarie 1992, beneficiind de participarea a 65% din electorat. În urma scrutinului au fost validate structurile puterii politice la nivel local, într-o compoziție diferită de cea la nivel național. FSN și-a menținut poziția de principal partid politic, obținând peste 30% din voturi, cu pondere mare în mediul rural, mai ales în județele extracarpătice, în timp ce Convenția Democratică (CD), formațiune constituită special în vederea câștigării alegerilor locale, compusă din forțe ale opoziției, și-a adjudecat majoritatea voturilor în mediul urban, inclusiv Bucureștiul. Locurile următoare au fost ocupate, în ordine, de PDAR, victorios în Dobrogea, UDMR și PUNR în Transilvania. Efectul acestor alegeri locale l-a constituit regionalizarea politică a spațiului electoral românesc, conturându-se totodată fiefurile principalelor partide politice.

Pe fundalul unor mutații decisive în spectrul politic din România – apariția Frontului Democratic al Salvării Naționale (FDSN), prin fracționarea FSN, desprinderea PNL din CD sau apariția noilor formațiuni politice precum Partidul Alianței Civice (PAC), Partidul România Mare (PRM) și Partidul Socialist al Muncii (PSM), la care se adaugă „transhumanța” parlamentară –, în septembrie 1992 au avut loc alegerile legislative și prezidențiale, al doilea scrutin general post-comunist, dar primul în conformitate cu Constituția adoptată la sfârșitul anului 1991. În campania electorală pentru Parlament au participat peste 80 de formațiuni politice, din care s-au calificat doar 8, validate de votul a 75% din totalul electoratului. În ordine, formațiunile câștigătoare au obținut următoarele mandate în cele două Camere: FDSN – 166 parlamentari; CDR (PNȚ-CD + PAC + PNL-CD + PER) – 116; FSN – 61; PUNR – 44; UDMR – 39; PRM – 22; PSM – 18 și PDAR – 5 parlamentari, numai senatori. Celelalte partide au obținut sub 3% – pragul electoral –, neintrând în Parlament.

În ceea ce privește scrutinul prezidențial, din cei 6 candidați (Ion Iliescu – FDSN, Emil Constantinescu – CDR, Gheorghe Funar – PUNR, Caius Traian Dragomir – FSN, Ion Mânzatu – PR și Mircea Druc – independent) s-au calificat pentru turul al doilea primii doi candidați, în final alegerile prezidențiale fiind câștigate de Ion Iliescu, cu 61,43% din voturi.

Echilibrul politic post-electoral, bazat pe atomizarea opțiunilor electoratului, în lipsa unei alternative politice clare, s-a caracterizat prin structura minoritară a Parlamentului și a puterii executive, răsfrântă asupra întregii vieți politice. În aceste condiții, obiectivul principal al alegerilor legislative, constituirea guvernului, s-a aflat din start sub semnul incertitudinii, adoptându-se în cele din urmă o formulă *sui generis* de guvern minoritar sub masca unui de coaliție, susținut de înțelegerea parlamentară a FDSN (actualmente PDSR) cu PUNR, PRM, PSM și, inițial, PDAR.

Guvernul minoritar al FDSN (PDSR) condus de Nicolae Văcăroiu a fost efectiv investit de Parlament abia la începutul anului 1993, o dată cu prezentarea programului de guvernare (când a trebuit să facă față celei dintâi din seria mișcărilor de cenzură), el căpătând forma coaliției din vara anului 1994, după concretizarea aranjamentului guvernamental al PDSR cu PUNR și, ulterior (din 1995), cu PSM și PRM. Totodată, guvernul Văcăroiu a suferit cinci remanieri succesive, mai bine de jumătate din

numărul miniștrilor înnoindu-se, fără a mai cere validarea Parlamentului, ci doar confirmarea de către Președinte, instituindu-se astfel practica unui președinte „tare”.

Dar chiar dacă stabilitatea regimului de putere post-electoral a fost precară, sistemul politic a depășit faza evoluției lui critice. De acum, modificarea compoziției puterii politice nu mai conduce cu necesitate la schimbarea naturii regimului politic, acesta dobândind capacitatea de a-și prezerva forma și conținutul său democratic. Alegerile sunt despovărate de rolul lor de unică sursă a legitimității regimului politic democratic, rol pe care l-au avut în etapa anterioară, scrutinul revenind la funcția lui firească de a conferi legitimitate unei anume structuri a regimului de putere, în compoziția rezultată în urma votului popular. Acest rol este preluat de principiile parlamentarismului, pluralismului politic, separației puterilor în stat și legalității, prin intermediul cărora este garantat regimul politic democratic.

Putem deci aprecia că disocierea dintre regimul de putere și regimul politic, paralel cu deplasarea accentului de la obiectivul restructurării politice la cel al reformei sociale globale, reprezintă semnul atingerii pragului stabilizării sistemului politic în coordonatele democratice. Problema esențială a etapei devine acum cea a asigurării funcționalității lui, transformarea regimului democratic formal într-unul funcțional, care să realizeze progresul social general, transformare dependentă de responsabilitatea, capacitatea și voința clasei politice de a-și îndeplini misiunea. Situația nu este specifică României, ci tuturor țărilor est-europene în tranziție, dar și unora occidentale, precum Italia, în care au loc schimbări politice de substanță. Aceasta întărește ideea că democrația este un proces, o evoluție, și nu o stare, că ea se definește prin capacitatea de perfecționare dată de eficiența funcțională a sistemului politic.

În ce privește ansamblul tranziției politice în România, concluzionăm că sistemul politic post-comunist tinde să-și conserve o serie de structuri ineficiente, entropice, precum multipartidismul, partitocrația, relațiile clientelare sau instabilitatea politică, evoluând în direcția modelului politic și social al Italiei postbelice, cunoscut în istorie sub numele de prima republică italiană (1948-1993).

CÂTEVA CONSIDERAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU ÎNȚELEGEREA SOCIOLOGICĂ*

TRAIAN HERSENI

Conștiința unor diferențe esențiale între științele naturii și științele culturii era pe la sfârșitul veacului al XIX-lea pe deplin dezvoltată. Mai ales contribuția gândirii germane este în privința aceasta deosebit de însemnată. De atunci până astăzi gânditori de talia lui *Dilthey*, *Rickert*, *Max Weber*, *Spranger* și *Sombart* și-au legat numele de această poziție. Prin ei s-a accentuat însemnătatea înțelegerii în cunoașterea realităților spirituale, spre deosebire de cunoașterea naturală. Unii dintre ei cer chiar întrebuințarea exclusivă a înțelegerii în științele spirituale, desfăcându-le astfel cu desăvârșire de cele naturale. Cercetări paralele au ajuns la concluzia că între cele două categorii de științe diferențele sunt doar de grad, în sensul că în domeniul omenesc ni se deschide, din pricina identității de structură dintre subiectul și obiectul de cunoaștere, o nouă putință de lămurire științifică prin surprinderea înțelesurilor interioare. Discuția e departe de a fi încheiată. Problema înțelegerii și a diferențelor dintre științele spirituale și științele naturale preocupă și azi filosofia și partea cea mai mare dintre științele spirituale. Problema înțelegerii s-a înrădăcinat definitiv și în sociologie, datorită mai ales lui *Max Weber*, care a încercat constituirea unei sociologii comprehensive (*verstehende Soziologie*), socotind deci înțelegerea ca o cale esențială pentru cunoașterea sociologică. Considerațiile noastre se mărginesc numai la sociologie și tind să stabilească elementele care pot fi păstrate în știință întrucât promovează cu adevărat cunoașterea vieții sociale. Mai ales astăzi, când se dă o însemnătate din ce în ce mai mare cunoașterii cantitative sub forma statisticii, e nevoie să urmărim și termenul opus, înțelegerea, care asigură cunoașterea calitativă. Numai așa obținem în sociologie o cunoaștere integrală și satisfacem una din vechile străduințe ale științei care ne preocupă.

Nu încercăm o definiție propriu zisă a înțelegerii, din două motive: 1. pentru că am anticipa rezultatele pe care tindem să le stabilim, fără să fi întreprins mai întâi analizele științifice necesare și 2. pentru că, în faza actuală a cercetărilor, nici nu se poate da o definiție completă, care să cuprindă deci toate formele necesare de înțelegere sociologică. Ca definiție provizorie putem întrebuința pe cea îndeobște admisă, după care înțelegerea se înfățișează pe de o parte ca surprinderea unor înțelesuri launtrice, după semne exterioare; pe de altă parte, ca surprinderea unor înțelesuri din structura însăși a fenomenului legat de o conștiință (raportare la scopuri,

* Text preluat din „Sociologie Românească”, Anul II, nr. 7-8, 1937, p. 269-275.

la totalitatea care îl cuprinde și îl califică, la motive, interese, idei etc.) De altfel, actul înțelegerii este deosebit de complex și variat, încât sarcina actuală a științei este determinarea exactă a formelor ei, după care abia va putea fi lămurită complet. Considerațiile noastre sunt în legătură cu această operație preliminară.

În graiul de toate zilele, înțelegerea înseamnă și îngăduință sau chiar potrivire (om înțelegător, oameni care se înțeleg etc.), cu o notă puternică afectivă și subiectivă. Sub forma aceasta ea nu reprezintă însă o cale de cunoaștere. Ne referim aici numai la înțelegerea obiectivă, care constă în aflarea înțelesului real, pe care îl are sau și-l dă realitatea socială omenească. Precizarea aceasta ne arată și drumul pe care trebuie să-l urmăm în stabilirea diferitelor tipuri de înțelegere. Din momentul în care nu pornim de la facultățile sufletești de înțelegere, ci de la înțelesurile pe care le poate avea un fenomen social, vom avea atâtea tipuri de înțelegere câte tipuri de înțelesuri putem stabili în viața socială.

I. Fenomenele sociale fiind de natură spirituală, așadar fenomene legate de o conștiință, de scopuri și valori și de activitatea rațională a omului, se structurează întotdeauna chiar ca existență pe un *înțeles*. Două sau mai multe fenomene cu aceeași înfățișare pot însemna lucruri cu totul diferite, după înțelesul pe care îl au, precum invers, fenomene cu înfățișări diferite se pot înrudi prin înțelesul lor comun. De pildă, transmisiunea fizică a unui obiect de la o persoană la alta, poate să însemneze împrumut, donație, vânzare etc., înțeles pe care simpla observație exterioară nu ni-l dezvăluie. Dimpotrivă, poziția de drepti, descoperirea, temeneaua etc., deși au înfățișări exterioare deosebite, înseamnă în fond același act de supunere și considerație. Prin urmare, ca să ne dăm seama de natura acestor fenomene, trebuie să le aflăm neapărat înțelesul. În cazul acesta înțelesul ține chiar de esența fenomenului, întrucât fenomenul este caracterizat sau, mai exact, constituit ca realitate aparte prin înțelesul pe care îl are. De aceea vom denumi actul intelectual prin care se stabilește înțelesul specific, caracteristic sau, esențial al unui fenomen social: *înțelegere esențială*.

II. Fenomenele sociale concrete se leagă întotdeauna de o persoană sau de un grup de oameni, ale căror manifestări sunt. De aceea trebuie să punem întotdeauna fenomenele sociale în legătură și cu oamenii care le-au produs sau care le poartă în actualitate, cu nevoile, cu mentalitatea, trăirea și motivele lor subiective. De pildă, religia poate fi determinată prin înțelegerea esențială ca domeniul spiritual care ține de lucruri sacre și forțe supranaturale (divinitatea), dar adorarea lui Dumnezeu în concret și aderarea unui individ sau unui grup la o anumită religie își pot avea originea în stări sufletești destul de felurite, teamă, recunoștință, interes etc. Ca să înțelegem prin urmare pe deplin un fenomen religios, trebuie să ne referim, pe lângă înțelesul lui esențial, și la înțelesul acesta subiectiv, legat de psihologia individului sau a grupului respectiv. Tot așa, un război e purtat diferit de trupe și generali diferiți. Chiar dacă planurile de bătaie sunt aceleași, starea fizică a trupei, starea ei morală, interesele personale, apoi autoritatea și puterea de hotărâre și rezistență a conducătorilor determină într-un chip particular înfățișarea luptei. Nu există fenomen social care să

nu cuprindă și un anumit coeficient personal, expresie a grupului în care se petrece. De înțelesul acesta se leagă, când e vorba de acțiune, și pretextul și motivele acțiunii. De pildă, pretextele unui război (răzbumarea, onoarea etc.) care însuflețesc masele și trupele trimise să lupte, pretexte deosebite atât de scopul, cât și de cauzele războiului. La fel în cazul unei acțiuni sociale purtată de un singur individ, de pildă în cazul crimei, motivul se deosebește atât de cauză cât și de scop. Înțelegerea în multe din cazurile acestea este irațională, ea se referă la stări emoționale și la impulsii care scapă unui control al rațiunii. Numim actul prin care aflăm înțelesul unui fenomen social din raportarea lui la starea psihică a insului sau a grupului a căror manifestare este, *înțelegere personală sau psihologică*.

III. Fenomenele sociale nu se reduc niciodată la o semnificație psihologică. Altfel se confundă cu fenomenele psihice și ca atare ies din interesul sociologiei. În realitate, fenomenele sociale, chiar dacă nu pot fi închipuite, cel puțin în sens genetic, în afară de un grup de oameni și prin urmare de viața lor sufletească, se manifestă exterior și ajung de cele mai multe ori să se obiectiveze, să ia forme comunicabile și chiar să se încorporeze material. Datorită mai ales numărului de indivizi din care se compune societatea și succesiunii generațiilor, chiar produsele individuale se pot desprinde ca existență de producător și pot dăinui dincolo de existența acestuia. Cu atât mai mult fenomenele sociale, produse deci de grupuri de indivizi, sunt transmise de la un grup la altul sau de la o generație la alta, căpătând astfel, pentru grupul care le împrumută sau generația care le moștenește, un caracter exterior și nu o dată constrângător. Se desemnează de obicei produsele omenești capabile să dăinuiască dincolo de cei care le-au produs și să-și păstreze o semnificație și un rost independente de ei cu termenul de spirit obiectiv. Se disting însă aici două categorii, *spiritul obiectiv* propriu zis, care în sociologie poate fi denumit cu termenul de instituție, desemnând forme de viață pe care un grup de oameni le găsește gata instituite sau care, cu toate că și le-a instituit singur, sunt transmisibile prin înfățișarea lor exterioară și care își continuă viața cu toată schimbarea neconținută a indivizilor (de pildă dreptul, statul, biserica, învățământul); și *spiritul obiectivat*, care cuprinde toate formele spirituale încorporate în materie și deci desprinse de viață, cum sunt uneltele, simboalele, operele de artă, cărțile etc. Și într-un caz și într-altul avem de a face cu realități obiective, exterioare conștiinței individuale și dotate cu un înțeles dincolo de înțelesurile psihologice.

Când ne hotărâm să identificăm spiritul obiectiv cu instituția, ne gândim, lărgind înțelesul obișnuit, nu numai la unitățile sociale impersonale, ci la toate formele obiective ale vieții sociale, la viața socială însăși în ce are ea specific, dincolo de viața psihologică individuală. Prin urmare, trecem instituției caracterele stabilite de *N. Hartmann* pentru spiritul obiectiv: ea este în primul rând viață, dar, spre deosebire de viața individuală, e viață transmisibilă de la un grup de indivizi la alt grup de indivizi, fiind de natură spirituală și exterioară. Instituțiile juridice pot folosi unui popor veacuri de-a rândul cu toată schimbarea neîncetată a indivizilor și pot fi transmise și altor popoare, fără să-și piardă caracterul de viață și nici caracterul de

obiectivitate. Pentru determinarea înțelesului legat de spiritul obiectiv, de formele instituționale de viață, se cere un nou procedeu de cunoaștere: *înțelegerea instituțională*.

IV. A doua formă de obiectivare a spiritului, spiritul obiectivat, nu mai este viață, ci sens încorporat sau exprimat în materie. Faptul acesta îl deosebește de spiritul obiectiv (care e viață) și de formele subiective ale spiritului (care sunt viață, dar nu sunt obiective). O carte, de pildă, își are sensul cuprins în ea, sens desprins de viața producătorului și încorporat în sistemul de litere și cuvinte în care e scrisă, ca semne materiale, perceptibile și cu o existență obiectivă, dincolo de conștiințele individuale dintr-un timp oarecare.

În aparență, spiritul obiectivat nu se leagă neapărat de viața socială, el poate fi și un produs individual, prin urmare nu ar interesa prea mult sociologia. În realitate, nu este cu puțință nici o formă de obiectivare a spiritului decât în societate, obiectivarea spiritului ținând chiar de esența societății. Individul însuși nu este capabil de activitate spirituală decât tot numai în societate, după ce a interiorizat o experiență pe care singur n-ar fi putut-o dobândi, experiență socială a generațiilor înaintașe. Viața spirituală reprezintă un grad de dezvoltare a omului, pe care individul singur nu-l poate atinge nici într-un chip. De altfel, spiritul obiectivat nu este decât un moment al procesului de obiectivare socială a spiritului, urmând de regulă spiritului obiectiv sau instituțional, ca o materializare sau ca rezultat corporal al lui. Prin urmare, lămurirea deplină a societății sub toate aspectele ei reale nu poate fi obținută decât dacă se urmărește și înțelesul încorporat în lucruri, sub forma spiritului obiectivat. De aici o nouă varietate de înțelegere: *înțelegerea corporală*.

V. Fenomenele sociale omenești fiind manifestările de viață ale unor ființe raționale, în sensul că rațiunea câștigă treptat întâietate în păstrarea și promovarea vieții față de celelalte elemente psihice sau biologice, au de cele mai multe ori și un caracter rațional. Raționalitatea aceasta ni se înfățișează social în formă de idei și ușurează, ca nici un alt element al vieții sociale, înțelegerea științifică. Am arătat și puțința unei înțelegeri iraționale, dar ideile rămân prin excelență, datorită caracterului lor de obiectivitate și generalitate, mijloace de comunicare a înțelesurilor și, prin urmare, posibilități pentru știință, care operează tot prin idei, să se folosească pe deplin în cunoaștere de înțelegere. Mai ales când e vorba de fenomene sociale din trecut sau dintr-o sferă de civilizație cu totul străină de noi, stabilirea înțelesurilor psihologice și chiar a celor corporale este destul de grea, iar uneori de-a dreptul imposibilă. Când însă fenomenele sociale ajung la o expresie logică rațională, înțelegerea este mult mai ușoară. Stările sufletești se leagă mai strâns de oameni și uneori au un caracter de unicitate și trăsături cu neputință de comunicat altora, câtă vreme ideile, prin însăși natura lor, se îndepărtează de conținutul psihologic și își pierde caracterul de singularitate, rămânând mijloacele cele mai de seamă și mai sigure ale comunicării dintre oameni. Asemenea înțelesuri raționale constituie, de pildă, planurile tactice ale unei bătălii, programele partidelor politice, statutele și regulamentele instituțiilor etc. și ele dau puțință unui nou procedeu de cunoaștere comprehensivă: *înțelegerea rațională sau ideologică*.

VI. Fenomenele sociale nu sunt întâmplări abstracte, desprinse de loc și de timp, ci se petrec cu necesitate într-un anumit mediu geografic și într-o anumită epocă istorică. Ceva mai mult, fenomenele istorice nu sunt decât fenomenele sociale privite în timp. Din pricina aceasta nu este cu puțință înțelegerea deplină a fenomenelor sociale fără raportarea lor la locul și timpul în care s-au desfășurat. Războaiele lui Napoleon pot fi înțelese: esențial, ca războaie; personal, ca opera lui Napoleon, ca manifestare a geniului său militar; instituțional, din organizarea armatei; corporal, din analiza armamentului; ideologic, din studiul planurilor de bătaie și totuși nu putem face abstracție de epoca istorică în care s-au petrecut, căci în altă epocă, chiar dacă elementele amintite ar fi rămas aceleași, ar fi avut o altă desfășurare (alți inamici, alte interese, alte legături diplomatice etc.). Desigur, sociologia nu se mărginește la analiza fenomenelor istorice sau a fenomenelor sociale concrete, întrucât ea s-a constituit și s-a dezvoltat ca știință de generalizare, dar aceasta nu însemnează că poate lămurii natura, manifestarea și evoluția societății dacă nu ține seamă de caracterul ei istoric. Cu atât mai mult că generalizările ei nu pot ajunge gradul de generalizare din științele naturii, adică formularea de legi aplicabile riguros în toate cazurile asemănătoare. Societățile omenești sunt de natură conștientă și voluntară, ele sunt realități spirituale, nu realități mecanice, de aceea generalizările sociologiei iau un aspect particular numit tipologie, tipul indicând o regulă de existență sau de evoluție întemeiată pe obișnuință și pe posibilitatea de reacțiune identică a voinței și rațiunii omenești în împrejurări analoage. Existența unui înțeles istoric al fenomenelor sociale ne duce la o nouă categorie de cunoaștere: *înțelegerea istorică*.

VII. Fenomenele sociale sunt mai întotdeauna integrate în realități sociale mai cuprinzătoare, ele sunt părți componente ale unor totalități. Mai mult decât atât, totalitatea califică părțile ca atare. De pildă, un profesor nu are această calitate decât în cuprinsul unei școli. Tot așa un militar deține această calitate numai atâta vreme cât face parte dintr-o armată. O instituție de asemenea este subordonată unor unități sociale mai mari, o școală, de pildă, depinde de un Inspectorat, Inspectoratul de un Minister, iar Ministerul este un element component al Statului. Manifestările sociale la rândul lor sunt în funcție de societatea care le manifestă. Economia, religia, arta, morala, dreptul, politica etc. nu sunt activități de sine stătătoare, ele aparțin unui grup de oameni, unei societăți, se întregesc și se determină reciproc, constituind de fapt părțile funcționale ale unei singure realități, totalitatea socială. Ca să înțelegem toate aceste fenomene sociale, fie că e vorba de indivizi care îndeplinesc anumite funcțiuni, fie că e vorba de instituții sau de manifestări sociale, trebuie să le raportăm la totalitatea din care fac parte, la societatea întreagă. Procedeu acesta de cunoaștere constituie o metodă specifică a sociologiei, aceasta fiind cea dintâi știință care a atras atenția asupra insuficienței înțelegerilor parțiale și deci asupra necesității lămuririi prin întreg, fiind în același timp și singura știință care s-a constituit ca disciplină autonomă din străduința de a realiza această cunoaștere integrală a societății. Metoda aceasta, mai ales când este întrebuințată de științele sociale particulare, poartă adeseori chiar numele de metodă sociologică. Pentru a înlătura confuzia ușor de făcut între această metodă

specifică a sociologiei și celelalte metode întrebuintate de sociologie, cu toate că nu-i sunt întotdeauna proprii, preferăm s-o numim: *înțelegere totalitară sau integrală*.

VIII. Fenomenele sociale, spre diferență de fenomenele mecanice, servesc întotdeauna la ceva sau urmăresc un scop. Ele fiind manifestări exterioare ale unei voințe umane (individuală sau socială), se leagă în chipul cel mai firesc de mecanismul de funcționare al voinței. Prin urmare, ca acte voluntare, fenomenele sociale ținesc realizarea unor anumite scopuri și mânuiesc în vederea acestora anumite mijloace. S-a încercat, sub pretenția pozitivării sociologiei sau a „defilozofării” ei ca știință, să se elimine cu desăvârșire problema finalității din preocupările ei. Încercarea aceasta nu este însă îndreptățită decât dacă e vorba de finalitatea stabilită arbitrar de către sociolog. În realitate însă, problema se pune în științele sociale cu totul în alt chip. E vorba aici de scopuri pe care însuși fenomenul cercetat și le impune și le urmărește și care îi dau prin urmare o anumită înfățișare. Așa zisa teamă de antropomorfism nu mai are nici un temei când e vorba chiar de om. Dimpotrivă, este cu neputință o cunoaștere completă și exactă a fenomenului social fără raportarea la scopurile pe care le urmărește, când într-adevăr urmărește scopuri. Dacă nu ne putem întreba despre un fenomen natural la ce servește, întrebarea este cât se poate de îndreptățită când e vorba de fapte sociale care servesc cu adevărat în activitatea oamenilor. O școală, de pildă, servește real cu totul independent de cunoștința cercetătorului la pregătirea spirituală și profesională a celor care o urmează. Înțelegerea ei deplină nu se poate prin urmare dobândi dacă nu constatăm și scopurile pe care le urmărește. Tot așa, un război poate avea scopuri economice, altul religioase, altul politice etc., dacă n-am ține seama de elementele acestea, n-am putea stabili diferențele reale și prin urmare cunoștința ar fi sau incompletă, sau de-a dreptul greșită. E cu atât mai necesară cercetarea aceasta, cu cât scopurile și mijloacele se pot desprinde de indivizi și pot fi realizate sau mânuite de mai mulți deodată sau de mai mulți unii după alții. O reformă concepută de un guvern poate fi înfăptuită de un altul și desăvârșită de unul sau mai multe care le-ar urma. Ca și spiritul obiectiv, spiritul obiectivat sau ideile, scopurile și mijloacele constituie o putință de a depăși realitatea individuală și de a constitui un plan de existență specific social. Prin urmare, cu atât mai mult sociologia trebuie să țină seama de ele. Analiza scopurilor și a mijloacelor înlesnește și impune un nou aspect cunoașterii sociologice, *înțelegerea funcțională sau finală (teleologică)*.

IX. Categoriile de înțelegere înșirate indică uneori și cauza fenomenelor sociale, dar nu se leagă cu necesitate de aceasta. Cu alte cuvinte, ele nu constituie prin natura lor o înțelegere cauzală a fenomenelor sociale. În ce privește înțelegerea esențială, înțelegerea instituțională, cea corporală și înțelegerea ideologică, ele nu arată niciodată cauzalitatea. Înțelegerea personală și înțelegerea istorică nu indică decât anumite părți din cauzalitatea socială. Înțelegerea totalitară și funcțională uneori ne descoperă și cauzalitatea, alteori însă n-au nimic de a face cu ea. Raportarea unei operații de vânzare și cumpărare la o piață, contracte, drept și stat, ne ajută înțelegerea, dar nu ne arată cauza însăși a ei. Tot așa, scopul unui război poate fi cucerirea teritorială, înlăturarea

unui concurent economic sau politic etc., cauza însă poate fi suprapopulația, mentalitatea războinică etc. Deosebirea aceasta ne apare foarte limpede în tot domeniul expresiilor. Dacă deducem de pildă din expresia feței că cineva e supărat, înțelegerea este actuală, cum spune *Max Weber*, nu cauzală. Ea devine cauzală în momentul în care ne dăm seama că supărarea e din pricina unei jigniri, a unei pierderi etc. Se observă ușor că aceeași expresie poate avea pricini diferite, prin urmare înțelegerea singură a expresiei nu ne-o lămurește pe deplin. Și tot atât de ușor se observă că în domeniul social avem foarte deseori de a face cu expresii și prin urmare cele constatate în legătură cu exemplul dat au o valoare nu numai psihologică, ci și sociologică. Din pricina aceasta se impune o nouă categorie de înțelegere, care uneori cuprinde și parte din categoriile înșirate până acum, dar care, pe lângă faptul că nu se confundă niciodată în întregime cu ele, are și un domeniu propriu: *înțelegerea cauzală*.

X. Fenomenele sociale sunt legate mai întotdeauna de o valoare, din care își trag un nou gen de semnificație. Ca și la scopuri, nu e vorba de valoarea pe care poate să o acorde unui fenomen social cel care îl cercetează, ci de valoarea reală pe care oamenii o dau manifestărilor lor sociale. De aceea, nici sociologia nu își schimbă caracterul ei de știință de constatare și explicare în știință, de valorificare sau apreciere, căci judecățile de constatare cu care operează nu se schimbă în judecăți de valoare prin faptul că se referă la valori independente de cunoașterea sociologică. Sociologia doar constată valorile, nu valorifică ea însăși realitatea. Semnificația unui fapt social variază și după valoarea care i se acordă de către grupul social în care se petrece. Chiar același lucru, de pildă crucea, este o valoare pentru creștini și nu înseamnă nimic pentru cei de altă religie. La fel, patria este o valoare pentru cei care îi aparțin și nu însemnează nimic pentru cei străini. Valorile cuprind mai întreg domeniul societății, nu numai domeniul manifestărilor spirituale (realitățile legate de adevăr, sacru, bine și frumos). Viața economică este în funcție și ea de valoare. Același obiect poate să însemneze bun economic într-o societate de un anumit tip de structură și evoluție și să nu însemneze nimic pentru o societate care aparține unui tip diferit. O unealtă perfecționată dintr-o societate civilizată nu reprezintă nici o valoare în societățile primitive în care nimeni nu știe să se folosească de ea. Chiar înlăuntrul aceleiași societăți, bunurile economice își schimbă valoarea după natura unităților sociale. Apa în orașele mari costă parale, în timp ce la sate nu costă nimic. Dreptul la rândul său nu reprezintă o valoare universală, ci constituie o valoare numai pentru un anumit grup de oameni, înlăuntrul unor granițe determinate. Politica își are și ea valorile ei după țări, după epoci, după pături sociale, după partide etc. Se înțelege ușor în urma celor expuse că fenomenele sociale își schimbă atât natura, cât și semnificația după valorile pe care le reprezintă. Înțelesul acesta al fenomenelor sociale, legat de o valoare, face cu putință o nouă varietate de cunoaștere sociologică comprehensivă: *înțelegerea axiologică*.

XI. În sfârșit, fenomenele sociale nu urmăresc numai scopuri, nici nu se referă numai la valori, ci sunt conduse adeseori de o normă supremă, de idealul etic. Există o seamă întreagă de fenomene, în special cele juridice, cele religioase și cele politice,

care numai pe calea aceasta pot fi înțelese. Nici de astă dată nu e vorba de idealul etic formulat de către știință, ci de idealul pe care realitatea socială însăși și-l stabilește și tinde să-l realizeze. Lămurirea completă a realității sociale nu poate fi dobândită dacă nu se ține seama și de idealul ei. Prin aceasta, se înțelege, sociologia nu devine o știință normativă, căci și de astă dată ea nu face decât să constate idealul dat din afară, independent de cunoașterea sociologică. Activitatea juridică tinde să realizeze în societate ideea de dreptate. De aceea, desfășurarea ei dintr-un moment dat și evoluția în decursul timpului sunt în funcție de acest ideal de dreptate. Politica urmărește la rândul ei realizarea socială a idealului etic, treptata desăvârșire a vieții sociale. Așadar, și manifestările ei sunt în funcție de idealul pe care îl are. Partidele politice, de pildă și conflictele dintre ele își au adeseori originea în diferența dintre idealuri. Același fenomen, de pildă procesul de orășenizare a satelor, poate să însemneze pentru un partid o cale de desăvârșire, care trebuie deci sprijinită, iar pentru altul o cale de decădere, care trebuie oprită, după cum socotesc ca ideal de viață socială comunitatea națională tradițională sau societatea burgheză progresistă. Opera educativă săvârșită într-o societate este și ea în funcție de idealul de om pe care-l concepe. Prin urmare, sociologia este nevoită și ea să țină seama de idealul după care se conduce realitatea socială, dacă vrea să o înțeleagă și deci să o lămurească pe deplin. Procedul acesta constituie *înțelegerea etică*.

Iată deci câte feluri de înțelesuri ne înfățișează realitatea socială și ce complexă este înțelegerea sociologică. Ea constituie o adevărată metodă de cunoaștere, care nu cere numai o putere de intuiție, ci și multe și migăloase cercetări concrete. Înțelegerea sociologică ne deschide în schimb puțința unei cunoașteri lăuntrice, exclusă cu desăvârșire în domeniul științelor naturale, și compensează astfel lipsa cunoașterii exacte de natură cantitativ experimentală pricinuită, după cum am văzut, de caracterul voluntar al realităților legate de om. Desigur, metoda aceasta prezintă și primejdia că poate ușor aluneca în considerații subiective, dar aceasta este o chestiune care depinde de spiritul critic al omului de știință. Primejdia aceasta scade și prin puțința verificării datelor obținute prin înțelegere, prin alte metode, unele chiar de natură cantitativă. Metodele de cercetare nu sunt decât mijloace și deci valoarea lor se judecă după rezultate. Atât înțelegerea, cât și celelalte metode ale sociologiei sunt deopotrivă de îndreptățite, cu o singură condiție, care ține de esența însăși a științei, să ne apropie de adevăr.

DISCURSUL CONSPIRAȚIONIST SAU CUM MAI POATE ARĂTA LUMEA

COSIMA LARIONESCU

Acest studiu* este o cercetare calitativă exploratorie și se bazează pe interviurile semi-structurate pe care le-am făcut cu studenți adepți ai existenței fenomenelor paranormale. Am început să lucrez la ea din cauza disconfortului pe care îl resimțeam atunci când discutam cu ei și mi se vorbea despre o conspirație la nivel mondial – o conspirație eficientă, desigur. Pe tot parcursul cercetării mele am încercat să înțeleg acest tip de discurs sau, mai bine zis, să-mi clarific obiecțiile pe care i le aduceam. Punerea clară a problemelor și precizarea unor concepte sunt principalele mele scopuri.

Am numit *discurs conspiraționist* tot ceea ce ține de probarea existenței unui complot mondial care controlează lumea și de consecințele care decurg din existența lui. Nucleul unui astfel de discurs afirmă că există o *mână de oameni* care conduc la nivel planetar lumea; ei sunt *oameni în umbră*, nu ocupanți ai pozițiilor oficiale de conducere. Este o rețea strict ierarhizată care se întinde asupra întregii lumi.

Acest studiu este de fapt un proces al discursului conspiraționist în care eu sunt acuzarea. Principalele acuzații sunt făcute de pe poziția sociologului care își vede neglijat punctul de vedere. În special este vorba despre lipsa din discursul conspiraționist a unor entități de genul *teoriei, strategiei și structurii*.

Judecătorul lipsește, iar spre sfârșitul cercetării m-am convins că un judecător imparțial e greu, dacă nu chiar imposibil de găsit. Dialogurile în contradictoriu pe tema conspirațiilor la nivel mondial sfârșesc în general prin a fi o sumă de monologuri. Din acest motiv, apare problema *statutului cognitiv* al discursului în cauză, și anume: funcționează el ca o *paradigmă*, sau este mai degrabă o chestiune de *informație*? Desigur că nu este atât vorba despre o dihotomie, cât mai degrabă despre un *continuum*. Principala diferență dintre variantele limită se referă la gradul în care complotul postulat e folosit pentru explicarea diferitelor evenimente. O altă diferență este măsura în care putem spera să-l convingem pe susținător că se înșală. Această măsură e nulă pentru cazul paradigmei (1) și puținel mai mare când e vorba de informație – caz în care putem ataca sursa, reducând încrederea ce-i este acordată.

Paradigma conspiraționistă poate fi resimțită ca un *sentiment*, ceva ce nu poate fi demonstrat rațional, nu poate chiar să fie exprimat – dar a cărui existență structurează înțelegerea și percepția anumitor lucruri.

* Comunicare susținută la întâlnirea anuală a Organizației Nonguvernamentale „Systems in Transition”, Budapesta, iunie 1996.

Ca *paradigmă*, complotul poate explica totul, de la împărțirea sferelor de influență până la Revoluția din '89 și inflația actuală. Ca *informație*, este folosit economicos și are o sursă foarte precisă – de exemplu, o anumită carte.

Dacă vom combina această clasificare cu acceptarea/neacceptarea existenței complotului, vom obține patru posibilități:

1. respingerea ca paradigmă – „din principiu așa ceva nu poate exista”;
2. acceptarea ca paradigmă;
3. acceptarea ca informație – „am citit despre așa ceva, cred că există”;
4. respingerea ca informație – „este posibil, dar eu personal n-am auzit despre așa ceva”.

Ultimele trei variante pot fi grupate în categoria „este posibil să existe”. Dialogul dintre un partizan al posibilității și unul al imposibilității lor este, de la un anumit punct încolo, inutil. Totuși, trebuie să admit că am reușit să găsesc un punct comun – adică o obiecție comună, atunci când am vorbit cu un susținător al complotului universal. Înainte însă de a prezenta această obiecție, îmi voi expune tot rechizitoriul.

Prima acuzație se referă la cunoașterea de care ar trebui să dispună conspiratorii pentru a fi eficienți, și ea a fost foarte clar formulată de Adrian Miroiu: „în această perspectivă se presupune că avem deja o teorie a societății care să țină cont de toate variabilele acțiunii sociale; mai mult, conspiratorii o stăpânesc deja, deși cercetătorii sunt încă departe de a o visa măcar” (2).

A doua acuzație se bazează pe anumite considerații asupra naturii umane, care se întemeiază pe experiențele organizatorice cotidiene. Indiferent dacă e vorba de propria familie, de un club sau de o fabrică, divergențele de opinii și de interese abundă. Cum s-ar putea întemeia acea *solidaritate uriașă*, de invidiat, pe care conspiratorii se spun că o au? Mai ales când numărul persoanelor implicate trebuie să fie foarte mare și ele au de-a face numai cu chestiuni strict secrete. Cum de nu apare nici o fisură în mașinărie?

Puse în această formă, ambele acuzații au părut interlocutorilor mei complet nefondate. Ei se bazau pe anumite *resurse* – într-un sens figurat – care le permiteau să depășească cu ușurință problemele care mie mi se păreau (și încă mi se mai par) insurmontabile. Voi trece în revistă, pe rând, aceste resurse.

În ceea ce privește prima obiecție, o primă resursă o constituie o concepție diferită asupra a ceea ce înseamnă *cunoașterea*. O variantă statuează că știința de tip academic este doar o părțică din uriașul volum de cunoaștere disponibil (1): știința conspiratorilor este mai specială, elaborată în propriile institute, și este superioară științei academice.

Altă variantă, mult mai favorizată de interlocutorii mei, afirma că nu este nevoie de nici un model teoretic pentru o conspirație reușită. Tot ceea ce contează este *informația*. Informația înseamnă bani și putere. Cel ce acționează are nevoie doar să știe, vag, ce vrea să facă – de exemplu, să unească statele europene într-un singur stat. După aceea, nu are decât să se pună pe treabă, manevrând informațiile pe care le are.

Dacă acceptăm această viziune asupra coordonării lumii, apare însă o altă dificultate. Și anume: conspiratorii, neavând o teorie care să le permită o rezolvare

globală și ușoară a problemei, sunt nevoiți să acționeze pas cu pas, asupra fiecărui centru de putere. Dar în acest mod durata operațiunii se prelungește în mod primejdios: dacă fiecare etapă necesită câțiva ani, se ajunge să se depășească durata vieții unui om. Căci centre de putere sunt multe în lumea asta. Și atunci, de ce s-ar angaja acel conspirator eminentemente egoist și însetat de putere într-un astfel de demers, care nu-i va aduce nici o satisfacție? Această chestiune n-a căpătat momentan nici un răspuns din partea „apărării”.

Probabil statusul important pe care îl dețin *informațiile* în concepția despre *cunoaștere* este sprijinit și de rolul șantajului ca furnizor principal de solidaritate și, mai mult, ca pârghe principală de acțiune – cum se va vedea mai jos.

Această reducere a cunoașterii la informație, prin neglijarea scheletului teoretic, reprezintă de fapt o reducere a *logicii acțiunii la nivel mondial* la *logica acțiunii cotidiene* – cum ar fi cumpărarea unei pâini. În acest caz nu am avea, într-adevăr, nevoie de nici o teorie; informații asupra a cât e de bună pâinea și cât e de ieftină în diferite magazine ne-ar fi suficiente. Dar o acțiune la nivelul unui sistem este mai mult decât o sumă de acțiuni la nivelul componentelor; necesită o *strategie* pe care nici o informație nu ne-o poate da.

Neglijarea *teoriei* și *strategiei* se asociază cu neglijarea *structurii lumii*. Omenirea nu e reprezentată ca un sistem, ci ca o gloată. De aceea, noțiunea de *manipulare a maselor* joacă un rol central în explicarea reușitei complotului. Lumea e văzută ca o mulțime de oameni pentru care *Psihologia Mulțimilor* a lui Gustave le Bon se aplică perfect. *Oamenii* sunt elementul central, nu *organizarea lor*.

Un exemplu clar de neglijare a instituțiilor de orice fel este următoarea explicație a sărăcirii României în timpul comunismului: cineva, în speță Ceaușescu, *a furat* îngrozitor de mult. Noi avem tot ce ne trebuie pentru bunăstarea economică – adică *oameni inteligenți, resurse naturale și poziție geografică* avantajoasă. Ceea ce ne oprește pe drum este abuzul câtorva oameni din vârf.

Prin urmare, *instituțiile* nu își găsesc nici un loc în această explicație; totul este psihologie, istorie și geografie. Nici vorbă de sociologie.

Sintetizând, o resursă importantă derivă din termenii în care sunt puse problemele. Practic, neglijarea unor entități de genul *structurii* face posibilă apariția unor entități de genul *conspirației*. Pe undeva, există o conservare a numărului de „ființe” participante în discurs. Dar în timp ce structurile sunt entități neutre din punct de vedere explicativ, conspirațiile împrăstie cu dărnicie sens în lume. Așa că înlocuirea este destul de avantajoasă.

Pe lângă facilități în ceea ce privește cunoașterea, conspiratorilor le sunt acordate și înlesniri privind solidaritatea – care este în general ceva foarte greu de obținut, mai ales când sunt multe persoane implicate.

Prima sursă a solidarității conspiratorilor este chiar egoismul – pe principii „unde-s doi, puterea crește”. După cum spun însă și versurile, acest lucru se aplică numai la cifre mici; „unde sunt două sute puterea crește” este o afirmație cel puțin discutabilă – și un rol mare îl va avea forma de organizare a celor două sute. Problema este însă rezolvată de apariția unei a doua surse de solidaritate: *șantajul*. El nu

generează însă decât o *solidaritate paradoxală*, în care fiecare e dușmanul tuturor. Nu este loc pentru parteneriat și pentru încredere reciprocă atunci când fiecare interacționează cu ceilalți doar prin șantaj.

Întâlnim aici problema lui Hobbes și a lui Adam Smith: cum e posibilă solidaritatea într-o lume numai a intereselor personale? Soluția oferită îmbină *asimetria* soluției contractualiste cu *imaginea, difuzarea* instanței reglatoare de la Adam Smith. Esența controlului este *constrângerea*, dar ea e efectuată de *fiecare* asupra inferiorilor săi în ierarhie – nu de o singură instanță. Este, practic, o soluție hibrid.

Complotiștii sunt *Ceilalți*, dușmanii, și prin însuși acest fapt ei dobândesc o unitate pe care – vai – noi, cei buni, niciodată nu o avem. Distanța unifică – iar conspiratorii sunt cele mai îndepărtate ființe de pe lumea asta. În plus, desemnarea lor sub un nume, cum ar fi *francmasonii* sau *americanii*, îi face să aibă o esență comună, generând astfel unitate.

Credința că există *fenomene paranormale* este de natură să susțină discursul conspiraționist. Ea îi introduce pe adepții săi într-o lume în care imposibilul devine posibil și cunoașterea devine Cunoaștere. Relatările despre conspirații mondiale pot fi respinse doar ca informații false, nu și ca paradigme invalide. Cu alte cuvinte, un prim pas este făcut în direcția acceptării lor.

În general, toate problemele care mi se par de nerezolvat sunt soluționate satisfăcător prin uzul „resurselor” prezentate până acum. Altfel îmi este greu să-mi explic de ce o sursă atât de importantă de solidaritate cum este o *doctrină comună* (în sensul de concepție comună despre Bine) nu a fost acordată conspiratorilor. De fapt, alte două motive ar mai putea fi:

- interlocutorii mei nu disprețuiesc nici o doctrină într-atât încât să o cedeze ca apanaj al dușmanilor;
- dacă ar avea o doctrină, conspiratorii nu ar mai fi atât de răi, deoarece ei nu ar mai urmări interesul propriu, ci o anumită concepție despre Bine.

Conspiratorii sunt deci niște ființe umane cu totul speciale; în termenii lui Pareto, ei nu elaborează febril derivații, ci se confruntă lucizi și satisfăcuți cu răutatea și egoismul lor. Nici o justificare, nimic. Ei sunt Răul absolut, fără nici o deghizare.

Această concepție aparte despre oamenii răi este susținută de credința în fenomenele paranormale – mai ales de acceptarea lor ca sistem de referință, ca fiind normale. Acceptarea lor (de exemplu de către cei ce practică yoga) este sistematic asociată cu recunoașterea ca valide a tuturor căilor spre mântuire propuse sau, oricum, a marii lor majorități (de altfel, acest lucru este vizibil în *eclectismul* revistelor de popularizare în domeniul paranormal). Multiplicarea drumurilor salvatoare duce la valorizarea pozitivă a oricărei metafizici. De altfel, termenul *metafizică* este folosit în sens generic, fără a distinge între specii. Dacă orice teorie care descrie o cale spre perfecțiunea naturii umane este o cale valabilă, atunci oamenii fără o astfel de teorie sunt oameni răi și reciproc: oamenii răi nu au teorii justificatoare.

Literatura despre teoriile conspiraționiste precizează mai multe stări sufletești care sunt asociate cu recursul sistematic la comploturi – deci cu adoptarea lor ca paradigmă:

- înverșunarea împotriva unei teorii care contrazice în mod vinovat „adevărul manifest” (3);
- frustrări la nivelul identității naționale (4, 5);
- frustrări datorate vieții politice din propria țară – mai ales din cauza aspirației de sorginte socialistă către o societate în care controlul să fie exercitat de întregul popor (1).

Aceste stări au o tonalitate emoțională negativă, iar teoriile conspiraționiste au rolul de a identifica dușmanul – pentru a elimina o anxietate difuză. O dată găsit adversarul, omul devine un luptător, mai ales că un astfel de adversar acceptă orice atac fără să riposteze. Probabil însă că, pe lângă sentimentele negative amintite mai sus, teoriile conspiraționiste pot fi susținute și de plăcerea jocului: entitățile și evenimentele sunt combinate ca într-un uriaș *puzzle*. În plus, aceste teorii îl fac pe susținătorul lor să se simtă membru al unei elite cognitive – cei care știu cum stau lucrurile în *realitate* (1). Ei sunt cei care privesc lumea *de sus* și îi văd *nervurile*. Sunt însă niște nervuri punctate, formate din tot felul de întâmplări și coincidențe. Nervurile care leagă părțile lumii una de alta și o fac să fie un lucru imens, cu inerție și viață proprie, sunt trecute cu vederea sau nu sunt văzute deloc. De fapt, dialogurile dintre mine și interlocutorii mei erau dispute în care fiecare își apăra nervurile lumii lui.

În concluzie, discursul conspiraționist este în principal acuzat de lipsa perspectivei sociologice. Mai precis, este vorba despre omiterea componentei instituționale a vieții sociale, a structurii teoretice a cunoașterii, precum și a strategiei acțiunii la nivel societal. De asemenea, problema solidarității ființelor egoiste nu a fost propriu-zis rezolvată – în parte datorită implicațiilor acceptării fenomenelor paranormale ca sistem de referință.

BIBLIOGRAFIE

1. Miroiu, A., *Marile scenarii*, „Revista de cercetări sociale”, 2/1995, p. 115.
2. Miroiu, A., *Tergiversarea ca sindrom*, „Revista de cercetări sociale”, 1/1994, p. 102.
3. Popper, K. R., *Despre sursele cunoașterii și ale ignoranței*, în Flonta, M. (ed.) *Filosoful – Rege?*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 107.
4. Patapievică, H. R., *Cerul văzut prin lentilă*, Editura Nemira, București, 1995.
5. Zonis, M., Joseph, C. M., *Conspiracy Thinking in the Middle East*, „Political Psychology”, 3/1994, p. 443.
6. Pareto, V., *Traité de sociologie générale*, Librairie Payot & Cie, Paris, 1917.
7. Zamfir, C., *Incertitudinea. O perspectivă psiho-sociologică*, Editura Științifică, București, 1990.

Dr. OSCAR HOFFMAN, *Sociologia muncii*, Editura Hyperion, București, 1996

Sub titlul de mai sus, cititorul descoperă, de fapt, o lucrare de sinteză, de mare avergură, în care autorul se ocupă nu numai de problemele muncii și ale producției din perspectivă sociologică, ci simultan de istoria, prezentul și viitorul acestor procese sociale fundamentale, de întreprindere, de formele de organizare a muncii și producției din societatea în care acestea se desfășoară. Interpretarea fenomenelor și proceselor de muncă și producție are la bază modelul antropocentric și sociocultural global în care omul este conceput ca *sursa esențială a dezvoltării producției și scopul producției*, totul vizând omul și cerințele sale: aspirații, motivații, necesități. Acest fapt ne dă dreptul să afirmăm că autorul valorifică într-un mod inedit și novator viziunea sociologiei culturii și antropologiei culturale, care conferă noi semnificații muncii și producției, integrate organic în societate și natură, și relevă esența social-culturală a tot ceea ce e legat de om și produsele sale. De pildă, ideea că produsul, de orice natură ar fi el, este un bun sociocultural sau că stilul de viață este o construcție socioculturală alternativă și diferențiată pe multiple criterii depășește leit-motivul recunoscut de a aprecia bunurile de consum numai din unghiul de vedere al atributelor fizice, economice, tehnologice sau stilul de viață ca mod specific, propriu de a trăi viața și introduce pe cititor în lumea valorilor ce domină viața și în funcție de care oamenii produc, aleg sau preferă un anumit produs sau stil de viață.

Ceea ce reușește să facă cu succes Oscar Hoffman în lucrare este să familiarizeze cititorul cu o gândire axiologică și normativă, adică să conceapă fiecare realizare, creație umană din perspectiva valorilor, a normelor și regulilor pe care orice „joc social” le presupune.

Lucrarea se remarcă printr-o amplă documentare semnificativă pentru universul preocupărilor autorului de definire cât mai nuanțată a termenilor și de formare a unei temeinice culturi a problemelor supuse dezbaterii. Având destinația de a servi drept curs pentru studenți, lucrarea are o puternică tentă didactică și pedagogică ce intenționează să structureze modele de gândire, chiar stiluri de interpretare a societății în diferitele ei etape sau scenarii de dezvoltare. În acest sens, societatea industrială „clasică”, societatea post-industrială „clasică”, societatea informatică centrată pe om, modelul societal global, modelul industrial-agrar de dezvoltare sunt tipuri de societăți bazate pe o schemă relativ comună, repetitivă, cu valențe formative, cum însuși autorul mărturisește (p. 35), benefice nu numai pentru studenți, ci pentru orice cititor.

Într-o formă succintă și explicită, O. Hoffman conturează toată teoria sociologiei muncii, de la o sociologie de ramură la o sociologie a întregului sistem societal, din perspectiva proceselor de muncă și producție, având ca termeni intermediari sociologia industriei și sociologia societății industriale. Ideea sa concludivă, pe bună dreptate, este: „A studia munca nu mai presupune doar a cerceta întreprinderea, ci întreaga societate” (p. 9). Iar dacă se iau în considerație procesele contemporane de integrare și internaționalizare a economiilor naționale, de creare a piețelor internaționale globale, atunci problematica muncii se extinde dincolo de comunitatea umană națională, spre comunitatea umană mondială, aflată în raporturi de integrare, de interferențe și contacte economice și socio-culturale complexe.

Expusă în 7 capitole, lucrarea *Sociologia muncii* își propune să dezbată următorul spectru de probleme:

Cap. 1. Sociologia muncii din perspectivă istorică. Scurtă schiță.

Cap. 2. Modele de dezvoltare societală și problematica muncii și a producției.

Cap. 3. De la modelele tehnocentrice la cele antropocentrice în analiza sociologică a muncii și producției.

Cap. 4. Profesiile și mobilitatea profesională în societățile contemporane.

Cap. 5. Integrarea în muncă și performanțele muncii.

Cap. 6. Sociologia comportamentelor de grup.

Cap. 7. Munca și relațiile de muncă în procesul de tranziție în România.

Un deosebit merit al lucrării este că o bună parte a paradigmatelor teoretice sunt rezultatul cercetărilor de teren efectuate de autor cu prilejul multiplelor teme de cercetare realizate de-a lungul anilor.

„Revista Română de Sociologie”, Serie nouă, Anul VIII, nr. 1-2, p. 133-144, București, 1997

Temele care centrează discursul autorului sunt întreprinderea și managementul, relațiile de muncă, organizația și funcțiile ei, modelele de dezvoltare societală, profesia și mobilitatea profesională, integrarea în muncă din perspectiva integratului și a mediului integrator, grupul și comportamentul de grup – teme fundamentale ale sociologiei în general, ale sociologiilor de ramură în special.

Dezvoltările tehnologice rămân factorul propulsor al schimbărilor de stil social și managerial la nivelul organizațiilor de muncă, al inovării și creativității pe plan cultural. O schimbare de ordinul esenței menționată de autor este decuplarea proceselor de producție de munca fizică de execuție și apariția unor procese de producție fără procese de muncă, datorită automatizării și robotizării care înlocuiesc omul. *Unde mai rămâne omul atunci?* „La cele două capete ale procesului de producție”, *la început*, când concepe produsul și decide parametrii valorici ai producției, și *la sfârșit*, când controlează rezultatele producției și operează corecțiile necesare. O altă decuplare este cea a unor activități intelectuale realizate înainte de oameni care trec acum pe seama unor mijloace automatizate, informatizate, precum birotica, băncile, gestiunea, comerțul, generând sectorul serviciilor fără muncă.

Același progres tehnologic care determină decuplarea conduce și la un tip nou de cuplare între activități intelectuale de mare specializare, cum sunt cercetarea științifică și tehnologică, proiectarea, învățământul, asistența medicală, luarea deciziilor și tehnologia informatico-cognitivă, căreia îi este specifică prelucrarea și producerea cunoașterii.

Pe plan social, se trece de la *structura de clasă* la *structura de stratificare*, formată din pături și multiple straturi între care se află relații complexe; în procesul de muncă se trece de la activități parțiale la activități de sinteză, cooperante, ce necesită gândire, imaginație, responsabilitate și interes, iar în ce privește profesiile, pe de o parte, are loc o diferențiere a lor în raport cu natura muncii și, pe de alta, o apropiere prin cerințele muncii, ca efect al folosirii unor tehnologii similare.

O problemă de stringentă actualitate pe care o ridică analiza proceselor de muncă și de producție este raportul omului cu mediul natural. Marea tehnologie informatică, biologică, atomică este nepoluantă și permite o reechilibrare a ecosistemelor, deși creează și noi vulnerabilități, dar, în ultimă instanță, în raportul om-mediul natural tot omul decide.

O idee de o deosebită semnificație practică este ideea managementului schimbării, care devine singura strategie ce asigură supraviețuirea și competitivitatea într-o lume în schimbare și care valorizează schimbarea. Orientat spre viitor, managementul schimbării – așa cum arată O. Hoffman – semnifică nu numai adaptarea la schimbare, ci, în special, *provocarea schimbării și promovarea ei anticipată și adecvată*, utilizând ca resursă importantă cunoașterea.

Sociologia muncii de Oscar Hoffman este o lucrare preponderent teoretică și metodologico-pedagogică, pentru că prin stilul de tratare a fiecărei probleme intenționează să învețe studenții să gândească sociologic, în termeni sociologici, realitatea socială. Numai în ultimul capitol, în care analizează tranziția în România, teoria coboară pe terenul realității sociale, luminând-o și explicând-o. Tranziția este concepută de autor ca un proces de inovare și „ruptură” socială, ca o stare de criză determinată de „trecerea inversă”, neexperimentată încă de omenire, de la socialism la capitalism. Ceea ce surprinde este că O. Hoffman vede în tranziție numai momentul de inovare și discontinuitate, „ruptura”, și nu evidențiază nici măcar un element de continuitate care ar putea fi folosit cu succes în procesele de inovare socială, știut fiind că nici o societate nu se poate construi pe un gol sau nu pornește de la zero. În al doilea rând, este evidentă pledoaria și convingerea sa fermă cu privire la trecerea spre o societate de tip capitalist, cu o economie de piață viabilă, modernă și o orânduire social-politică democratică, lucru pe care politicienii (*policy makers*) evită să-l exprime tranșant, știută fiind repulsia celor mulți la capitalismul primitiv și brutal instalat deja. În plus, după numai 7 ani de băjbăieli, reculuri, încercări și erori, este prematur să se afirme cu certitudine direcția de evoluție capitalistă. Ea rămâne o alternativă, și nu singura posibilă „*Butterfly effect*”, cum spun analiștii, arată că există întotdeauna incertitudini care transformă radical rezultatele. „Lecția finală a anului 1989 ne reamintește ceva: că viitorul pe termen scurt este imprevizibil” și cu atât mai mult pe termen lung. Grupările social-democrate care există – și nu „se pretind a fi”, cum spune autorul – în România și în Europa nu și-au spus încă ultimul cuvânt, abia se regroupează și își regândesc ideologia și programele. A nu le lua în seamă este o slăbiciune teoretică și mai ales practică.

Cu toate succesele sale, nici capitalismul nu se dovedește a fi cea mai bună dintre lumi. O demonstrează evenimentele ce se desfășoară sub ochii noștri. Oare numai o „restaurație” capitalistă, fie ea și cea mai modernă, viabilă, ne poate salva din actuala criză de sistem și de orientare? De ce analiștii și politicienii nu ar identifica și altceva care să reducă „costurile sociale” și să ducă la împlinirea în fapt, nu numai teoretic și politic, a „drepturilor fundamentale ale omului” precum dreptul la muncă, la ocrotire socială, la o viață civilizată etc.?

Însăși această „îndrăzneală” de a inventa ar confirma ideea de bază a lucrării – aceea a viitorilor posibili.

Dincolo de această concepție a autorului, față de care se pot manifesta firesc unele rezerve, *Sociologia muncii* de Oscar Hoffman este o lucrare de referință în sociologia problemei și un reper pentru sociologie în general.

Dr. Maria Cobianu-Băcanu

CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ, *Civilizație modernă și națiune*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996

Dezbătută mai mult de istorici, literați, filosofi, antropologi culturali decât de sociologi, tema constituirii civilizației moderne românești redevine actuală în contextul dezbaterilor asupra căilor și modelelor tranziției post-comuniste în acest spațiu european. Cunoscut publicului prin studii publicate timp de două decenii asupra procesului modernizării sociale și culturale a societății românești, Constantin Schifirneț prezintă în volumul *Civilizație modernă și națiune* o sinteză amplă și incitantă asupra contribuțiilor sociologice aduse de trei cititori ai culturii românești moderne: Mihail Kogălniceanu, Titu Maiorescu și Mihai Eminescu.

Grila analitică utilizată de autor este definită în termenii atașamentului programatic al celor trei personalități la un model teoretic național de explicare a genezei civilizației moderne, „o alternativă la utopia despre edificarea oriunde și oricând a societății moderne”. Autorul desprinde două concepte axiale ale modelului național de edificare a societății și culturii moderne românești: civilizație modernă și națiune. Această schemă analitică se va dovedi productivă în identificarea în creațiile autorilor studiați a unor teze, concepte, perspective de investigație semnificative nu doar din punct de vedere istoric, ci și actual, ajutând lectorul contemporan să-și pună ideile în perspectivă printr-o inedită „critică din trecut”. Mai mult, această grilă analitică încadrează studiul sociologic al operei celor trei personalități, în chip inevitabil delimitat istoric și spațial, într-un cadru universal al dezbaterilor asupra modernității susținute de autori prestigioși, precum M. Weber, W. Sombart, R. Aron, E. Gellner, K. Jowitt, S. Nodia, St. Tănase, A. Marga, I. Ungureanu, I. Bădescu, V. Mihăilescu, D. Sandu, D. Barbu ș.a.

Volumul începe prin prezentarea unor teze fundamentale formulate de Mihail Kogălniceanu, „omul rezumativ” al spiritului critic în cultura românească (G. Ibrăileanu), cu privire la modernizarea societății românești: ideea dezvoltării organice a societății; civilizația autentică modernă văzută ca sinteză a principiilor moderne cu instituțiile trecutului; ideea proprietății ca instrument al civilizației moderne; cultura tratată ca sectorul fundamental al modernizării societății românești, sprijinită pe acțiuni reformatoare etc. C. Schifirneț reușește să sensibilizeze cititorul de azi la dilemele marelui pașoptist moldovean: cum să „pună în lucrare” principiile privind libertățile și instituțiile avansate europene într-o societate tradițională, țărănească, fără să-i distrugă acesteia din urmă structurile de solidaritate? Din lectura volumului, cititorul va afla că opțiunea autorului mării reforme rurale de la 1864 privea introducerea de instituții, idei occidentale în societatea românească cu spirit de discernământ, ținând seama de tradițiile istorice, de „nevoile nației”.

Din lectura textului se pot desprinde și unele soluții de adecvare a formelor noi, moderne, de proveniență occidentală la nevoile locale ale realității naționale: a. studiul istoriei, care oferă în învățăminte

asupra mecanismului și efectelor unor „tocmeli ale ocârmuitorilor” asupra „moralului norodului”, precum și *b.* studiul unor fenomene și factori specifici ai modernității – democratismul, educația și comunicația, participarea etc. – pentru a fi introduși și în societatea românească.

Unele contribuții ale lui M. Kogălniceanu sunt mai palid reflectate în analiza efectuată de C. Schifirneț, iar altele sunt estompate. Astfel, nu se menționează unele „excese” critice ale pașoptistului, precum învinovățirea absolută și fără rezerve a unor instituții cu vădit caracter de raționalizare a vieții sociale, ca de pildă „Regulamentul Organic”; de asemenea, este neglijată contribuția lui M. Kogălniceanu în ceea ce privește sociologia pauperismului.

Următoarea analiză este consacrată contribuției lui Titu Maiorescu la explicarea dezvoltării moderne a culturii române. Ideea centrală a acestui studiu este formularea de către șeful „Junimii” a criteriului valoric în aprecierea cadrului instituțional modern al societății românești, cunoscut drept *teoria formelor fără fond*. C. Schifirneț își propune să demistifice acea imagine a lui T. Maiorescu, acreditată de rivalii săi, care îl prezenta drept antioccidental, antieuropean, adept al reîntoarcerii „la un trecut anacronic” și al plasării țării „în etapele depășite de istorie”. Investigațiile autorului îl conduc spre ideea că idealul maiorescian de modernizare a fost Europa, „deschiderea spre tot ce este autentic european”, viziune împărtășită și de Tr. Herseni. Sensul fundamental al concepției maioresciene asupra dezvoltării moderne a statului român, va sublinia C. Schifirneț, este acela al necesității adecvării instituțiilor și principiilor noi la „trebuințele, tradițiile și particularitățile poporului român”.

„Formele fără fond sunt, în viziunea maioresciană, neconcordanța dintre specificitatea fondului autohton și caracterul modern al instituțiilor importate din afară”. Autorul studiului explicitează poziția mentorului „Junimii”, făcând-o inteligibilă pentru cititorul de astăzi; astfel, el atrage atenția că, în viziunea maioresciană, românii aveau de construit o civilizație „compatibilă cu spiritul european”, însă mecanismul de edificare a acesteia „cere efort propriu de gândire și acțiune, pregătire și cultură” (p. 40). Din acest studiu rezultă cu limpezime că „dimensiunea fundamentală a demersului maiorescian cu privire la construcția civilizației moderne în România este cea axiologică” (p. 40): „adevăr în toate activitățile”. „Lipsa de adevăr” și mai ales „eroarea judecății noastre de astăzi asupra împrejurărilor trecutului” constituie „orbirea de a nu vedea că zidirea naționalității române nu se poate așeza pe un fundament în mijlocul căruia zace neadevărul” (p. 52). Cea mai expresivă formă a lipsei de adevăr este dată de contradicția dintre forme, semnificând, după analizele lui C. Schifirneț, fie „cultura și civilizația străină, dar și vechile instituții românești”, și fond, „desemnând uneori tradiția, ansamblul formelor vechi, particularitățile psihosociale ale poporului român” (p. 53) și totodată „clasele productive” (p. 54). Cu finețe analitică, autorul volumului remarcă faptul că, în concepția maioresciană, înfăptuirea concordanței dintre forme și fond presupune o întreagă „teorie a construcției culturale” implicând evoluția treptată a instituțiilor naționale în sensul progresului european, adecvarea formelor la nevoile claselor productive (țărâtimea, burghezia industrială și comercială), asigurarea interdependenței tuturor formelor instituționale, experimentarea noilor idei urmată de aplicarea lor etc.

Analiza întreprinsă de C. Schifirneț teoriei formelor fără fond accentuează îndeosebi aspectele integrante și evolutive ale modelului dezvoltării formulat de T. Maiorescu și relativizează efectele antimoderne și anticapitaliste ale acestuia, puse în lumină de Șt. Zeletin, E. Lovinescu și, mai recent, de St. Tănase, D. Barbu, R. Brâncoveanu, V. Mihăilescu.

Tema adevărului ca limită întemeiată pe baze raționale (lege) trasată clasei politice moderne și birocrăției impersonale a generat atitudini teoretice contra modernizării capitaliste prin insistența asupra *autenticității* mai degrabă decât asupra *raționalizării* instituțiilor moderne.

Cea de a treia contribuție analizată în volum aparține lui Mihai Eminescu. C. Schifirneț pleacă de la fundamentele paradigmatică ale gândirii sociale eminesciene: organicitate, continuitate istorică, valorificarea tradiției, naționalitate, munca drept temei al statului. Investigația amplă a publicisticii eminesciene i-a permis autorului studiului să identifice o serie de contribuții ale acestuia la construirea unui model al modernizării societății românești: teoria golurilor în spiritualitatea și economia românească (p. 83), teoria păturii superpuse (p. 88–89), teoria civilizației autentice bazate pe muncă (p. 89–94), teza privind națiunea ca punct central al oricărei dezvoltări (p. 100–104), tipologia barbarie-civilizație (115–118), fenomenologia națiunii (128–136). Spre deosebire de studiile consacrate lui T. Maiorescu și

M. Kogălniceanu, analiza sociologică a activității eminesciene este completată de o prezentare sistematică a altor surse și referințe cu privire la tematica cercetată, inclusiv o addenda referitoare la *Sociologia eminesciană* de I. Bădescu. În lista contribuțiilor sociologice eminesciene nu se regăsește însă viziunea poetului asupra industriei și raporturilor sale cu agricultura și nici numele unui discipol semnificativ al lui Eminescu, economistul și sociologul Mihail Manoiilescu. Acesta din urmă s-a autodefiniț drept succesor al ideilor lui Eminescu, recunoscând în gândirea eminesciană asupra funcțiilor naționale, economice, culturale ale industriei, a dublei exploatare a satelor de către orașe, prin mecanismul celor două elevatoare, premisele propriiei elaborații cu privire la teoria schimbului internațional inegal.

Lectura volumului oferă cititorului de azi informații și puncte de vedere esențiale atașate perspectivei istoriste asupra modernizării societății românești: deducerea prezentului din evoluția istorică, nașterea burgheziei românești ca un proces de imitație de „sus” în „jos”, raportarea preferențială a instituțiilor moderne la ethosul poporului și relativa neglijare a raționalizării capitaliste a acestora.

Dr. Maria Larionescu

Dr. MIHAI C. TEODORESCU, *Valorile vitale și morale în practica medicală*, Editura Progresul Românesc, București, 1996

Cartea cu titlul de mai sus orientează cititorul pe o pistă de cunoaștere cu totul nouă, pentru că subiectul ei este tratat din perspectiva multidisciplinară pe care autorul o stăpânește cu deosebită abilitate, fiind posesorul a două licențe, în medicină și filosofie, perspectivă în care sociologia, psihologia și etica, sub sceptrul filosofiei valorilor și pe terenul solid al medicinei, își dau concursul în explicarea valorilor polare fundamentale sănătate-boală, viață-moarte și în orientarea spre promovarea valorilor vitale și morale în practica medicală de către confrății de breaslă – medici și în viață de către cititori.

Pentru orizontul ei larg, dublat de o profundă specializare pe care o aduce medicul practician și filosof, lucrarea se bucură de o înaltă apreciere din partea colegilor medici, care o consideră ca pe un dar de Crăciun (1996), un dar intelectual care îl alătură pe autor „la lista cărturarilor români înscrși în conștiința noastră pentru preocupările lor din domeniul sociologiei – printre care pot fi reamintiți mari gânditori ca Petre Andrei, Lucian Blaga, Dimitrie Gusti, D. D. Roșca, Tudor Vianu” (Dr. Valeriu Mihăilă, *Axiologia magister vitae*, în „Viața Medicală”, nr. 7/14 februarie 1997, p. 11).

Lucrarea a fost primită, de asemenea, cu deosebit interes de specialiștii departamentului de etică al bibliotecii British Medical Association (B.M.A.) din Londra, recunoscând pentru munca lor de pionierat în etica medicală și în ceea ce privește drepturile și responsabilitățile medicilor.

O confirmare a valorii științifice și umaniste a lucrării – pentru că de la primul până la ultimul capitol emană un cald și convingător umanism – este prezentarea ei de către academicianul Ștefan Milcu și academicianul Alexandru Surdu, care pun în lumină „competența și discernământul cu care sunt tratate unele aspecte ale sociologiei medicale” sau spiritul de „pasionat cercetător al problemelor de sinteză în medicină” al autorului.

Menționăm că lucrarea de față este rodul rescrierii și amplificării tezei de doctorat în filosofie la stăruințele unor distinși oameni de cultură. Dublul statut de medic și filosof i-au permis această fericită îmbinare a spiritului larg integrator cu cel explicit practic, cu care rămâne cititorul după ce a parcurs volumul, spirit care, subtil și benefic, este inoculat și acestuia. Pentru că lucrarea este nu numai un mijloc de informare, dar implicit și un ghid de formare și călăuzire a comportamentului bolnavului spre acea stea polară care este sănătatea, ce îi asigură realizarea deplină ca personalitate umană în viața socială.

Conștient de supralicitarea materială, tehnică, economică la care este expusă societatea și, implicit, membrii ei, autorul recunoaște că aceasta impune, în ultimă instanță, o „unilateralizare a ființei umane” și propune extinderea preocupărilor oamenilor spre zona binelui, frumosului, sacralului, care îi îmbogățesc

și completează, știut fiind că valorile științei medicale și ale filosofiei deschid orizonturi nebănuite de cunoaștere și trăire umană.

Prin axiologie medicală autorul înțelege un caz particular al axiologiei în general sau o concretizare a filosofiei valorii în domeniul medicinei. *Teoria generală a valorilor în practica medicală* este obiectul capitolului 1 al lucrării. În acest capitol rețin atenția conceptul de grup mic în axiologia medicală, specificul valorii în practica medicală și conceptul de vocație în axiologia medicală.

Capitolul 2, *Valorile morale în perspectiva practicii medicale*, pune în dezvoltare criteriul valorilor morale în medicină, valoarea morală a maladiilor cronice și valoarea morală în cercetarea științifică.

Capitolul 3, *Interacțiunea valorii morale cu valoarea economică medicală*, este interesant prin analizele profunde de etică medicală pe care le efectuează autorul. În centrul expunerii, aici, se află valoarea economică, caracteristicile ei, tipurile de valori economice și influența reciprocă dintre valoarea economică și valoarea morală.

Capitolul 4. *Valoarea vitală în medicină* – exprimată în sănătate, putere fizică, forța temperamentului, armonia și frumusețea pielii, a tenului etc. –, atrage atenția deopotrivă medicilor și celorlalți specialiști, datorită finei examinări a trăsăturilor definitorii ale valorii vitale și a expunerii din perspectivă axiologică – abordare absolut nouă a modelului psoriazisului vulgar. Dacă în capitolele anterioare recunoșteai în principal pe Mihai C. Teodorescu filosoful și axiologul, în acest capitol te întâlnești cu medicul dermatolog pasionat Mihai C. Teodorescu. Dar vocația filosofică și axiologică este prezentă și în acest expozeu, când analizează relația dintre stres și valoarea morală a psoriazisului; pe baza testelor efectuate de alți cercetători a reieșit că, în 52% din cazuri, prima erupție psoriazică s-a produs în urma unei traume psihice sau a unei tensiuni psihice negative semnificative.

Cercetarea empirică a valorii vitale, metodologia și exigențele unei astfel de întreprinderi științifice încheie lucrarea, oferind și în acest compartiment – al cercetării medicale – un model demn de urmat de către tinerii preocupați de acest domeniu fascinant al valorii vitale.

Noutatea lucrării *Valorile vitale și morale în practica medicală* constă în faptul că ea oferă o analiză în profunzime din perspectivă filosofică și etică a raportului dintre medic și bolnav, a universului de gânduri, sentimente, stări de spirit, aprecieri ce se stabilesc între vindecător și bolnav, subliniind că „valoarea este elementul structural fundamental al tuturor sistemelor vieții sociale, inclusiv al sistemului medical” (p. 19).

Grupul în cadrul căruia își propune să cerceteze tipurile de relații și aprecieri care constituie toate valențele ce-l fac apt pentru a asigura integrarea individului în realitatea social-ecologică, ca și interpretarea din perspectivă sociologică a microgrupului uman spitalicesc și a câmpului său valoric-normativ reprezintă meritul deosebit al lucrării. „Valorile grupului mic – spune autorul – sunt obiectul trebuinței unei relații interumane; ele se găsesc în adâncimea raportului interpersonal și nu la suprafața lucrurilor; au o mai mare profunzime decât valorile materiale, suportul lor complex fiind de natură personal-spirituală. Semnificația valorilor grupului mic se degajă din psihicul persoanei și nu din somă, căci raportul interuman are o natură predominant spirituală. Dimpotrivă, valorile vitale le atribuim întotdeauna somei și nu psihicului, adică persoanei umane considerate ca simplu organism biologic material” (p. 41).

Din perspectivă socio-umană, un interes deosebit îl prezintă relația interpersonală medic-bolnav, efectele terapeutice favorabile obținute prin mecanismul placebo, psihoterapia de grup și procedeele psihoanalitice. Autorul explică extrem de simplu de ce se vindecă bolnavul prin mecanismul placebo: „pentru că își mobilizează voința de a se vindeca cu ajutorul unei judecăți de valoare care-l antrenează profund din punct de vedere afectiv, volitiv și deziderativ, deoarece boala îi prejudiciază puternicul instinct de autoconservare” (p. 66).

Efectul placebo se intensifică în cadrul grupului mic. De un deosebit interes pentru cititor este ideea că, atunci când medicul, bolnavul, personalul de îngrijire și ceilalți bolnavi din jur cred în însănătoșire și respectă normele și sfaturile medicale, reușita terapeutică este mult mai mare – psihoterapia de grup introdusă de J. L. Moreno verificându-și validitatea.

Meritele lucrării sunt multiple, de natură științifică, medicală, morală, socio-umană, pentru specialiști și omul de pe stradă, sănătos sau bolnav. Ea invită cititorul să urce prin voință, educație și cultură spre vârful „pomului axiologic”, unde se află binele, frumosul, adevărul și sacralul. Despre meritul

pedagogic al cărții se poate discuta neîndoielnic, pornind de la subcapitolul consacrat conceptului de vocație în axiologia medicală, unde se spune că „vocația pentru medicină presupune un triplu tropism axiologic, corespunzând la trei valori: valoarea adevărului, valoarea persoanei (valoarea morală) și valoarea rolului social (valoarea muncii), adică dragostea pentru meserie ca o valoare a grupului mic profesional” (p. 91).

Iubirea adevărului, a bolnavului și a meseriei sintetizează vocația medicală, ea însăși de natură pluriaxiologică.

În concluzie, ne aflăm în fața unei lucrări de înaltă ținută științifică și umanistă în care autorul însuși demonstrează o orientare pluriaxiologică străbătută de idealurile lui Hipocrate și ale lui Paracelsus, în care iubirea de oameni și de meserie se îmbină armonios cu cea de adevăr, așa cum eticianul, axiologul și filosoful se împacă la fel de fericit cu cercetătorul și dermatologul Mihai C. Teodorescu.

Dr. Elena Cobianu

RICHARD J. HERRNSTEIN, CHARLES MURRAY, *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life*, The Free Press, New York, 1994

Apărută în 1994, lucrarea *The Bell Curve*, abordând probleme de teorie socială, a stârnit numeroase discuții în contradictoriu încă de la început datorită premisei sale explozive: diferențele de capacitate intelectuală între locuitorii și grupurile sociale din Statele Unite și semnificația lor pentru viitorul Americii, demonstrate pe baza testului de inteligență IQ.

Autorii sunt două personalități importante ale elitei de peste ocean – Richard J. Herrnstein, doctor în psihologie la Harvard, unde și predă din 1958 la catedra de psihologie, și Charles Murray, absolvent al aceleiași Universități Harvard, având un doctorat în științe politice la MIT.

Din punctul de vedere al autorilor, la ora actuală, capacitatea de a folosi și chiar manipula informațiile a devenit cel mai important factor de succes, indiferent de felul în care este considerat acesta: securitate financiară, putere sau statut social. Cei care se ocupă cu manipularea ideilor și abstracțiunilor sunt conducătorii și primii beneficiari ai societății. Dintr-o astfel de perspectivă, inteligența, la cel mai înalt nivel al său, reprezintă un material brut din ce în ce mai important în drumul către succes. Dar problema este că, în ciuda deceniilor de încercări de negare a conceptului de „inteligență”, autorii cărții de față doresc a se focaliza exact pe discuția asupra „inteligenței”. Orice dezbateră de acest fel implică și punctul de plecare următor: adevărul privind capacitatea intelectuală este însoțit automat de afirmații privind inegalitatea între oameni, din motive pe care nici un guvern preocupat de măsuri de protecție a populației nu le poate schimba prea mult.

În viziunea celor doi autori, scopul fundamental al volumului *The Bell Curve* (în traducere aproximativă *Clopotul lui Gauss*, pentru a nu ne îndepărta de sens) este acela de a releva transformările dramatice petrecute în prezentul societății americane. Este vorba de un proces care a creat un nou tip de structură socială, condusă de o „elită cognitivă”, la rândul său rezultată din concentrarea și auto-selecția operate în acele grupuri sociale înzestrate cu abilități cognitive. Din păcate, o asemenea transformare are și un efect opus: astfel se perpetuează existența unui segment al populației deficitar în aceste înzestrări și abilități cognitive, hărăzit muncii, în cazul în care se găsește de lucru, oricum în afara „economiei informaționale”.

Declanșând deci o mulțime de controverse de-a dreptul incendiare, cartea lui Herrnstein și Murray explorează modalitățile prin care inteligența scăzută se află la baza multor probleme sociale din Statele Unite, independent de contextul social, economic sau etnic. Totodată, autorii demonstrează un alt adevăr tabu; și anume, nivelul de inteligență diferă de la un grup etnic la altul, descoperire discutată deja de mai mult timp de către psihometriști și alți specialiști.

The Bell Curve este o carte care se citește cu interes, cunoscând mai ales că politica oficială a unei țări democratice este de a accepta diferențele de acest tip între oameni. Autorii analizează în cele mai

mici detalii o gamă largă de probleme sociale insolubile, arătând că motivația existenței lor se găsește în legătura decisivă dintre incidența lor crescută și inteligența scăzută a celor care au de suferit de pe urma lor; de aici rezultă abandonul școlar, șomajul, accidentele de muncă, violențele în familie împotriva copiilor și copiii din afara căsătoriei, criminalitatea și o serie de alte probleme sociale.

Herrnstein și Murray cer în primul rând ca națiunea americană să accepte aceste lucruri, pentru că numai astfel se pot trata realist chestiunile în cauză și tot numai astfel se pot face planuri de eliminare sau măcar reducere ale tarelor vieții sociale. *The Bell Curve* este o carte concepută pe mai multe niveluri: există mai multe eseuri introductive, care pun în cauză o problemă și oferă o concluzie în această privință. Apoi este textul în sine, care se oferă cititorului mediu, de pildă celui pasionat de rubricile de știință din reviste. Materialul informațional devine mai dens atunci când intră în discuție un subiect controversat care în mod normal îi poate face pe cititori să se îndoiască de realitatea sa. Apar apoi în carte mai multe articole scurte, cu un corp de literă mai mic, în care se discută modalități alternative de a privi datele de până atunci sau ilustrări neașteptate, istorice sau contemporane.

Analiza unui subiect ca acela de *intelligență* este întotdeauna întâmpinată cu rezerve, spun autorii, într-o societate democratică. Unii cred că s-a dovedit deja că, în sine, conceptul nu este decât un fals. Alții își amintesc de scheme eugenice totalitare bazate pe rezultatele testului de inteligență IQ și se tem de consecințele lor reactivitate. Alții se tem că o discuție asupra inteligenței ar putea promova rasismul, având în vedere că una din concluziile cărții de față este că ordinea descrescătoare a grupurilor de inteligență din Statele Unite este următoarea: evreii, asiaticii, albi, hispanicii și negrii.

Până la urmă, cel mai important contraargument adus volumului aparține celor care l-ar formula aproximativ astfel: „Da, acceptăm că inteligența este importantă și oamenii sunt diferiți între ei. Dar Statele Unite sunt fondate pe principiul că toți oamenii sunt egali în fața legii. Deci, ce fel de relevanță pot avea diferențele în nivelul de inteligență pentru politica statului? Care este beneficiul rezultat dintr-o asemenea carte?” (citată din *Prefață*).

Autorii opun acestui contraargument următoarea relatare: o mare națiune, fondată pe principiile libertății individuale și al autoguvernării, care constituie realizările sale de bază, se apropie de sfârșitul secolului și al mileniului. Egalitatea în drepturi – un alt principiu central – a fost implantată aici mai adânc și cu mai mult succes decât în alte societăți multirasiale. Totuși, un segment al acestei societăți trăiește bine, membrii săi au acces la învățământul superior, în ciuda diferențelor de statut material între părinți. După ce-și termină studiile, aceste persoane beneficiază de avantajele tehnologiei, extinzându-și opțiunile și libertățile, oferindu-și toate resursele necesare unei vieți, de la rezonabil în sus.

Pe de altă parte, un alt segment social este cel aflat la marginea de jos a societății. Sărăcia este aici lucie, consumul de droguri și criminalitatea au o rată foarte înaltă, iar valorile familiale tradiționale dispar. Tehnologia de ultimă oră nu este un partener, ci un îndepărtat tărâm electronic.

Contradicțiile dintre aceste grupuri opuse, aflate la niveluri extreme de o parte și de alta a societății, supun la presiuni întreaga structură. Marea parte a națiunii americane nu intră în nici una dintre cele două categorii, dar existența ei este modelată de puterea elitei și de disperarea celor săraci. Autorii consideră că „diferențele dintre bine și rău ale culturii americane, dintre cinstiți și ticăloși, dintre ceea ce se poate obține și ceea ce este imposibil de obținut și, mai important, simțul asupra felului în care oamenii trebuie să conviețuiască au fost alterate într-o miriadă de feluri”. Din această perspectivă, cartea celor doi autori se prezintă ca un semnal de alarmă în privința „subțierii” fragilei țesături de civilizație, respect reciproc și obligații mutuale, aflată în mod normal la baza oricărei „societăți fericite”.

A încerca să analizezi problemele unei națiuni fără a lua în seamă rolul elitei inteligente este, în opinia autorilor, echivalent cu a încerca să privești „printr-o sticlă fumurie, a te lupta cu simptomele și nu cu cauzele”.

Apreciind că nu sunt indiferenți la felul în care această carte ar putea face rău, dacă ar fi percepută într-un mod greșit, autorii consideră, în același timp, că nu poate exista un progres adevărat în soluționarea problemelor Americii dacă nu se discută relația dintre inteligență, pe de o parte, și relația dintre structura socială și politica statală, pe de cealaltă.

JACQUES COMMAILLE și FRANÇOIS DE SINGLY (coordonatori), *La question familiale en Europe*, L'Harmattan, Collection „Logiques sociales”, Paris, 1997

La question familiale en Europe este constituită dintr-o serie de studii asupra familiei și politicii familiale din țări având tradiții sau probleme mai mult sau mai puțin comune: Franța, Italia, Suedia etc. Pentru a conferi o perspectivă mai amplă cercetării, în volum sunt incluse și studii despre familie în Australia, Statele Unite ale Americii și Japonia.

Intenția coordonatorilor* este aceea de a formula posibile răspunsuri la întrebarea asupra existenței unei familii europene comune și a unei politici familiale europene comune. Cele trei părți ale lucrării se referă la: comportamente și politici, problema familială văzută din afara Europei și guvernarea familiei în Europa – autonomie, dependență și control.

În prima parte – *Comportamente și politici* – sunt inserate următoarele studii:

În *Convergența demografică dincolo de diferențele naționale*, François Begeot și Juan Antonio Fernandez-Cordon demonstrează că dinamica populației europene urmează un model comun, în esență, tuturor țărilor dezvoltate, caracterizat printr-o fecunditate și o mortalitate scăzute, producând un indice de creștere naturală foarte scăzut, fapt datorat unui lung proces de tranziție demografică.

În *Permanența specificului național în dreptul familiei*, Jacqueline Rubellin-Devichs demonstrează că în evoluția dreptului familiei există mari similitudini, ea fiind marcată de crize economice, care antrenează nesiguranța și sărăcia, de marile mișcări sociale, de progresul muncii feminine, care pune problema încredințării copiilor, de scăderea natalității (cu excepția Suediei), de politici familiale care încearcă să reconcilieze munca feminină și viața familială.

În studiul *Incertitudinile politicilor în privința familiei*, Wilfried Dumon urmărește definirea politicii familiale ca proces și ca produs, având ca punct de plecare situația demografică, schimbarea structurilor familiale și contextul societal.

Ca proces, politica familială cuprinde trei aspecte: nivelul de decizie, actorii și modalitățile de luare a deciziei. În ceea ce privește procesul de luare a deciziei, se pune un accent tot mai mare pe descentralizare, prin încredințarea politicii familiale competenței noilor structuri regionale, printr-o formă de delegare a puterii autorităților centrale de la nivel național sau federal către instanțele regionale sau, cum este cazul Germaniei, prin aplicarea unei politici familiale specifice fiecărui Land, în paralel cu

* Jacques Commaille este director de cercetare la CNRS, membru al Centre d'étude de la vie politique française (Fondation Nationale des Sciences Politiques), expert, apoi director adjunct al Observatorului European al Politicilor Familiale Naționale al Comisiei Europene, până în anul 1985. Dintre publicațiile sale amintim: *Le divorce en France: de la réforme de 1975 à la sociologie du divorce*, La Documentation Française, Paris, 1978; *Familles sans justice? Le droit et la justice face aux transformations de la famille*, Le Centurion, Paris, 1982; *La loi et le nombre. Changements législatifs et évolution de la divortialité* (în colaborare), Presses Universitaires de France – INED, Paris, 1983; *Normes juridiques et régulation sociale* (dir. cu F. Chazel), Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Paris, 1991; *Les stratégies des femmes. Travail, famille et politique*, La Découverte, Paris, 1993; *L'Esprit sociologique des lois. Essai de sociologie politique du droit*, Presses Universitaires de France, Paris, 1994; *Politique des lois en Europe. La filiation comme modèle de comparaison* (dir. cu L. Assier-Andrieu), Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Paris, 1995; *Misères de la famille, question d'État*, Presses de Sciences Po, Paris, 1996.

François de Singly este profesor de sociologie la Facultatea de Științe Sociale de la Sorbona (Université de Paris V – René Descartes) și director al Centre de recherches en sociologie de la famille (CERSOF). A publicat: *Fortune et infortune de la femme mariée*, Presses Universitaires de France, Paris, 1987; *Gens du privé, gens du public* (cu C. Thélot), Dunod, Paris, 1989; *La famille: l'état des savoirs* (dir.), La Découverte, Paris, 1991; *Affaires de famille, affaires d'État* (dir. cu F. Schultheis), Editions de l'Est, Nancy, Paris, 1991; *Parents salariés et petites maladies d'enfant*, La Documentation Française, Paris, 1993; *Sociologie de la famille contemporaine*, Nathan, Paris, 1993; *Le Soi, le couple et la famille*, Nathan, Paris, 1996.

politica familială federală. Acest proces de descentralizare este urmat de un proces de „internaționalizare” sau „europeizare” a politicii familiale.

Descentralizarea determină multiplicarea actorilor politicii familiale, care tinde să devină tot mai complexă. Astfel, dobândesc o mai mare importanță tribunalele, întreprinderile și familiile (care se comportă mai mult ca subiecte consumatoare decât ca beneficiare). Politica familială ca produs urmărește realizarea justiției sociale sau, mai precis, prevenirea sărăciei.

În cadrul politicii familiale, pe lângă măsurile cu caracter socio-economic, se vorbește despre preocupări ce țin de „calitatea vieții”, vizând dezvoltarea economică cu finalitate pentru familia de astăzi, cu precădere în domeniul violenței domestice și al serviciilor de consultații.

Câmpul de acțiune al politicii familiale se mărește și se dezvoltă, devenind mai mult decât un ansamblu de strategii și politici de supraviețuire economică, exprimându-se din ce în ce mai mult ca o „formă autonomă de acțiune politică orientată spre familii ca grupuri de susținere pentru persoane”.

În *Echilibrarea socio-politică a relației muncă-familie*, Linda Hantrais se referă la evoluția locurilor de muncă feminine (și greutățile legate de nonconvergența relației muncă-familie), la egalitatea șanselor de reconciliere a muncii remunerate și a vieții familiale, la modalitățile de ajustare a muncii remunerate și a vieții familiale. Importanța diferențelor existente între țările membre ale Uniunii Europene poate explica, în oarecare măsură, dificultatea de a se ajunge la un consens privind obiectivele și politicile de conciliere muncă-familie.

Franz-Xavier Kaufmann, în studiul *Statele-providență europene în raportul lor cu familia*, consideră că termenul de „politică familială” nu permite analiza condițiilor politice ale vieții familiale, în special o comparație la nivel internațional. Autorul analizează raporturile între „problema socială”, stat și familie în diverse țări din Uniunea Europeană, cum ar fi: Franța, Germania, Suedia, Marea Britanie. O comparație la nivel european ar fi posibilă după stabilirea demersurilor teoretice, analizelor instituționale și elaborarea indicatorilor statistici comparabili.

Fundamentele istorice ale structurilor familiale, semnat de André Burguière, oferă o clasificare și o analiză a trei modele domestice, realizată de Cambridge Group: familia-souche, familia comunitară și familia nucleară. Aceste forme de organizare și de concepție familială reprezintă contribuția cea mai importantă a lumii rurale la cultura europeană.

Partea a doua a lucrării – *Problema familială văzută din afara Europei* – cuprinde studii despre familie în țări extra-europene, raportându-se la modelul european.

Don E. Edgar arată că *Familia australiană ca expresie a modernității* are esența europeană, prin origini, structuri și caracteristici demografice, dar își păstrează specificitatea, datorită tradițiilor religioase, etnice etc. Ca și în Europa, în Australia asistăm la o reevaluare a importanței muncii domestice, a rolului rețelelor sociale în satisfacerea nevoilor familiale și a statutului parental ca instituție socială.

În *Tulburările modernității. Statutul nesigur al familiei în Statele Unite*, referindu-se la familia americană, Kara M. Andersen arată că, pentru aceasta, trecutul, prezentul și viitorul său înseamnă doar o structură familială mai puțin tradițională decât a familiei europene. Studiul abordează dificultățile întâlnite în încercarea de a se oferi o concepție americană asupra familiei europene, apoi diferențele între familiile europene și americane (din perspectivă americană), încercând să găsească similitudini între cele două tipuri de familii.

Tadaki Matsukawa, în *Familia japoneză între tradiție și modernitate*, prezintă câteva din caracteristicile familiei japoneze, precum menținerea repartiției tradiționale a rolurilor parentale, menținerea unei concepții tradiționale a cuplului, accesul facil la divorț, ceea ce o diferențiază de familiile occidentale. Se poate vorbi totuși despre „occidentalizarea” familiei japoneze – din punct de vedere juridic.

Ultima parte a lucrării cuprinde studii care se referă la *Guvernarea familiei în Europa: autonomie, dependență și control*.

În *Solidaritate statală versus solidaritate familială. Problema generațiilor*, Giovanni B. Sgritta abordează conflictul inter-generațional, resimțit cu precădere în țări cu sisteme politice neo-liberale (Statele Unite) și mai puțin în regimuri social-democrate sau în state-providență conservatoare, puternic corporatiste. Diferențele în perceperea acestui conflict și/sau apariția lui sunt legate de ideologii, de relația public/privat, de stabilitatea relațiilor familiale, de rolul Bisericii catolice. În ultimul timp, aceste diferențe s-au atenuat datorită studiilor și dezbaterilor politice privind problema generațiilor.

În mod paradoxal, criza demografică și conflictul între generații ar putea contribui la rezolvarea problemelor legate de dezechilibrele și asimetriile care există în societatea europeană și între țări având norme diferite de viață și bunăstare.

Referindu-se la *Limitele culturale și politice ale unei transformări a rolurilor familiale*, Ulla Björnberg arată că transformarea rolurilor familiale este legată de emanciparea femeilor și dorința lor de independență economică. Astfel, menajul cu salariu dublu tinde să devină modelul familial „clasic”. Guvernele au dezvoltat politici familiale care urmăreau concilierea vieții familiale cu cea profesională. Sunt luate în discuție reformele din Suedia privind concediul parental (pentru bărbați și femei), cele privind adaptările vieții profesionale la cerințele familiale (atitudinile privind cariera), identitatea profesională și familială și apariția unui nou rol părintesc masculin (fatherhood).

În *Contribuția familiei la reproducerea socială: o afacere de stat*, Franz Schultheis neagă utopiile sociale clasice, potrivit cărora se produce un transfer radical al funcțiilor de reproducere socială din cadrul familial și din sfera privată către colectivitate și spațiul public. Societățile contemporane mai păstrează astăzi, în pofida valorilor democratice și egalitare oficiale, un număr de inechități sociale și inegalități de șanse care dovedesc o inerție istorică remarcabilă. Această reproducție familială a pozițiilor sociale și a capitalurilor economice, culturale și simbolice asociate nu implică totuși o inerție a realităților socio-structurale concrete.

Valério Pocar și Paola Ronfani, în studiul *De la instituție la autoreglare*, arată că în țările Europei occidentale, paralel cu modelul tradițional de rezolvare a conflictului conjugal, s-au dezvoltat modele „alternative” de intervenție, de natură informală. O evoluție importantă în domeniul conflictului familial apare prin tendința de „normalizare” a disocierii conjugale, această transformare fiind produsă de: creșterea numărului rupturilor conjugale, difuzarea în cultura occidentală a modelelor de căsătorie care opun valorilor tradiționale ale familiei-instituție pe cele ale familiei – cadru de afecțiune și solidaritate.

John Eekelaar, în *De la privacy la statul Leviatan. Cazul copilului*, consideră că există o dezvoltare a relației societate-copil, relație care trece din sfera privată în sfera publică (dovadă fiind modificările survenite în legislațiile naționale). Relațiile familiale în domeniul public sunt structurate prin conceptul de statut. Astfel, există trei forme paradigmatică de statuturi relaționale: relații instrumentale, relații tutelare (asistența individuală – părintele ca delegat; tutela statală), relații de drept (*right-based relationships*).

În *Politica familiei în Europa comunistă ca incitare la o cetățenie pasivă*, Smaranda Mezei, prin raportarea la trecutul comunist, permite înțelegerea modificării comportamentelor familiale și a reprezentărilor acestora, a practicilor familiei și discursului asupra lor, a gradului de putere al instituției, a locului său în ierarhia valorică și a relațiilor pe care le întreține cu statul și cu spațiul public. Ceea ce etichetăm în mod globalizant drept „tranziție” sau țări „post-comuniste” include de fapt o întreagă diversitate de realități istorice, culturale, economice și sociale.

După al doilea război mondial și instaurarea regimurilor comuniste, intervențiile statului vizau stimularea natalității, familia trebuind să asigure în special forța de muncă necesară industrializării accelerate. Atitudinea pro-natalistă era influențată de factori ideologici („legea socialistă a populației”, mimetismul în raport cu statul sovietic).

În perioada de tranziție se mai percepe încă nostalgiile paternaliste, având drept urmare infantilizarea societății, la care se adaugă disprețul față de sfera publică și o repliere asupra familiei. În România, în ciuda modificărilor în comportamentul demografic al familiei, ar trebui să se producă o întărire a solidarității familiale, ca urmare a tendinței statului de „a se retrage din funcția sa de protecție socială”.

Viitorul politic al problemei familiale în Europa, semnat de Jacques Commaille și François de Singly, conturează o politică comună Uniunii Europene în materie de familie. Această încercare este marcată de o dublă nesiguranță: prima ține de obiectul unei politici în materie; cea de-a doua ține de o entitate care se numește Uniunea Europeană și locul pe care îl ocupă aici politica familială. Obiectivele sociale ale Uniunii Europene sunt concepute în funcție de obiectivele sale economice (este semnificativ în acest sens faptul că referința la drepturile acordate femeilor trimite la condiția lor de muncitoare și nu la aceea de mame).

La nivel european nu există un guvern al familiilor, ci o administrație: Comisia Europeană, care are și rolul de coordonare împreună cu administrațiile naționale, prin intermediul unui grup specializat

de înalți funcționari. Nici una din analizele prezentate nu indică o politică comună în materie familială, rezultând dintr-o voință politică unică. Astfel, „în fața unei evoluții a comportamentelor familiale și a proceselor sociale care implică familia, pentru care putem admite un paralelism sau convergențe în cadrul UE, observăm derivate de acțiune comună, a căror inițiativă revine în principal unei construcții birocratico-politice europene”.

Aceste studii asupra familiei europene nu încearcă să nege posibilitatea de existență a unui proiect politic european în domeniul familiei, a unui voluntarism al „publicului” în fața evoluțiilor convergente ale spațiului privat. În măsura în care diversitatea se referă mai mult la politici decât la comportamente, constatarea acesteia nu împiedică existența unei familii europene. O politică europeană în privința familiei s-ar putea constitui ținând seama de acest paradox: „Europa juridică nu va exista decât dacă își va însuși pluralismul și diversitatea care, de la origine, au fost înscrise în istoria sa”.

Claudia Udrescu

AL XIV-LEA CONGRES MONDIAL DE SOCIOLOGIE,

26 iulie – 1 august 1998, Montréal – Canada.

Programul și tematica dezbaterilor

Cel de-al XIV-lea Congres Mondial de Sociologie, care va avea loc la Montréal, în perioada 26 iulie–1 august 1998, se va desfășura – printr-o fericită coincidență – o dată cu aniversarea a 50 de ani de la înființarea Asociației Internaționale de Sociologie, fapt care-i conferă și o semnificație istorică.

Recunoscut în lumea sociologilor prin contribuția sociologiei canadiene, Montréal are o populație de trei milioane, este cel mai mare oraș francofon din exteriorul Franței, fiind cunoscut ca un important centru comercial, tehnologic, industrial și cultural. Orașul Montréal se remarcă și prin diversitatea activităților culturale, având numeroase muzee și fiind gazdă a mai multor festivaluri internaționale.

Fără îndoială, toate aceste valențe constituie o tentație în plus pentru cei care vor participa la lucrările celui de-al XIV-lea Congres Mondial de Sociologie, ce-l are pe profesorul Gilles Pronovost ca președinte al Comitetului de organizare.

În continuare, prezentăm specialiștilor din România tematica și programul de desfășurare ale acestui Congres de Sociologie.

Tema generală a congresului – *Cunoaștere socială: moștenire, provocări, perspective* – va fi dezbătută în trei sesiuni prezidențiale, șase simpozioane, sesiuni ale comitetelor de cercetare, ale grupurilor de lucru și tematiche ale A.I.S., precum și în sesiuni ad-hoc ale organizațiilor afiliate la A.I.S.

Cele trei sesiuni prezidențiale vor fi organizate de către președintele A.I.S., toate fiind sesiuni plene, și se vor desfășura astfel: în sesiunea prezidențială I (26 iulie 1998), prezidată de Raquel Sosa Elizaga (Mexic), va avea loc ceremonia de deschidere (recepție pentru participanți) și alocuțiunea președintelui; sesiunea prezidențială II (28 iulie 1998), cu tema *Cunoașterea socială și multiplicitatea limbilor și culturilor*, va fi prezidată de Alain Touraine (Franța); în sesiunea prezidențială III (1 august 1998), prezidată de Alberto Martinelli (Italia), va avea loc investirea noului președinte și se va dezbate *Viitorul sociologiei și științelor sociale în secolul XXI*.

Fiecare din cele 6 simpozioane va consta din 4 sesiuni ce se vor desfășura pe 27, 28, 30, 31 iulie 1998, unde referatele vor fi susținute doar pe bază de invitație, astfel:

– Simpozionul I, *Schimbări de identitate și ordine socială* (coordonatori: Clauss Offe – Germania și Piotr Sztompka – Polonia), va dezbate: *De os vs. Ethos, Gemeinschaft și Gesellschaft* (comunitatea bazată pe sentimente/comunitatea bazată pe interese), *Religia între universalism și fundamentalism, Sexul și schimbarea rolurilor sociale*.

– Simpozionul II, *Muncă și tehnologie* (coordonatori: Anibal Quijano – Peru și Dale Tomich – SUA), cu temele: *Determinanții participării pe piața muncii, Noi tehnologii și organizarea muncii: alienare și împlinire, Munca și ciclul vieții, Viitorul muncii salariate*.

– Simpozionul III, *Calitatea vieții moderne: activ și pasiv* (coordonatori: Eva Alterman Blay – Brazilia și alții neanunțați încă), va discuta despre: *Ce fel de sănătate, pentru cine și cum?, Orașele: centre ale toleranței sau ale violenței?, Consum și timp liber: calea spre fericire?, Exprimare culturală și autoîmplinire*.

– Simpozionul IV, *Dezvoltare inegală: Cauze și consecințe* (coordonatori: Samir Naim-Ahmed – Egipt și Kokichi Shoji – Japonia), va conține temele: *Centre și periferii în schimbare, Migrații masive: societăți pe cale de remodelare, Drepturile omului și șansele inegale în viață, Degradarea mediului și inegalitățile la nivel mondial*.

– Simpozionul V, *Parametri naturali ai existenței sociale* (coordonatori: Claudine Herzlich – Franța și Marc Renaud – Canada), cuprinde tematica: *Bio-identități și statul, Noi pericole la adresa sănătății și a mediului, Ingineria corpului și dreptul la viață, Bio-identități și interacțiuni sociale*.

„Revista Română de Sociologie”, Serie nouă, Anul VIII, nr. 1–2, p. 145–147, București, 1997

– Simpozionul VI, *Știință și putere socială: Cunoaștere pentru ce?* (coordonatori: Christine Inglis – Australia și Partha N. Mukherji – India), va discuta: *Baza materială pentru burse și cercetare, Ideologie și științe sociale – o relație precară, Elaborarea politicii și sociologia aplicată, Moștenirea secolului XX și universalizarea sociologiei.*

Sesiunile comitetului de cercetare, ale grupurilor de lucru și tematice ale AIS se vor desfășura astfel: 15 sesiuni de câte 2 ore în cursul după-amiezilor și serilor din perioada 27 iulie – 1 august 1998 și o sesiune de 3 ore în dimineața zilei de 29 iulie 1998 vor fi organizate de comitetul de cercetare; 8 sesiuni de câte 2 ore în zilele din 27–31 iulie 1998, după-amiaza, și o sesiune de 3 ore pe 29 iulie 1998, dimineața, pregătite de grupul de lucru; 5 sesiuni de câte 2 ore după-amiază în zilele de 27–31 iulie 1998 vor fi organizate de grupul tematic.

Participanții care doresc să prezinte o lucrare trebuie să ia legătura direct cu președintele unei sesiuni, la alegere. Subiectele sesiunii și adresele organizatorilor sesiunii sunt publicate în Buletinul AIS 72, care apare în primăvara anului 1997.

Sesiunile suplimentare vor fi: SSO – sesiuni speciale ale organizațiilor afiliate la AIS și sesiuni ad-hoc organizate de grupuri speciale de interese ale unor cercetători. Solicitarea acestor sesiuni (maximum 2 sesiuni, fiecare a câte 2 ore), pentru a putea fi incluse în programul congresului, presupune: participarea unui număr mare de sociologi, din mai multe țări, care s-au angajat deja în colaborări și al căror interes special se încadrează perfect în domeniul unui comitet de cercetare, grup de lucru sau grup tematic existent deja al AIS.

Cererile vor preciza: titlul sesiunii, numele persoanei (persoanelor), adresa poștală completă (fax, telefon, e-mail) a organizatorului (organizatorilor), o succintă prezentare a conținutului sesiunii, lista persoanelor care ar putea contribui cu lucrări.

Orarul pentru pregătirea programului:

Pentru organizarea de sesiuni speciale și ad-hoc, cererile vor fi depuse la Secretariatul AIS din Madrid până la 15 martie 1997.

Pentru trimiterea rezumatelor la lucrările acceptate de organizatorii sesiunii, adresa este Secrétariat du XIVème Congrès mondial de sociologie, Université de Montréal, Case postale 6128, succursale Centre-ville, Montréal (Québec), H 3C 3J7 Canada, telefon: 1-(514) 343-6492, Fax: 1-(514) 343-6544, E-Mail: congres @ b coc. umontreal. c.a., Internet: <http://www.b.coc.umontreal.c.a.>, iar termenul limită este 1 martie 1998.

Toți participanții la program (furnizorii de lucrări, organizatorii de sesiuni, președinții de lucrări, ceilalți vorbitori) trebuie să se înregistreze până la termenul limită 31 martie 1998. În caz contrar, numele lor nu va apărea în Cartea-Program, iar extrasele lor nu vor fi incluse în volumul *Sociological Abstracts*.

30 Iunie 1998 va fi termenul limită pentru trimiterea a două copii (sau a unei dischete) cu lucrările, acceptate de organizatorii sesiunii, la Secretariatul Congresului din Montréal.

Maria Colfescu

„POPULAȚIE & SOCIETATE”, Buletin bilunar al Centrului de Cercetări Demografice al Academiei Române

În sala România – Luxemburg a Centrului de Informare și Documentare Economică (CIDE) al Institutului Național de Cercetări Economice (INCE) a avut loc, în ziua de 16 aprilie a.c., lansarea oficială a buletinului bilunar *Populație & Societate* al Centrului de Cercetări Demografice al Academiei Române. Revista va publica articole de sinteză asupra problemelor specifice demografiei din România, informații statistice, comentarii, note bibliografice, informații privind manifestări științifice interne și internaționale. Ea va fi un mijloc de informare a cercetătorilor, dar și a publicului larg.

Festivitatea a fost onorată de prezența domnului profesor Constantin Ionete, director general al INCE, care, în cuvântul de deschidere, a adus omagiul său Centrului de Cercetări Demografice pentru

activitatea depusă și pentru reușita publicistică. Această publicație este rodul colaborării dintre Centrul de Cercetări Demografice și Institutul Național de Studii Demografice (INED) din Franța, a cărei revistă *Population & Société* a constituit modelul celei românești.

Domnul academician Vladimir Trebici, directorul Centrului de Cercetări Demografice, a mulțumit participanților la acest eveniment sărbătorește și a salutat prezența domnului Michel Louis Lévy, redactorul șef al publicației franceze *Population & Société*.

Demersul publicistic nu ar fi fost posibil fără colaborarea eficientă a CIDE și a directorului acestuia, Valeriu Ioan-Franc. Cum este de așteptat, versiunea românească a publicației nu se va realiza prin mimetism, a subliniat domnul Valeriu Ioan-Franc, ci prin simpatie și creativitate, astfel încât să devină la rândul său un model.

Redactorul șef al noii publicații, domnul conf. univ. Vasile Ghețău, este entuziasmat de această reușită publicistică, pentru al cărei viitor are și o strategie care vizează: ameliorarea calității, a conținutului dar și a formei, orientarea mai viabilă spre social și deschiderea spre cititorii nespecialiști în probleme demografice, atragerea cercetătorilor tineri și a celor străini, din Franța în special, o politică eficientă de difuzare, asigurarea resurselor financiare necesare pentru a acoperi, măcar parțial, costurile din ce în ce mai ridicate ale hârtiei, imprimării și difuzării.

Domnul Michel Louis Lévy, redactor șef al publicației originare, și-a exprimat bucuria de a continua și în această formă buna colaborare între demografii din cele două țări și de a fructifica binefacerile acestei colaborări, atât în calitate de asociați cât și de susținători ai noii publicații.

Întâlnirea a fost și o manifestare francofonă, la care au participat delegatul Serviciului Cultural al Ambasadei Franței la București și domnul Andrei Magheru, ministru consilier la Ministerul Afacerilor Externe, secretar executiv al Consiliului Consultativ pentru Problemele Francofoniei, care a transmis salutul ministrului de externe, domnul Adrian Severin, împreună cu urarea ca și noua formă de colaborare româno-franceză să se desfășoare sub auspiciile cele mai bune.

Maria Simion

REVUE ROUMAINE DE SOCIOLOGIE

NOS 1-2/1997

SOMMAIRE

TRAIAN HERSENI - 90 ANNÉES DEPUIS SA NAISSANCE

ȘTEFAN COSTEA, La sociologie et l'histoire de la sociologie dans l'œuvre de Traian Herseni	3
MARIA LARIONESCU, L'ontologie régionale dans la vision de Traian Herseni	9
DUMITRU DUMITRESCU, Repères de la personnalité et de l'œuvre de Traian Herseni	17
C. VOICU, Traian Herseni - contributions au développement de la psychologie roumaine	23
ANTON TABACHIU, Traian Herseni - l'homme	27
GHEORGHIȚĂ GEANĂ, L'exemplarité d'une destinée	31

VIOLENCE AND ANOMIE SOCIALE

SORIN M. RĂDULESCU, DAN BÂNCIU, Violence domestique en Roumanie	37
FLORENTINA CĂȚOIU, Violence conjugale - caractéristiques quantitatives et facteurs étiologiques dans le district de Brăila	55
NICOLAE GROSU, La multiplicité de la discrimination	67
MARIA COBIANU-BĂCANU, Sous-ethnicité et marginalité culturelle chez les Roumains de Covasna et Harghita	77

TRANSITION ET DÉVELOPPEMENT SOCIO-POLITIQUE

ION ZARĂ, Infrastructure psycho-sociale et morale du développement. Sociabilité, habilité de l'association fonctionnelle	83
BOGDAN JUNCU, Le changement politique dans les sociétés en voie de modernisation	97
AL. RADU, GH. RADU, Cyclicité et transition politique en Roumanie	107

RESTITUTIONS

TRAIAN HERSENI, Quelques considérations concernant la compréhension sociologique	119
--	-----

COMMENTAIRES

COSIMA LARIONESCU, Le discours conspirationniste ou bien un autre visage du monde	127
---	-----

COMPTES RENDUS ET NOTES DE LECTURE

- OSCAR HOFFMAN, *La sociologie du travail*, Hyperion, Bucarest, 1996 (*Maria Cobianu-Băcanu*) (p. 133); CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ, *Civilisation moderne et nation*, Editura Didactică și Pedagogică, Bucarest, 1996 (*Maria Larionescu*) (p. 135); MIHAI C. TEODORESCU, *Les valeurs vitales et morales dans la pratique médicale*, Éditions «Le progrès Roumain», Bucarest, 1996 (*Elena Cobianu*) (p. 137); RICHARD J. HERRNSTEIN, CHARLES MURRAY, *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life*, The Free Press, New York, 1994 (*Cosana Nicolae*) (p. 139); JACQUES COMMAILLE et FRANÇOIS de SINGLY (coord.), *La question familiale en Europe*, L'Harmattan, Collection «Logiques sociales», Paris, 1997 (*Claudia Udrescu*) (p. 141) 133

SIGNAL

- Le XIVe Congrès Mondial de Sociologie, 26 juillet – 1 août 1998, Montréal – Canada. Le programme et le thème des débats (*Maria Colfescu*); Une nouvelle publication scientifique: «*Population & Société*», bulletin bimensuel du Centre de Recherches Démographiques de l'Académie Roumaine (*Maria Simion*) 145

ROMANIAN SOCIOLOGICAL JOURNAL

Nos 1-2, 1997

SUMMARY

90 YEARS SINCE THE BIRTH OF TRAIAN HERSENI

ȘTEFAN COSTEA, Sociology and the History of Sociology in Traian Herseni's Work	3
MARIA LARIONESCU, Regional Ontology in Traian Herseni's Conception	9
DUMITRU DUMITRESCU, Landmarks of Traian Herseni's Personality and Work	17
CONSTANTIN VOICU, Traian Herseni - Contributions to the Development of Romanian Psychology	23
ANTON TABACHIU, Traian Herseni- the Man	27
GHEORGHÎĂ GEANĂ, The Exemplarity of a Destiny	31

VIOLENCE AND SOCIAL ANOMIE

SORIN M. RĂDULESCU, DAN BANCUIU, Home Violence in Romania	37
FLORENTINA CĂȚOIU, Marital Violence - Quantitative Characteristics and Etiological Factors in Brăila County	55
NICOLAE GROSU, The Multiplicity of Discrimination	67
MARIA COBIANU-BĂCANU, Sub-Ethnicity and Cultural Marginality at the Romanians from Covasna and Harghita Counties	77

TRANSITION AND SOCIO-POLITICAL DEVELOPMENT

ION ZARĂ, Psycho-Social and Moral Infrastructure of Development. Sociability, Ability of Functional Association	83
BOGDAN JUNCU, Political Change in Modernizing Societies	97
AL. RADU, GH. RADU, Cyclicity and Political Transition in Romania	107

RESTITUTIONS

TRAIAN HERSENI, Some Considerations on Sociological Understanding	119
---	-----

COMMENTS

COSIMA LARIONESCU, Conspiratory Speech or How Else the World Can Look	127
---	-----

BOOK REVIEWS AND READING NOTES

OSCAR HOFFMAN, *Work Sociology*, Hyperion Publishing House, Bucharest, 1996 (Maria Cobiau-Băcanu) (p. 133); CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ, *Modern Civilization and Nation*, Didactic and Pedagogical Publishing House, Bucharest, 1996 (Maria Larionescu) (p. 135); MIHAI C. TEODORESCU, *Vital and Moral Values in Medical Practice*, "Romanian Progress" Publishing House, Bucharest, 1996 (Elena Cobiau) (p. 137); RICHARD J. HERRNSTEIN, CHARLES MURRAY, *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life*, The Free Press, New York, 1994 (Cosana Nicolae) (p. 139); JACQUES COMMAILLE and FRANÇOIS de SINGLY (coord.), *La question familiale en Europe*, L'Harmattan, Collection "Logiques sociales", Paris, 1997 (Claudia Udrescu) (p. 141). 133

SIGNAL

The 14th World Congress of Sociology, July 26-August 1, 1998, Montreal, Canada. The Programme and Topics to Be Debated (Maria Colfescu); A New Scientific Publication: "Population and Society", a Bimonthly Bulletin of the Demographic Research Center of the Romanian Academy (Maria Simion) 145

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE (ROMANIAN SOCIOLOGICAL JOURNAL)

Editors: Romanian Academy and Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.
- Published every two months.

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistelor, apălați la serviciile de abonamente prin oficiile poștale și factorii poștali.

Abonamentele din străinătate se primesc la:

RODIPET S.A., Piața Presei Libere, nr. 1, P.O. BOX 33-57, București, România;
Fax: 401-222.64.07; Tel: 401-618.51.03, 401-222.41.26 și la
ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sector 4, P.O.
Box 61-170, București, România. Fax: 401-330.80.47; Tel: 401-634.63.45.

Vă puteți adresa și firmei **AMCO PRESS S.R.L.**, C.P. 57-88, Calea Griviței, nr. 6-10, et. 1, sector 1, București, România (pentru cărți și reviste).

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE”, Anul VIII, nr. 1-2, p. 1-152, București, 1997

Lei 7 000